

ВАСИЛ ЛЕВСКИ ИЗ КРИВИНИТЕ НА ЛИТЕРАТУРНАТА ИКОНОГРАФИЯ

СБОРНИКЪТ Е ПОСВЕТЕН НА 180-ГОДИШНИНАТА
ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ

АЗ·БУКИ

Национално издателство за образование и наука

София, 2018

ИЗДАНИЕТО Е ФИНАНСИРАНО ОТ
ПЛОВДИВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
И
НАЦИОНАЛНИЯ МУЗЕЙ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ – КАРЛОВО

ВАСИЛ ЛЕВСКИ ИЗ КРИВИНИТЕ НА ЛИТЕРАТУРНАТА ИКОНОГРАФИЯ

Съставители и редактори:

© ЛЮБКА ЛИПЧЕВА-ПРАНДЖЕВА

© ЕЛЕНА ГЕТОВА

Предпечат: Национално издателство „Аз-буки“; www.azbuki.bg

Печат: PRIMAPRINT OOD

Формат: 70/100/16

Печатни коли: 11

ISBN 978-619-7065-18-3

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>ЗАПРЯН КОЗЛУДЖОВ</i> ПРИВЕТСТВИЕ ОТ РЕКТОРА НА ПЛОВДИВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“	5
<i>ЛЮДМИЛ ДИМИТРОВ</i> ЛЕВСКИ: КАНОНИЗАЦИЯТА	7
<i>ЛЮБКА ЛИПЧЕВА-ПРАНДЖЕВА</i> РАПСОДИЯ VS. ОДА – „ВНОСНИТЕ“ МОДЕЛИ ЗА ЛИТЕРАТУРНА ИКОНИЗАЦИЯ	20
<i>ЕЛЕНА ГЕТОВА</i> 1898. 25 ГОДИНИ ОТ ОБЕСВАНЕТО НА ЛЕВСКИ: ЮБИЛЕЙ И ПРЕСА	35
<i>БЛАГОВЕСТ ЗЛАТАНОВ</i> ДЪРЖАВНИЧЕСКОТО ИКОНИЗИРАНЕ НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ В БРИТАНСКАТА ПРЕСА В ПЕРИОДА 1867 – 1908 ГОДИНА	47
<i>ГОРАН БЛАГОЕВ</i> ЛЕВСКИ, КЛИРЪТ И ХРИСТИЯНСТВОТО – ВЪЗМОЖНИЯТ ДИСКУРС	63
<i>ТОДОР РАДЕВ</i> НАЦИОНАЛИЗМЪТ НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ	87
<i>ГРИГОР ГРИГОРОВ</i> ЛЕВСКИ ВЪВ ФОТОГРАФСКОТО АТЕЛИЕ НА КАРОЛ ПОП ДЕ САТМАРИ	105
<i>НИКОЛАЙ ЧЕРНОКОЖЕВ</i> ВАСИЛ ЛЕВСКИ – ПОРТРЕТЪТ	118

ГЕРГИНА КРЪСТЕВА

ВЪЗТОРЗИ ПО ИМЕТО (ИЛИ ЗА ДВЕ СЪВРЕМЕННИ АНТОЛОГИИ,
ПОСВЕТЕНИ НА АПОСТОЛА, И ОТВЪД ТЯХ) 137

ЕЛЕНА РАЦЕЕВА

СИМВОЛИЗАЦИИ НА ОБРАЗА НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ
В САМОСЪЗНАНИЕТО НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ 153

ДОРА ЧАУШЕВА

НОВИ ИЗДАНИЯ ЗА АПОСТОЛА, РЕАЛИЗИРАНИ
ОТ НАЦИОНАЛНИЯ МУЗЕЙ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ” 168

ПРИВЕТСТВИЕ ОТ РЕКТОРА НА ПЛОВДИВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

Уважаеми колеги, драги гости,

Благодаря за отправената покана да присъствам на откриването на настоящия научен форум, посветен на 180-ата годишнина от рождението на Апостола. Направих всичко възможно да бъда сред вас въпреки изключително натоварената си работна програма и съм дълбоко удовлетворен да видя много свои колеги – литературоведи и историци, и толкова много млади хора – студенти от Пловдивския университет, тук, в залата на къщата музей „Васил Левски“ в град Карлово. Благодаря на ръководството на Музея за любезното домакинство, което е второ поред. На първата конференция през 2013 г. студенти българи от шест европейски университета разговаряха пред своите преподаватели и научни ръководители за работата си по наследството на Васил Левски и паметта за него; днес, обратно – преподавателите ще споделят пред студентите си резултатите от своите научни изследвания по темата. Тази втора среща е ясен знак, че подобни прояви могат да се превърнат в традиция, която Пловдивският университет „Паисий Хилендарски“ винаги ще подкрепя.

Програмата на конференцията „Васил Левски. Из кривините на литературната иконография“ е много интригуваща и целенасочено провокира съвременното литературоведско и историографско мислене и говорене за Васил Левски. Думите за него и делото му никога няма да бъдат достатъчни, нито да изчерпят значимостта и величието му. Тези думи отдавна са превърнали образа на Апостола в икона, в символ на българщината въпреки църковната му неканоничност. Темата на конференцията е мотивирала изследователския интерес на учени от престижни институции у нас и в чужбина. Колегиите ще се опитат да обяснят и същевременно да проблематизират сложните и нееднозначни процеси, които водят до литературната иконография на Апостола. Това говорене за литературния, а бих казал и историографски образ на Левски е изключително важно. То също носи особена символна знаковост

въпреки възможната си проблематичност, защото съхранява в себе си и чрез себе си паметта за чутовното му дело. Съхраняването и предаването на тази памет е гаранция за бъдещето ни като народ и нация.

Пожелавам на всички участници и гости на научния форум ползотворна и плодотворна работа, продуктивни дебати и наред с това приятно прекарване в един от символите на българщината – град Карлово.

На добър час!

Проф. д-р Запрян Козлуджов

01.12.2017 г.
гр. Карлово

Людмил Димитров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ЛЕВСКИ: КАНОНИЗАЦИЯТА

Lyudmil Dimitrov

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

LEVSKI: THE CANONIZATION

The text attempts to reconstruct the beginning of the Bulgarian heroic epic. The author believes that the structure of the author's epic was invented by Hristo Botev and was later extended by Ivan Vazov. Vasil Levski's figure is met in both poets, but while Vazov writes the life of the Deacon like a saint, Botev carries out his literary canonization according to all ritual procedures and turns it into the Bulgarian Jesus.

Keywords: Vasil Levski; Hristo Botev; Ivan Vazov; heroic epic; masonic hymn; holy space

Clarissa, sane Clarissa – exultant, ordinary Clarissa – will go on [...] and someone else, a deranged poet, a visionary, will be the one to die.

Michael Cunningham, The Hours¹

В началото дължа уточнението, че ще говоря за *литературната канонизация* на Левски – кой и през какви логистични механизми полага неговата фигура в сакрума на българската памет: доколко подходящ и доколко достоверен/убедителен се оказва този избор. Интересува ме също така какво произтича със самия стратег на канонизацията – защо той постепенно отпада от комуникационното поле на признателността, за да изпъкне само героят („творението“) му? Поне за мен тази тема е далеч по-интересна, важна и провокативна от въпроса кое поддържа непреклонността на Българската православна

¹ „Клариса, благоразумната Клариса, вечно въодушевената, обикновена Клариса, тя ще живее [...], а някой друг, някой умопобъркан, поет, мечтател и фантазьор ще бъде човекът, който ще умре“. Кънингам, 2000: 142.

църква да впише карловеца сред светците. Защото литературата вече е извършила не просто вграждането му в националния пантеон, но и го е направила според всички норми и „процедури“ на освещаването – приравнила е Левски до култовия образ в християнството и го е „интронизирала“ на върховната позиция като морален коректив на нацията за вечни времена. Но за да стане това, той има своя литературен „пророк“, който по някаква случайност също носи името на Спасителя – Христо Ботев. Къде обаче днес е Ботев спрямо славата на Дякона? Защото, ако „той“ – Дякона – „не умира“, то трябва ли точно поетът, та дори „мечтател и фантазьор“, да е този, „който да умре“? И така да даде път на „лъжепророците“ на Левски...

Ще започна по-отдалеч. Годината 1762 е знаменателна с това, че през нея се появяват два текста, два документа, предназначили и донякъде легитимизирали в аванс по-нататъшните процеси на радикални преобразувания в Европа – Западна и Източна, която в онзи момент частично е погълната от Османската империя. И двата издават ясни симптоми на назрял нов тип бунтарско съзнание, белязано от недоволство от статуквото. Тези послания са: „За обществения договор“ на Жан-Жак Русо и „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски, които спокойно можем да наречем възвания (а защо не и проекти) за нов социален ред. Паисиевата творба е не само настроена на честотата на просветителския дискурс, тя е заредена с откровено русоистки патос, поне що се отнася до осмислянето на идеята за свободата. Оригинален в нея е призивът към памет: самоопределение чрез припомняне, възстановяване не само на далеч по-приемливото минало, но и на изличената ни биография; тоест – пренос на някогашния модел в бъдното. Ако Русо хипотетично настоява за ново обществено устройство, Паисий твърди, че онова, към което следва да се стремим, ние, българите, вече сме го имали. По-смело и по-драстично бих определил тези изявления като предчувствие за появата на нациите от модерен тип, чийто оригинален концепт просъществува точно двеста години и е ознаменуван от две грандиозни сгромолясвания: започва с атакуването на Бастилията през 1789 и завършва с падането на Берлинската стена през 1989. Последните цифри – 8, 9 – са издайнически в друга посока, те са маркери за разградените от зидарите потискащо ограничаващи нехрамови пространства.

В процеса на национално строителство литературата бива натоварена с особена свръхзадача: да е носещ градивен елемент и естетически „обков“ на идеологическия „кофраж“ на идентичността, тъй като в периода на първоначално натрупване на *духовен капитал* за всеки еманципиращ се християнски етнос е от основополагащо значение наличието на два фактора: превод на Библията, кодифициращ, прогнозиращ и контролиращ посоката за развитие на говоримия му език, и героичен епос като източник на припознаваема и представителна сюжетика (топика), заявяваща Големия наратив за началото на нацията. В нашия случай първото е безпроблемно – старобългарският

превод на богослужебните книги прави от езика ни не само най-ранния кодифициран славянски логос, но и превръща високата му норма в продукт за „износ“ – онова, което по-късно окуражава Вазов височайшо и високопарно да се произнесе зад маската на Паисий, че *и ний сме дали нещо на светът*, разбериай – *на вси Словене книга да четат*. Второто обаче е проблематично. Епос нямаме и въпреки периодичните посегателства към песните за Крали Марко, те упорито отказват да „станат“ български. Тук, за да не бъда многословен, ще припомня теза, която вече съм изказвал².

Колкото и да приписваме днес идеята за създаването на литературния пантеон (с цяла грамада от хвалебствени предикати) на Вазов, не той, а *Ботев проектира модела за български епос*, компенсирайки липсващия народен с авторски, по подобие на велик образец. След като в ранните си стихотворения основателно се вайка пред майка, баща, сестра, братя мили, либе и другари колко е нещастен и неразбран, в самотата си, усетена като принуда, но и като особен вид свобода, той постепенно прозира и прогнозира верния подход за мисията си – да започне на чисто, събирайки кръг от съмишленици, посветени във висшата обща цел и отдадени на нея (сменяйки християнската съборност). Тъкмо за да аргументира най-ефективно, а от литературна гледна точка и най-продуктивно решението си, намисля да посочи примери за вече извървян, завършен във времето живот на герои/юнаци, едновременно близки и респектиращо недостижими, легендаризирани в обществената памет с подвига си. В търсенето на такива примери поетът „изковава“ онази благодатна епическа структура, която по-късно Вазов ще подхване, ще присвои и „патентова“, охотно „забравяйки“ да включи в нея Ботев и по този начин да му отдаде дължимото. Поне четири стихотворения от Ботевата поезия могат да бъдат разгледани като протовариант на българския авторски лироепос: „Хайдути“, „На прощаване“, „Хаджи Димитър“ и... посвещението на Васил Левски (умишлено не назовавам последната творба на гения с най-известното заглавие, тъй като автентичният ѝ текст многократно е бивал обект на спорове). Какво в действителност прави Ботев?

Оглеждайки се за подходящ модел, който да следва в изграждането на епическа конструкция, той се спира на „Илиада“, която познава по великолепия руски превод на Николай Гнедич (1829) и по тази причина през 1871 г. реагира изключително остро срещу калпавото пресъздаване на български език на I и II песен от Григор Пърличев (първия опит за български превод на поемата; по-късно известната строфа за Пърличев намира място в „Защо не съм?“). „Гневът на Ботев“ е предизвикан от това, че той публикува още през 1866 г. написаното начало (за съжаление, само него) на поемата „Хайдути“ във в. „Дума на българските емигранти“, бр. 3 от 8 юли 1871, т.е. броени месеци преди Пърличев да обнародва своята версия на фрагменти от Омировата

² Вж. Димитров, 2002: 184 – 193.

творба (кн. 11 – 13, 16. на сп. „Читалище“ от същата година). Тъкмо в това свое най-дълго стихотворение Ботев осъществява нещо като функционален, българизиран „превод“-трансформация на сюжетната схема на „Илиада“.

Ако приемем, че „Илиада“ е песен за една война, т.е. епическо осмисляне на социално събитие, генериращо автентична героика, то в „Хайдутин“ Ботев търси българския исторически аналог за идентичен разказ. Самото заглавие съзнателно дублира този модел, фиксирайки фигурата на „първия ни и единствен тогава герой: хайдутин“ (Мутафчиева, 1981: 177). Нещо повече: титулт номинира цялостна хомогенна общност (като класа, пол, занятие), апологетираща патриархалния култ и възплавяща метонимично идеологията на свободата. А „Баща и син“, проектиращо същата християнско-патриархална приемственост, можем да го тълкуваме като паратекстуален рецидив, прецедент у Ботев, функциониращ, от една страна, в качеството си на подзаглавие на основния титър, а от друга – като заглавие, да речем на „Песен I“. Именно в известната ни част от творбата под римското означение „I“ се говори за подобна духовна приемственост между юношата Чавдар, правещ своя екзистенциален избор, и изградения в принципно същата посока Авторитет на отсъстващия Баща. След „I“ обаче логичната заявка е за още части („Песни“?), но текстът неочаквано прекъсва. Още по-любопитно е въведението, съответстващо на своеобразно лирическо предисловие, встъпление, предговаряне, предпоставяйки цялостен набор от „песни юнашки, хайдушки“, които би трябвало да съставят и завършената, но и *отворена структура* на авторски героичен епос. Тъкмо в него, във въвеждащите седем стиха, Ботев усвоява-българизира-превежда Началото на епическите начала – първия стих на „Илиада“. Днес този стих е известен по превода на проф. Александър Милев и Блага Димитрова като: „Музо, възпей оня гибелен гняв на Ахила Пелеев“. Вариантът на Гнедич гласи: „Гнев, богиня, воспой Ахиллеса, Пелеева сына“.³ А сега прочутото Ботево начало:

*Я надуй, дядо, кавала,
след теб да викна – запея
песни юнашки, хайдушки,
песни за вехти войводи –
за Чавдар страшен хайдутин,
за Чавдар вехта войвода –
синът на Петка Страшника!*

(Автентичният Ботев, 1998: 32)

В съвсем конспективен вид паралелите са следните. Омир „ангажира“ богинята на паметта (Мнемозина), доколкото иска да „възпее“ събития, на които

³ Ето и Пърличев: „Пей ми, музо, гнев неукротимий / Ахилея Пелеева сина“ (Пърличев, 1970: 286).

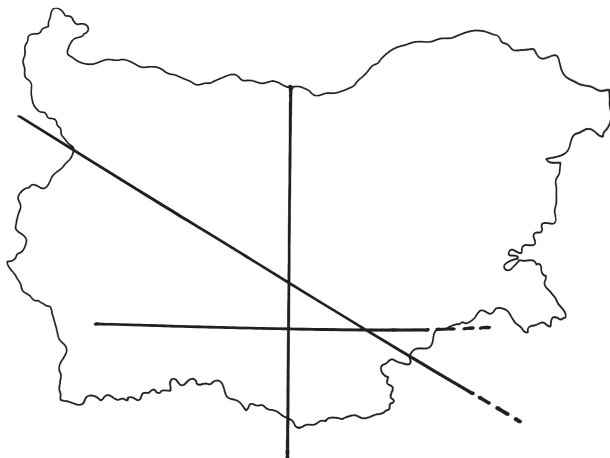
не е бил пряк свидетел. Нейният Ботев аналог е този чудат и безименен „дядо“, символизиращ съхранената памет и мъдрост и източник на онтологична информация, която „певецът“ ще митологизира. „Кавалът“ е българската емблема на поезията, каквато у Ботев и Вазов също е „лирата“ – старогръцкият вариант, а у Вазов още и „гуслата“. По-нататък, вече в (песен) „I“, текстът не прави нищо друго, освен да говори за „гнева на Чавдар“, за неговия екзистенциален и идеологически бунт срещу поруганата му мъжка чест и отнетата му свобода на избор. И не на последно място, в седмия стих от първата завършена мисъл на творбата Чавдар е представен идентично на Ахил у Омир – „синът на баща си“. Наистина, не са ясни причините, по които Ботев не завършва „Хайдутите“. Но може да се допусне, че другите три произведения успешно се вметват в отворената структура на поемата и обговарят фигурата на ново-конституирания литературен герой в развитие. Това са: „На прощаване“ – да го наречем условно „II“, „Хаджи Димитър“ („III“) и „Дякон Васил Левски“ („IV“). В „На прощаване“ лирическият говорител сякаш е изпълнил заръката на Чавдаровата майка и първо се е „на книга изучил“, а после „при дружина“ отишъл и „майци си писмо пише“. Що се отнася до Хаджи Димитър и Васил Левски – и двамата са примери за осъществения Ботев идеал за достоен живот, но тяхното легендаризиране в творбите е постигнато в симетрична перспектива. „Хаджи Димитър“ представя в баладична перспекция героизирания модус *безсмъртието на смъртния*, а „Дякон Васил Левски“ – елегичната му контраверсия *смъртта на безсмъртния*.

И още нещо. В началото на „I“ от „Хайдутите“, преди да започне конкретната животопис на Чавдар, траекторията на „песента му“ очертава пределите на изконното българско землище (включително и езиково, доколкото трябва да се разбере за какво се пее в нея). За първи път в нашата нова литература то е получило конкретни измерения. Преди да предприеме Големия разказ за отвоюването на родното пространство, поетът го ситиуира като свещено място, благословено, божествено и мистично. Как става това? Да си припомним топосите (граничните точки) на песента, до които тя стига и от които „отскача“ в друга посока, чертаейки знакова траектория:

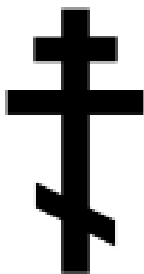
*Затуй му пее песента
на Странджа баир гората,
на Ирин-Пирин тревата;
меден им кавал приглаша
от Цариграда до Сръбско
и с ясен ми глас жътварка
от Бяло море до Дунав –
по румелийски полета...*

(Автентичният Ботев, 1998: 33 – 34).

Условно схемата или картата изглежда по следния начин:

Елементите са хоризонтал (изток – запад), диагонал (във възходяща посока югоизток – северозапад) и вертикал (юг – север). Ако ги вземем поотделно и ги наложим един върху друг, ще получим две пресичащи се рамена плюс диагонал, стилизиращи православен кръст:

Липсва, но и не е нужна единствено горната къса хоризонтална греда за надписа INRI, доколкото в случая поетът конституира държава и държавност, етнически еднородни. След това предприема сложен литературен ход, в решаването на който в един момент намесва и Левски. Как обаче стига до образа му, за да го въплъти в поредната „песен“ на българската „Илиада“? Важно е да си дадем сметка, че след „Хаджи Димитър“ (1873) нова персоналия в поезията му не се появява. Напротив, в леко преработен вид баладата е поместена в стенния календар за 1875 г. Тази двуизмерна форма – жанр (?) – е последното, до което Ботев стига в намерението си да популяризира подвига

на отделни личности за формирането на епическата ни памет. И година по-късно, през 1876, включва на свой ред Левски. Факт, добре познат на всички нас, но сериозно размит в колективното съзнание е, че *двамата не са се познавали лично и никога не са се виждали*. Историите за тяхно съжителство във вятърна мелница край Букурещ са не само недостоверни и непотвърдени хронологически и документално, но са недобросъвестна и манипулативна измислица на Захари Стоянов – не първата и уви, не единствената⁴. Когато днес си припомним стихотворението, най-често неволно контаминираме – и бъркаме – времето на възникването му с екзекуцията на Левски, но то не е непосредствена реакция на смъртта на героя и не е автентична елегия (нито пък своеобразна художествена епитафия, да речем), а нещо значително по-вглъбено, написано повече от три години след трагичното събитие. (Напълно идентична е ситуацията с Хаджи Димитър – войводата умира през 1868, докато баладата е от 1873, тоест пет години по-късно.) Има, струва ми се, две основни причини, предизвикали появата на „Обесването...“: с дейността на Левски Ботев подробно се запознава по документите на БРЦК, когато през лятото на 1875 г. е избран за негов подпредседател, и решава, че това е личност, достойно вместираща се в българския пантеон. Излишно е да уточнявам, че преди неговото стихотворение (независимо от наивното Каравелово посвещение „На В. Левски“ от 1873) фигурата на Левски битова в пълна неизвестност сред българите. Тъкмо в тази връзка е интересно какъв подход избира Ботев за литературното канонизиране на образа му.

Очевидно „и тоя“ загинал юнак му става необходим, за да завърши онова, което е започнал; нещо повече – съдбата на обесения българин се оказва истински достойният финал на епическия му замисъл. Най-големият ни поет кодифицира националния пантеон като *инициационен сюжет*: еманципирането на сина, оличностяването му чрез екзистенциалния избор да отхвърли резигнацията и да поеме активно по пътя на съпротивата по примера на бащата – през просвещение, направило го идеолог разпространител на нова вяра, с която събира единомишленици (месианската функция) – до осъществената жертва в името на идеала и превръщането му в легенда. Независимо че намесва четирима персонажи: Чавдар, безименния, но автобиографичен герой от „На прощаване“, Хаджи Димитър и Левски, Ботев показва поведението на *една и съща фигура в различните етапи от съзряването и съзнателното ѝ мъжко живеене*. И ако в „Хайдутите“ преформулира началото на „Илиадата“, а в „На прощаване“ въвежда последните думи (посланието завет преди делото: „каза и пое“), с отпечатването на „Хаджи Димитър“ – и след него на „Дякон Васил Левски“ – върху стенни календари литературното му мислене навлиза в различно измерение: *съчетаването на образ (портрет) и слово (в канони-*

⁴ По този въпрос вж. Стоянов, 2014.

зирац висок дискурс) експлицира нещо като алтернативен „олтар“ от нови иконични герои светци.

Странно е, че по-късно, присвоявайки модела, вместо символното възвеличаване Вазов ще предпочете многословието на житието и на умозрителния монолог, оказали се всъщност неработещи. Едва ли ще прозвучи скандално твърдението, че от 12-те оди в „Епопеята“ (завършена, затворена парадигма в замяна на отворената структура на Ботев с възможност не само периодично да се попълва, но и да се редуцира, тоест да се актуализира) *не всички* персонажи от Вазовата „патриаршеска селекция“ присъстват еднакво в съзнанието ни, най-малкото защото са художествено неравностойни. Неговото грандиозно начинание не успява поради друго. Той не е подготвен да отрази всяка от избраните личности и събития подобаващо – възползвайки се от инвенцията на Ботев, Вазов е лишен от интуицията му: нито братя Миладинови, нито Бенковски, нито Караджата, да не говорим за братя Жекови, Волов, Каблешков или 1876 се помнят през „Епопеята“. Четири са стожерите на цикъла – „Опълченците на Шипка“, „Кочо“, „Паисий“, където авторът буквално следва (адаптира) монолога на Пимен от Пушкиновия „Борис Годунов“, който преди това частично и лошо е превел, и разбира се, „Левски“. Смяе да кажа, че „Левски“ се помни през Вазов основно защото реминисцира с несъмнения първоизточник – стихотворението на Ботев. (Правя изричната уговорка, че нямам никакво намерение да „разпъвам“ Левски между Ботев и Вазов, независимо че Карлово, така или иначе, е по средата между Калюфер и Сопот и изкушението е сериозно.)

Оттук до края на изложението ще се съсредоточа главно върху последната Ботева творба в разгадаване на отделни канонизиращи внушения от нея. Порождали почти неразрешими разногласия в литературната история, редакциите ѝ (особено след откриването на джобния бележник на Ботев с двата чернови варианта на последната строфа) формират своите застъпнически лагери: тези, които приемат за автентичен „Дякон Васил Левски“, во главе с Илия Тодоров, и „фенклуба“ на „Обесването“, начело с Радосвет Коларов. Накратко казано: със стихотворението има проблем и би било глупаво да се правим, че такъв не съществува, упорито игнорирайки прецизните аргументи на текстолозите. Моята теза за канонизиращата стратегия на Ботев обаче по неочакван начин примирява различните версии на творбата, опитвайки се от всички тях да извлече информация, която поетът очевидно е държал да включи в максимален обем. Семантичните ядра на посланието се групират около възловите центрове: наслов/обект на изображение, бесило, гроб, майката родина и нейният един син...

Най-напред титърът. Присъединявам се към мненията, че заглавието „Обесването на Васил Левски“ е странно – едно поради своята описателност, нехарактерна за Ботев, и второ, че не отговаря на текста, който онас-

ловява. Парадоксът е, че в „Дякон Васил Левски“ се говори много повече за самия акт на обесването (особено в последната, премахната в изданието на З. Стоянов строфа), отколкото в популярния днес вариант. Приемам също и убедителния аргумент на Илия Тодоров, че „Дякон Васил Левски“ не е мислено като название на стихотворението, а е по-скоро надписът под снимката на стенния календар, който е стоял и непосредствено над текста. Така или иначе обаче поне на едно място заглавие по волята на Ботев – същото, „Дякон Васил Левски“ – е фиксирано и то е в публикацията във в. „Нова България“ от 12 август 1876 г. Историята на псевдонима, или по-скоро на конспиративния прякор *Левски*, подробно е проследена от Любка Липчева-Пранджева и от наблюденията ѝ тук ще цитирам следното: „...историографските интерпретации на легендата за лъвския скок – твърди тя, – амбицирани да прочистят събитийността от примеси на неистинно знание, много рядко обръщат внимание на основната „опасност“, с която се справя нейното помнене – възможността именуването *Лъвский* да е личностен избор, проект на индивидуалното мечтаене, изпреварил и предвидил механизмите на мита“ (Липчева-Пранджева, 2001: 23). „Механизмите на мита“ са възхитително сърчно използвани от Ботев, който, предпочитайки, а и налагайки уж русифицираната форма „Левски“ вместо по-българската „Лъвски“, на практика мистифицира сакрален криптоним: четено „слято“, в името „Васил Левски“ фонетично отеква *Василевс* и по този начин насловът сдружава във фигурата на лирически герой духовния (дякон) и светския водач на българите в православна конотация; освен това нашият хералдически знак (и династическа регалия още от Първото българско царство) е лъвът, което, от своя страна, намеква за всичко друго, но не и за „*република*“, пък била тя „чиста и свята“. Просто Ботев не приема Левски за „апостол“, а за нещо значително по-високо: той го въздига в статут на никога нецарувалия владетел, духовник цар[ски], кесар[ски], василевс[ки]. Този подход оправдава възприемането на обекта не в битийна, а в алегорична перспекция. И ако все пак „страшната сила“, която е предикат за звученето на зимната песен, ме привлича поне в някакъв аспект в късния вариант, приписана на увисналото на бесилото тяло, то е с имплицитната идея за дълбокото съжаление на героя, че умира недовършил мисията си. Ето защо елегията на Ботев много повече следва ритуализираната поетика на *масонски химн*, отколкото на „песен-и-стихотворение“ в тогавашното литературножанрово разбиране.

Още няколко аргумента в тази интерпретативна посока. В самия текст, където името на Левски нито веднъж не е споменато, обстановката около екзекутирането му е подчертано апокалиптична. По думите на Радосвет Коларов: „Целият човешки и природен свят [...] е обхванат от „стресово“ състояние, в което се рушат привичните стереотипи, объркват се посоките; хората

и животните блуждаят в безпътица, псетата подивяват и започват да вият из полята заедно с вълците“ (Коларов, 1995: 29). Припомням мимоходом и ценното наблюдение на И. Тодоров за размяната на четвъртата и петата строфа в Захари-Стояновата версия: „Свирепата песен на зимата и тръните – пише той, – гонени от ледни вихрушки из опустялото поле, са по-малко уместни като образи след изумително силната строфа, изобразяваща титаничната скръб на народа. Тяхното естествено място е в началото на картината – те трябва да подготвят настроението за нея. И тъкмо такава е последователността на изображението в „Нова България“ (Тодоров, 1998: 85). Мнението се подкрепя от факта, че градацията у Ботев обикновено върви от естеството към човека (сравни с „Хаджи Димитър“: „него жалеят / земя и небе, звяр и природа / и певци песни за него пеят“).

Образът на майката изминава дълъг и сложен път, докато постигне метафорична амбивалентност с родината. Само че до коментираната творба те вървят паралелно и строго разграничено според джендърните си кодове. Ботевият лирически герой възприема майката предимно като физически родител⁵, а за духовен наставник смята бащата и принадлежащите му производни (отечеството). Едва в „Дякон Васил Левски“ още в първия стих майката и родината са контаминирани през обединяващото ги едносъщно раждащо начало. Въобще последната творба прави „рекапитулация“ и завършва повечето набелязани в предишните произведения на поета мотиви, при това във възходяща перспектива. Лирическият аз запазва и сега позицията „син на майка си“ (ориентиран към бащиното дело-пример, но избрал нея за свой събеседник в „Майце си“ и последващи текстове), но този път се идентифицира като син на майката родина („О, майко моя, родино света“). Това му позволява да даде приоритет на „единия син“, увиснал на бесилото, сугестиращо българското разпятие и Голгота. Назована „света“, майката е приравнена до Богородица, тя сякаш няма други деца освен изоставения от Отца (според Писанието) и „преотстъпен“ на нея мъченик. С други думи, персонажната двойка *баща и син* от „Хайдутите“ тук се преобразува в *майка и син*.

Още по-интересна е модалната позиция на лирическия говорител „вида аз“ / „аз видях“. Тръгвайки от несвидетелския модус: „...надуй, дядо, кавала, / след теб да викна, запей“, тоест дай ми информация за времена и събития, които са се случили преди мен, той стига до цитираното свидетелско положение. В този смисъл, за разлика от преизказното „аз видях“ в „Обесването“ (провидях, допуснах, предрекох) сегашната форма в „Дякон Васил Левски“ „вида аз“ е значително по-силна, тъй като предава картината „на живо“, през очите на наблюдател, свидетел на обесването разпятие, което пък индирект-

⁵ В „Майце си“, „На прощаване“, „Хайдутите“, „Пристанала“, „Странник“.

но отъждествява лирическият говорител с Йосиф Ариматейски. Така осмислен, календарът е своеобразен некролог възпоминание, след който можем да поставим само: „Амин!“.

Както и да изглежда историческият контекст, Ботев създава инициационната митология на българската идентичност и на първо място е валидизирано не личното отношение на поета към събитията (ако допуснем, че такова е имало), а доизграждането на литературния му проект. Въпреки разразилите се през 80-те години на XX век остри и често смехотворни спорове за това къде е погребан Левски, периодически възобновяващи се и днес, факт е, че за Ботев гроб на Левски е имало и той *е знаел* къде е (тоест местонахождението му не е било тайна); с премахването на последната строфа от „Дякон Васил Левски“ обаче тази информация като възможен „джокер“ за изследователите после някак е игнорирана⁶. А очевидно поетът много е държал на нея, тъй като в бележника си прави две чернови именно на същите стихове, предвиждани като заключителни; затова липсата ѝ в Захари-Стояновото издание е необяснима, предприета явно самоволно/умишлено от някого. Но тя – познато – функционира на две равнища. Указаното „скриване на юнашката сила в земята“ символизира не само факта на заравянето на тялото на Левски, но и на „заземяването“ на поразяващата (мълниеносна) енергия за едни и оплождаща за други, откровено намеквайки (или е трябвало да препраща към мита) за Озирис. По този начин съдбата на героя се приравнява до тази на древноегипетския фараон и бог, смятан за хтоничен спасител, с преместван няколко пъти, но наличен „божи“ гроб, превърнал отвъдното в плодна земя. Поне аз съм склонен да разчета така колебанията на Ботев и последвалото „изоставяне“ на строфата, усещането за неокончателност, нерешеност за нейния финален вариант. След смъртта на „единия син“ поетът вече е единствен син на майката, този път наречена не „света“, а „мила“. Поетът, „мечтател и фантазьор“, не трябва да умира, защото тъкмо той обезсмъртява, осветява и канонизира „падналият в бой“, пеейки песни за него. Това, че днес Ботев е заглушен от Вазов, а и от Левски, ни дава основание да се погрижим за отложеното му, но заслужено *возвишение*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Автентичният Ботев (2008). *Автентичният Ботев*. Предговор и нормализация Илия Тодоров. София. [Avtentichniyat Botev (2008). *Avtentichniyat Botev*. Predgovor i normalizatsiya Iliya Todorov. Sofia, 2008.]

⁶ Виж например едно от най-убедителните нови изследвания по въпроса: Иванов, 2017.

- Вазов (1975): Вазов, Ив. Епопея на забравените. В: *Събрани съчинения в 22 тома*. Том 2. София, 1975. [Vazov, Ivan. Epopеya na zabravenite. V: *Sabrani sachineniya v 22 toma*. Tom 2, Sofia, 1975.]
- Вазов (1979): Вазов, Ив. Христо Ботев. Критическа студия (1891). В: *Събрани съчинения в 22 тома*. Том 20. Критика и публицистика 1890 – 1921. София, 1979, стр. 9 – 54. [Vazov, Iv. Hristo Botev. Kriticheska studiya (1891). V: *Sabrani sachineniya v 22 toma*. Tom 20. Kritika i publitsistika 1890 – 1921. Sofia, 1979, 9 – 54.]
- Димитров (2002): Димитров, Л. За забравата и „забравянето“ у Вазов. В: *Наследството Вазов*. София, 2002, стр.184 – 193. [Dimitrov, L. Za zabravata i „zabavyaneto“ u Vazov. V: *Nasledstvoto Vazov*. Sofia, 2002, 184 – 193.]
- Иванов (2017): Иванов, Н. *Разкрити документи за гроба и костите на Левски и Бенковски*. София, 2017. [Ivanov, N. *Razkriti dokumenti za groba i kostite na Levski i Benkovski*. Sofia, 2017.]
- Коларов (1995): Коларов, Р. „Обесването на Васил Левски“ и поетиката на Ботев“. В: *Литературни анализи*. София, 1995, 11– 60. [Kolarov, R. „Obesvaneto na Vasil Levski“ i poetikata na Botev“. V: *Literaturni analizi*. Sofia, 1995, 11– 60.]
- Кунчева (2004): Кунчева, Р. „Дякон Васил Левски“. Опит за анализ. В: *Да отгледаш смисъла*. Сборник в чест на Радосвет Коларов. София, 2004, 222 – 233. [Kuncheva, R. „Dyakon Vasil Levski“. Opit za analiz. V: *Da otgledash smisala*. Sbornik v chest na Radosvet Kolarov. Sofia, 2004, 222 – 233.]
- Кънингам (2000): Кънингам, М. *Часовете*. Превод: Иглика Василева. София, 2000. [Cunningham, M.: *Chasovete*. Sofia, 2000.]
- Липчева-Пранджева (2001): Липчева-Пранджева, Л. *Левски: букви от името*. София, 2001. [Lipcheva-Prandzheva, L. *Levski: bukvi ot imeto*. Sofia, 2001.]
- Мутафчиева (1981): Мутафчиева, В. За българската национална митология. В: *Септември*, кн. 11, 1981. [Mutafchieva, V. Za balgarskata nacionalna mitologiya. V: *Septemvri*, kn. 11, 1981.]
- Пърличев (1970): Пърличев, Гр. *Избрани произведения*. София, 1970. [Parlichev, Gr. *Izbrani proizvedeniya*. Sofia, 1970.]

Стоянов (2014): Стоянов, Ив. Левски и Ботев не са се познавали. Интервю на Деляна Лукова. В: *Марица*, Пловдив, 12.05.2014 г.: <http://www.marica.bg/левски-и-ботев-не-са-се-познавали-news233773.html> [Stoyanov, Ivan. Levski i Botev ne sa se poznavali. Intervyu na Delyana Lukova. V: *Marica*, Plovdiv, 12.05.2014.: <http://www.marica.bg/levski-i-botev-ne-sa-se-poznavali-news233773.html>]

Тодоров (1998): Тодоров, И. „Дякон Васил Левски“. В: *Различният Ботев. Нов поглед върху творчеството на Христо Ботев*. София, 1998, 81 – 118. [Todorov, I. „Dyakon Vasil Levski“. V: *Razlichniyat Botev. Nov pogled varhu tvorchestvoto na Hristo Botev*. Sofia, 1998, 81 – 118.]

✉ **Проф. д-р Людмил Димитров**, СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет по славянски филологии, Катедра по руска литература, ljudiv@abv.bg

✉ **Prof. Dr. Lyudmil Dimitrov**, Sofia University „St. Kliment Ohridski“, Faculty of Slavic Studies, Department of Russian Literature, ljudiv@abv.bg

Любка Липчева-Пранджева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

РАПСОДИЯ VS. ОДА – „ВНОСНИТЕ“ МОДЕЛИ ЗА ЛИТЕРАТУРНА ИКОНИЗАЦИЯ

Lyubka Lipcheva-Prandzheva

Plovdiv University „Paisiy Hilendarski“

RHAPSODY VS. ODE – “IMPORTED” MODELS FOR LITERARY ICONIZATION

The paper discusses the models of memory, which the cycle of odes “Epopée of the Forgotten” by the Bulgarian poet Ivan Vazov and the cycle “Rhapsodies of the Bulgarian Gusle-player” by the Slovenian poet Anton Ashkertz offer to the respective national audiences. The analysis bounces off the provocation of the mutual “dislike” of Ashkertz and Vazov so as to project through the textual juxtaposition of the shared by the two poets literary icon of “Vasil Levski” the different functionality of their means of expression.

Keywords: collective memory; foreign and native models of the heroic; national myth; translation and memory-exemplum

Два лироепически текста с едно и също заглавие („Левски“) и с твърде сходен алгоритъм на публикуване (в Пловдив в „Гусла“ е публикуван Вазовият текст, в Любляна в „Люблянски звон“ – текстът на словенеца Антон Ашкерц) се появяват в отстояние от 20 години (1881 г. – 1902 г.), за да останат изолирани в контекстната си употреба, невидими един за друг, за повече от век. И двата лироепически текста са част от цикли, посветени на паметта за българското Априлско въстание („Епопея на забравените“ и „Рапсодии на българския гуслар“¹); нещо повече – и двата текста са поместени в аб-

¹ На българския читател цялостен превод на този цикъл е предложен за пръв път през 2016 г. в книгата „Антон Ашкерц. Рапсодии на българския гуслар. Поезия, проза, публицистика, писма“, дело на преводаческия и изследователски тандем Л. Димитров и И. Димитров. Използваните в настоящата статия текстове на

солютното начало, в позицията на уводното за цикъла слово, отключващо параметрите на паметта. В озаглавяването на настоящата статия съвсем преднамерено са спестени имената на авторите, имената на произведенията и имената на циклите, в които те са включени. Целта е да се оголи и повиши видимостта на засрещането/диалога/конкурентността (тепърва ще търсим кое е правилното диагностициране) на двете жанрови стратегии за памет, които всъщност не би трябвало да попадат в каквато и да било диалогова напрегнатост, защото рапсодията и одата без съмнение принадлежат към една и съща културна парадигма.

Чисто филологически, оценено през превода, разграничението на двете жанрови форми не е дори видово: *рапсодия* в превод от гръцки е *сплитане/плетене на оди*, т.е. на песни. За литературознанието рапсодията и одата споделят обща етимология (и двете се отнасят към Античността и традициите на Омир, на Пиндар и Хораций, т.е. на лириката, съпроводявана от музика), и двете устойчиво пренасят през вековете комуникативната ситуация на съхраняваната и препредавана памет: чрез акта на творчеството аедът (рапсодът, певецът) и неговата публика се прекланят пред общото си минало. И точно тук, колкото и абстрактно да е описанието, започват да се прокрадват първите пукнатини на различието, които биха могли поне да ни подсказват защо словосъчетанието *рапсодии на българския гуслар*, без да е катахреза или да носи импликации за някаква сгрешеност, звучи непривично и дори странно за българския читател. В традицията на поетологичното, идваща откъм фолклора, Възраждането и преходните десетилетия на XIX – XX век („Новобългарска гусла“, 1862 г. на Райко Жинзифов; „Пряпорец и гусла“, 1876 г. и „Гусла“, 1881 г. на Вазов; „Гусларева майка“, 1901 г. на П. Ю. Тодоров и др.) българският гуслар/гъдулар изпълнява песни, а не рапсодии и навичното звучене почти автоматично „поправя“ озаглавяването „Рапсодии на българския гуслар“ в „песни на българския гуслар“ и дори в „български гуслареви песни“. Културната чуждост срязва словосъчетанието на две – и ако гуслата е инструмент, асоцииращ далечно общославянско минало, рапсодията бележи границата на някакво смътно западно (неславянско?) културно пространство. Зададена още в звученето на авторското име, чуждостта се оказва удвоена и през втората част на заглавието. Аудитория и аед явно не споделят общо минало, макар и да е общо преклонението им пред него.

Пак поради автоматизма на читателските нагласи Вазовите оди, подредени в „Епопея на забравените“, ни се струват логически напълно съотнесими с жанровата нормативност. Още ранното Българско възраждане разполага с достатъчно одически текстове (Неофит Рилски, „Похвала на Търновския митрополит“; Георги Пешаков, „Ода на Юрий Венелин“; Христокул Косто-

вич Сичан-Николов, „Похвала на древните българи и на отечеството им“ и др.), за да наложи жанра на възхваляващата памет като „висок“, „литературен“ и може би тъкмо заради това – неизменно „чужд“. Чуждостта на одическото следователно и при Вазов е видима, но пък е предпоставено избрана и остойностена: величието на българския подвиг не може и не бива да остане затворено в моделите на българското помнене (в семплата домашност на гусларевите песни или на Ботевото „да викна, запея“), то е „антично“ и по мащабите на своята слава – общочовешко (*Картаген надмина, Спарта засрами...*) и жанрово равностойният му изказ може да бъде само висококанионичната, „сплетената“ одичност на епопеята.

И така – нито комуникативната нагласа на жанра, нито чуждостта като функционален маркер не предполагат/не изискват каквато и да било форма на изключване, на дизюнкция в културните механизми. И ако текстовете на Ашкерц още в годината на тяхното публикуване (1902) са наречени „прекрасни“ и „чудно хубави“² (т.е. отпада и най-семплият аргумент – този за „нехаресването“), тогава какво и защо задържа рапсодиите, посветени на Априлската епопея, толкова дълго отвъд българското културно пространство? Какво налага одически текст, посветен на иконата на българската национална идентичност, като „Левски“ на Ашкерц, да чака цели 114 години в карантината на една полузабравя, за да получи пълноценното си, цялостно преводно присъствие³ в българската памет за националния герой?

Двамата автори – на рапсодията „Левски“ и на одата „Левски“ – са в кореспондентна връзка, но очевидно не се познават лично. Случайно или не, в началото на 1902 година и двамата се озовават в позицията на токущо назначени главни редактори: Ашкерц – на списание „Любянски звон“, Вазов (като председател на Славянското благотворително дружество) – на списание „Славянски глас“. На 9.01.1902 г. Ашкерц пише писмо до Вазов с молба да даде разрешението си да публикува в словенското списание „някой очерк“ от сбирката „Драски и шарки“. Писмото е издържано изцяло в етикетата на отношенията *редактор – всепризнат талант*: „Вашето име, многоуважаеми господине, е познато на словенските литератори, затова именно дръзвам да Ви помоля... Ще съм Ви искрено признателен...“ (Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 156). При цялата си почтителност главният редактор нито за момент не допуска възможността да публикува превод и на „някое стихотворение“ на Вазов, например от цикъла „Епопея на забравените“, например „Опълченците на Шипка“ – все пак тържествата при освещаването на паметника на връх Шипка са в основата на кореспонденцията между

² Вж. Страшимиров, 1902: 369.

³ През 1987 г. е публикуван частичен превод на рапсодията за Левски. Виж информацията по въпроса: (Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 159).

двамата⁴. Или пък превод например на одата „Левски“. Пропуснат е първият шанс да се вдвои призмата на паметта, да се огледат през превода свое и чуждо в параметрите ѝ. Че пропускът не е случаен, разбираме от шеста книжка на „Люблянски звон“, в която Ашкерц приключва публикуването на своя цикъл от рапсодии. След последния текст поетът включва в специално обръщение към читателите си пълния списък на източниците, от които се е ръководил. Ще коментираме спецификата на поднесената информация, засега нека отбележим само, че името *Вазов* напълно отсъства сред изброените предтекстове на рапсодиите.

По светски учтив в кореспонденцията между двамата е и българският автор. В писмо от септември същата година⁵ Вазов благодари за публикуваната статия за творчеството му (дело на А. Безеншек), хвали редактора Ашкерц за „интересното“ и „съдържателно“ списание „Люблянски звон“, а веднага след това са похвалени и... рапсодиите му: „Вашите прекрасни рапсодии бяха преведени у нас в списание „Мисъл“, при това доста сполучливо“. И тъй като също пише в качеството си на главен редактор, Вазов бърза да върне жеста на люблянския си колега поне като намерение: „Бихме искали да публикуваме в „Славянски глас“ нещо от добрите произведения на Вашата литература, за жалост, не можем да осигурим никакъв превод. Ще се обърна към г-н Безеншек⁶ с молба да ни преведе нещо...“ (Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 157). Очевидно за повторна публикация след тази в „Мисъл“ на нещичко от иначе „доста сполучливите преводи“ на „прекрасните рапсодии“ на Ашкерц и дума не може да става.

⁴ От рубриката „Българската книжнина в славянската“ на втора книжка на сп. „Славянски глас“ (ноември 1902 г.), научаваме, че в „Люблянски глас“ е бил преведен и публикуван разказът „Иде ли?“.

⁵ Най-вероятно е имало поне още две междинни писма, но за съжаление, не са открити.

⁶ Словенецът Антон Тома Безеншек адаптира стенографската система на Габелсбергер за словенски, хърватски, сръбски, руски и български език. През 1879 по специална покана на българското правителство се мести в България и става началник на стенографското бюро в Народното събрание в София. От 1881 г. стенографира разискванията и на Областното събрание в Източна Румелия, работи и като учител в пловдивската мъжка гимназия „Александър I“. Братът на Антон Безеншек – Алойз Безеншек, е собственик на известната пловдивска книжарница „Пчела“. Близък приятел на Спас Вацов и К. Величков, А. Безеншек от самото начало на своята дейност в България е в пряк контакт с Иван Вазов.

По-подробно за контактите между Ашкерц и братята Безеншек, както и за ролята на Антон Безеншек като културен посредник вж. Nachev, 2015; Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 28 – 30.

Едно вглеждане в съдържанието на книжките на „Славянски глас“ ясно ще посочи доколко е спазван строгият редакторски принцип за „първо публикуване“. В първите четири, пряко обвързани с юбилейните чествания книжки списанието успява да публикува значителен брой литературни текстове, при това както български (на И. Вазов, К. Христов, К. Величков, П. Ю. Тодоров), така и чужди (на А. Чехов, Св. Чех, Я. Радченко и др.). Повечето от тези произведения действително са първа публикация на оригинали или на преводи, изготвени специално за изданието. Посветени на Шипченските тържества са три текста: „Добре дошли!“ (К. Величков), „На освящение Шипченского храма“ (Я. Радченко), „Орисия“ (К. Христов). Двете оди на главния редактор – „Опълченците на Шипка“ и „Там“, са единственото изключение от правилото, но пък те отговарят на тематичния критерий, а и под текста им скрупулوزно е отбелязана датата на първата им публикация⁷.

Всяко издание има свой облик и свои издателски правила и няма как да очакваме те да се нарушават заради колегиални отношения; няма как и да правим изводи за преднамерен отказ – стига, разбира се, информацията за публикуването на преводи на рапсодиите на Ашкерц в списание „Мисъл“ да е вярна. Но тя не е, както съдържано академично отбелязва днешният им български редактор (Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 33). Пак от него (от предговора на Иван Димитров, който всъщност е самостоятелна студия за словенския поет) научаваме предисторията на тези планирани преводи. Още в началото на 1902 г. А. Безеншек и А. Страшимиров, запознали се с първите публикации от цикъла „Рапсодии на българския гуслар“ в „Люблянски звон“, решават да преведат текстовете им от словенски на български „в най-скоро време“, при това „възможно най-точно“ (Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 16), и дори се интересуват дали поетът не смята да публикува още рапсодии. Планът е сериозен и е изготвен с размах – Вазов и Кирил Христов са предвидени за поетическата редакция на превода, а обещаните „красиви илюстрации от наши художници“ предполагат едно несъмнено луксозно издание. От този план остава реализирана единствено една публикация – на стихотворението „Брациговски топове“ (превод от същия А. Безеншек) в „Наш живот“, книжка 9 от 1902 г. В предния брой на списанието Антон Страшимиров възторжено е представил на читателите си словенския автор и неговата „априлска епопея“, обявил е изклю-

⁷ Този редакторски жест има и друга комуникативна означеност, която е била особено видима за актуалното четене – създадена преди почти 20 години, одата „Опълченците на Шипка“ всъщност е проект за цялостна архитекtonика на паметта за събитията. Тържествените ритуали, с които съвременниците отбелязват подвига на опълченците, просто следват алгоритъма, зададен в нейното риторическо поле.

чителното значение на рапсодиите за идните поколения и тържествено е обещал: „Ние ще дадем в превод на наши поети поне някои от тях, ако не и всичките“ (Страшимиров, 1902: 369).

Възможно ли е Вазов просто да бърка – да е прочел един превод в списание „Наш живот“, публикуван през юли месец, и в писмото си от септември същата година да говори за цялостна публикация на цикъла в списание „Мисъл“? Едва ли. Сигурно обаче е, че е виждал преводите (тъкмо така – в множествено число, както той говори за тях), че няма никакво желание нито да ги редактира (явно това „доста сполучливо“ е оценка за делото на стенографа Безеншек), нито пък да ги публикува или популяризира⁸. От друга страна, да предадеш на естетите редактори на „Мисъл“ така преведените „гуслареви песни“, е равносилно на това да ги погребеш за десетилетия напред. Те също имат своите издателски правила: „Редакцията на „Мисъл“ не е бюро „отзиви“ за ръкописи и не взема никакво задължение да обяснява защо „няма да бъде печатано“, нито пък въобще да дава мнение“ (Б. а. 1902).

Взаимното „нехаресване“ на поетите Ашкерц и Вазов би могло да остане като любопитен шрих от разказа за манталитетната история на региона. Провокативно за днешния поглед обаче е не самото то, а по-скоро устойчивото нежелание напред във времето двата цикъла (на епопеята и на рапсодиите) да се четат съвместно. Още Антон Страшимиров твърди, че подобно „взаимно не(раз)познаване“ е за добро: „...г. Ашкерц... не е имал под ръка Вазовите „Епопея на забравените“. И добре е, че не ги е имал. Под тяхното давление г. Ашкерц би се почувствал отчужден от сюжета си, не би могъл да се отнесе към него като към суров исторически материал... не би могъл да влезе в кожата на български поет, както това е у Вазов, и трудът му би пропаднал“ (Страшимиров, 1902: 369). Със съвсем противоположна аргументация и пообърквайки хронологията на творческите процеси, словенската изследователка М. Боршник също твърди, че двамата поети не се четат и „без да знаят един за друг и че пишат за един и същ обект [Левски] – разбират еднакво и [го] рисуват по подобен начин“ (Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 17). На изследователя Матей Роде дължим изправянето на хронологиите и извеждането им от началния почерк – шведският поет и ерудит Алфред Йенсен е личен приятел и на Вазов, и на Ашкерц. Но въпреки че трайно работи с темата за българските сюжети на словенския поет (посвещава му три публикации в периода 1964 – 1979), Роде също не намира за необходимо да съпостави почерците Вазов – Ашкерц.

⁸ Дори в рубриката „Библиография“ на сп. „Славянски глас“, която следи тъкмо общността на славянството като книжнина, няма да открием никаква информация за рапсодиите на Ашкерц.

Всъщност най-сериозният жест на отказ от синхронен прочит на епопейното и рапсодийно помнене на Васил Левски и на Априлското въстание е тъкмо в отказания за повече от век цялостен български превод. След Страшимировата публикация в „Наш живот“ от 1902 г. чак през 1937 ще бъде публикуван превод на още една рапсодия (от Змей Горянин), а през доста късната, но пък юбилейна, 1976 г. Иван Коларов ще включи в антологията „Епопея славна“ цели пет превода на отделни рапсодии на Ашкерц. Прескоците през десетилетията (над 35 години от един частичен превод до друг частичен превод) никак не са случайни, но дори и да приемем (набързо и без специални доказателства), че бележат синкопи на националния митопоезис, явно неговата доминанта никога не е толкова устойчива, тъй дълготрайна, че да си позволи цялостно превеждане на Ашкерц. Но същото важи с не по-малка сила и в обратната посока – Вазовата епопея не е преведена на словенски и до ден днешен, а коментарите за българския епос на поета Ашкерц най-често са придружени с компенсаторна/извинителна обяснителност. Според нея втурването в българската тема е период на „остра творческа криза“ на поета. Дълбоко разочарован от своето „линеещо“ поколение и от лишеното от всякакъв патос съвремие, той предлага антиподния модел на най-близкото (по време, по дух, по идеология) героично поведение. Типично вазовски мотиви за творческо присъствие в съвременното би забелязал съвместяващият прочит, за да продължи към извода, че докато Вазов съзижда паметта през риториката на незаслужено забравените свои, Ашкерц „превежда“, въвежда в своето заслужаващите памет чужди. Може би си струва да подхванем едно съвместно четене тъкмо оттук: какво според двамата аеди непременно трябва да бъде помнено...

В своята българска иконография просторечивите рапсодии на Ашкерц (Страшимиров ги нарича „чудни гусларски песни“ и говори за „гусларски певчески глас“ и „гусларска наивност“) са твърде „неблагодарни“ към първообраза си. Във „видяното и чутото“ от Априлската епопея, в замисъла и композицията си, та чак до издателската си участ те някак повтарят Вазовите оди, но само за да могат неспирно да „спорят“ с тях за устройството, за измеренията, за механизмите на памет... В рапсодиите българският епос набира познати, но и нови, оразличени от Вазовите топоси: Панагюрище, Батак, Брацигово, село Петрич, река Вит, София, Оборище, Русчук. Значително по-разнообразен е и наборът от фигури на героичното: Христо Ботев, Теофана Чистеменска, бай Станчо, баба Тонка, поп Груйо Бански, Райна Попгеоргиева, „дивната робиня Рада“, хайдутина и др. Въсъщност най-рязкото различие е свързано със статута на събитийността – паметта борави с величавия трагизъм на саможертвата, но и с красивата, упоителна празничност на обявения край на робството („Празник в Панагюрище“), с тържественото слизание на Козлодуйския бряг, с щастливото видение за свободна

България, с трогателния образ на майката, дочакала сина бунтовник, и др. Словенският текст настоява да помни българското като успешно, да споделя просветлената радост на един осъществен национален проект.

Ашкерцовите рапсодии сплитат букет от фрагменти памет, озвучени от различни гласове: гласове на поборници, диктували спомените си; гласове на журналисти – български и чужди кореспонденти; гласове от писма, документи; гласове на историци и мемоаристи; вдъхновени лирически гласове. Например гласът на Чинтулов: „Вдигни се, въстани Батак / и покажи, че си юнак!“ или Вазовият глас: „На тихия Дунав бял лебед блести / не лебед, горд кораб се носи, лети – / Радецки вълните разпенено пори“; при Ашкерц дори бихме могли да чуем Захари Стоянов, звучащ като поет:

*Ха, трепериш, бай Вълъ, защо си
смъртнобледен, какво те смуги?*

– На, застреляй ме, аз ги предадох!...

– Няма смисъл, бай Вълъ! Живей!

*Вместо мен съвестта ти ще бъде
твоят строг отмъстител злодей!*

(Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 84).

Няма съмнение, че хипотекстовостта на рапсодиите е много по-богата и много по-разнообразна по отношение на вариантите на българската памет за Априлската епопея от тази на Вазов. Нещо повече – „Епопея на забравените“ в тях е активно и изобилно присъстващ глас, но е само един от гласовете памет. Това не означава, че рапсодиите са постигнали полифония, която „(за)снима“ диалогичността за българското минало и спазва самостоятелното звучене на всички участници в нея. Подобна модерност не може / няма как да се очаква от един аед. В позицията на оператор на значенията, на подреждащ свода от парчетата/гласове/памети е изведена една текстовост – изконно българска и към началното десетилетие на XX век вече недвусмислено сакрализирана – поезията на Христо Ботев. Епиграфите към всяка рапсодия са взети от различни Ботеви творби и какво по-ясно доказателство за профета Ботев, който има свое слово за всяко място от паметта: за Батак „Там, де е се в кърви облено.“, за „Брациговските топове“: „Да се бори кой как може / с народните душмани...“, за собствената си смърт: „Ако ти кажат, че ази / паднал съм с куршум пронизан...“ и т.н. В позицията на предговарящ, на отключващ целия свод на рапсодиите е включен също Ботев текст: „Тоз, който падне в бой за свобода...“. Трябва специално да забележим, че никъде епиграфите не са преведени. Българското звучене, автентичното слово на Ботев отключва звученето на възхваляващия словенски глас. Това безспорно

е жест на отношение към сакрален текст, но освен това е и жест, посочващ двойната аудитория (българска и словенска) като предпоставено пожелана.

Струва ми се, че и без детайлен текстологичен анализ сериозното оразличаване на двата цикъла, които коментираме, тяхната обреченост на несъгласуване, вече са видими. Отчетливо разноговорни, одическата и рапсодийната памет се разминават в езиковостта си до непреводимост дори в онова, в което единствено са категорично съгласни: значимостта на фигурата на Васил Левски и нейната централна позиция в героичния епос на Априлската епопея. Да си припомним какво постига текстът на Вазов през 1881 година, в самото начало на митопоезиса. От латентно съществуващата локална памет одата успява да сътвори иконата на Апостола на българската свобода и да предложи през сложната оркестрация на собствения си текст литургийния модел за честване на българския равноапостол. Неслучайно тъкмо от Вазовата ода започва изместването на именуването *Дякона* към побрана в строго определени регистри употреба и постепенно се налага категоричната, празнично-ритуална всеприетост на именуването *Апостола*. Одата открива панегиричното име, името на възхваляващата памет. Чрез апостолското моделиране, осъществено в нея, лъвската емблематика на националното постига максималното си семантично разтваряне към християнската митология, постига и максималното си припокриване с нейната празнична обредност. При това одата не просто посочва на националната аудитория нейния апостол, тя сугестира собствения си избор като процес на канонизация „отдолу“, като отдавна приключил избор на сплотената колективна воля. Словото *Левски* в нея е прераснало в споделена мяра за света, в колективен новогovor, рационално подреждащ: обща територия (осветената от смъртта на жертвите земя), общо минало (и срамно, и славно), обща легитимност (народа и неговия Апостол), общи ритуали (памет за героите, низвергващо отлъчване на предателите). Прераснало е в език на нацията, спрямо който апостолският сюжет е семантично ядро, неспирно продуциращо нови и нови (но тавтологични) разкази.

За изключително високата функционалност на одическия текст на Вазов в консолидирането на колективното най-убедително говори фактът, че нищо в създадения от него митопоезис не може да бъде изтрито или същностно пренаписано. Ето три такива примера.

– Всеки опит за фактографско поправяне на литургичната памет е обречен на краткотраен ефект. В одата фактичното е само илюстрация на истината на паметта. Стихът „девет годин той скита се...“ помни не годините, а жертвения модел на скиталеца апостол и стига да не нарушава римо-ритмичната структура, числото може свободно да се сменя (седем годин той скита се...).

– Всеки опит да се изправи/поправи името на предателя на Апостола (табуизирано, но зададено веднъж завинаги като необходимо на единството на нацията), ще се натъква на абсолютната неизтриваемост на фигурата му. Еуфорията по заклеяването му излъчва един-единствен Юда, изтласква към полузабравата разказа за „множеството, което продава и предава“ и Апостола, и самото себе си⁹ и забавя, отлага задълго отговора на важни въпроси като: *Защо множеството не се опита да спаси своя Апостол?* Пречистващият ритуал на гневно отхвърлянето име на предателя (анатемата) ще е абсолютно необходим всеки път, когато името *Левски* преброява националното единство на българите.

– Всеки опит на официалната религиозна институция (на Българската православна църква) да канонизира Васил Иванов Кунчев, ще се натъква на сериозен дефицит в самата ѝ ритуалност. Често използваният аргумент, че фактическото на биографията (отказът на йеродякон Игнатий от свещения му обет; убийството, извършено от Левски) противоречи на изискванията на канона за въздигане в святост, не може да прикрие очевидната липса в каноничните модели за святост на адекватна икона. За вписване на новия светец, на Апостола на нацията, в синаксариите ще е необходимо място, равно на това, зададено в очакванията на почитащите Левски миряни – да не забравяме, че те всички са и читатели на Вазов, т.е. ще е необходимо място, равно на проектираната от одата икона на българския Христос.

С такъв тип моделиране на национална памет Ашкерц (а аз, макар и да не мога „позитивно да твърдя“, съм сигурна, че той е чел Вазов) не би искал да влиза в съревнование, то не му е и необходимо. В неговата рапсодия Левски не е *свещено слово*, не е свише дарено откровение на националното себепортретуване. Той е човекът, създал сам себе си и увлякъл другите с примера си в своя проект за свобода. Актът на назоваването в рапсодията е публичен: на мястото на „народът го наричаше Апостолът“ (Вазов) и „Дяконе, Левски та нарекохме ний, когато...“ (латентния легендарен разказ словенският аед противопоставя формулата „възползвал се да се нарече“ (З. Стоянов). Една синтагма, която заявява през семантиката си активната позиция на субекта, включва риторическа преднамереност в мотивацията си и следва откритото поведение на модерния човек, отговорен първо пред самия себе си и едва след това пред другите:

9. Във „Видрица“ на поп Минчо Кънчев името на предателя на Левски също е категорично оповестено, но преди тази информация разказът поднася детайлни сведения за поведението на арестуваните комити, като още от озаглавяването на частта иронично „греши“ статута им: „Прочути „комици“ – царски душмани“ (Кънчев, 1983: 293).

*Хвърлих расото, после косите си
отрязах без капка тъга...
Свойто минало аз преосмислих...
Васил Левски се казвам сега.*

*Песнопения спирам да пея
в този, както във всеки друг храм...
И родината с български песни
ще обхождам оттука натат!*

(Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 50).

Втората част на рапсодията следва ритъма на менливите именування: сладкогласния *Кешиш Първан*, *Васил Иванов* търговеца, русия дервиш *Аслан Оглу*. Тази втора „песен“ е устроена изцяло през доминантния за митопоезиса модел „навсякъде и никъде“, припокриващ пътя на революционера с очертанятия на родното пространство: „Прекосява Балкана надлъж и нашир.... Обикаля из цяла България... и се чувства навсякъде той у дома“. Тематизиран около определена черта от психологическото портретуване на героя, списъкът на микросюжетите се преобразува в номенклатура на качествата: смелост, безкомпромисност, комбинативен ум, дръзка самоувереност и т.н. И ако вече сте доловили ритъма на биографичния разказ на Захари Стоянов, не може да не изпитате откривателско удоволствие от двете строфи, в които мечтата за изравнения статут на биографа и мемоариста е свободно споделена/реализирана във фантазното на рапсодията: „Под Балкана го срещнах веднъж в Казанлък...“ и „Неотдавна Аслан Оглу идва при мен / и го питам аз...“. Сакралността на дотсега с личността е основен елемент в култа към героите и ако Захари Стоянов не може да си я позволи в нормите на биографичния разказ, за аеда тя е задължително предусловие.

Ашкерц не следва нито безусловно, нито абсолютно праволинейно моделирането на героичното у Захари Стоянов. Съществено е например разминаването в представата за продължената същност на монаха във фигурата на бореца за свобода. За З. Стоянов монашеското е чуждо на високия революционен ред и внася деструктивност, с която той умело се справя чрез мотива за *своя като чужд*, за вуйчото и натрапеното от него насилствено приемане на духовен сан. За Ашкерц *монашеското* е дълбоко интимна истина, призвание на духовното аз и дългът към него не прекъсва, а е вплетено продължен в дълга на бореца:

*На джелепин се прави – същински чудак,
пък разнася и книги свещени:*

*с жития на светци, със похвални слова,
четива, все от Бог вдъхновени.*

(Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 52);

*Да си спомним как, братя, звучеше една
от молитвите в моите книги:
„Боже наш, въплътил свободата, позор е
все още да влачим вериги!“*

(Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 53).

В рапсодията „Левски“ има и знакови разминавания с целостта на българския митопоезис, а не просто с един от почерците му. Такива са централната позиция на мотива за страха на селяните, изцяло изрязаният микросюжет за предателя, включването на микросюжет за клетвата за отмъщение като балансиращ мрачната катастрофичност на зимната картина на бесилото и др. Функционалността на тези „отклонения“ на рапсодийното изграждане на памет е насочена към словенската читателска аудитория. Пак за нея, за актуалната ѝ психологическа нагласа и политическа устроеност, е разширяването на кръга от именувания около българския национален герой с едно ново: *хайдутинът Левски*, което на български вече отчетливо звучи като катахреза. За словенците то е логическа продълженост на един устойчив, белязан тъкмо като български сюжет – екземплум за „хайдутина борец за свобода“, подхванат в родната им култура почти три десетилетия по-рано.

Въпреки тези и редица други (потънали в канавата на поетическото структуриране) разминавания Ащкерц все пак създава своята рапсодия за Левски като експлицитно заявена продълженост на почерка на З. Стоянов. Помним колко много българският биограф не харесва литературното моделиране на героя си. Не харесва тъкмо Вазовото „ала Юго“: „Наместо да съм турял Левски такъв, какъвто си е той, то да съм го проводил по-напред или до седмото небе да се разходи, или пък в Париж (да си облагороди езика ала Виктор Юго), та такъв да го представя на читателите, килав и осакатен“ (Стоянов, 1884). Но той не харесва и Ботевата апотеозна техника и дори съчинява разказ за цял комплекс от психологически и социални сривове, довели гениалния поет до такъв творчески провал: „Ако одата беше от друго, то хиляди благодарства. Но от Ботева – няма благодарения, няма признателност... (Стоянов, 1888: 4). И избира да приключи, да слее своя биографичен разказ с имитативния фолклорно-песенен глас на Л. Каравелов: „Събирайте се моми, булки и ергени...“ (Стоянов, 2017: 194). Биографът Захари Стоянов има ясен критерий за успех. Само разказ, съумял да постигне мита в неговото устно битие и да се слее с неговата „чуваемост“ сред националната аудитория, би могъл да бъде правилен, верен, истински разказ за Левски.

И тъкмо тук – в правоговора на народното помнене/пеене, в нагласата на просторечивата колективна памет, Ашкерц включва своя глас на аед, своята рапсодия *Левски*.

Захари Стоянов и Ашкерц се срещат в изписването на мита и през самия избор на рапсодийното като жанр. За да разберем това обаче, трябва да допълним към днешните си усети за жанра („подказани“ от унгарските рапсодии на Ф. Лист или пък от „Рапсодия в синьо“ на Гершуин) и опитността на чуждото културно пространство. Понятието *рапсодия* се пренася върху музиката от края на XVIII век, но активната му употреба в етиката и философията (Шафтсбъри „Моралистът. Философска рапсодия“) е значително по-ранна. Още от XVI век *рапсодия* е жанрово определение за знание, което произлиза от ниското, нерационално познание. То е несистематично, асоциативно, пораждащо се от случайното подреждане на форми, идеи и стилове. Общи характеристики за философската рапсодия са разнородност на източниците, активно съучастие на фантазията, а импровизацията и вдъхновението поддържат образа на автора и на аед, на творец на знанието.

След последната публикация от своите рапсодии в „Люблянски звон“ Ашкерц включва пълен списък на източниците си: З. Стоянов, Ст. Заимов, Д. Страшимиров, Ст. Бобчев, М. Димитров и Хр. Ботев – единственото „литературно“ изключение сред поредицата от имена на историографи. Ако можем да се доверим на сведенията на словенската изследователка М. Боршник, Ашкерц е получил тази доста пълно съставена библиография на българското историографско знание към 1902 г. в писмо от Безеншек на 13.04.1902 г., т.е. не по-рано от два месеца преди да приключи публикуването на готовите вече рапсодии¹⁰. Следователно говорим не толкова за източници, колкото за разтворено продължаване на рапсодийното в библиографията. Посочването на книжарницата, от която може да се достави разказът на фактичното / да се допълни вдъхновеното помнене на рапсодиите с „позитивното“ знание и „положителната истина“, напомня дискурсивната нагласа на Захари Стоянов: „ние решихме да дадем гласност на онова, което знаем за положителна истина“ и „аз правя началото, за да дам повод на ония, които знаят може би повече за живота на безсмъртния Дякон...“ (Стоянов, 2017: 20). Така допълващото писане на фактичното знание се слива със свободната, неструктурирана, „рапсодийна“ истина на народната памет.

В конструирането на национален епос включването на чужд автор или на чужд историографски материал съвсем не е изключение. За швейцарците например роля на национален епос изиграва драмата „Вилхелм Тел“ (въпреки забележително жанрово отместване!) и дори фигурата на Фр. Шилер е институционализирана като фигура на национален поет. За чехите с подобна субститутивна функция са

¹⁰ Информация по: Димитров, Л.; Димитров, И., 2016: 15.

цял набор от текстове: два мистифицирани ръкописа („Дворцов ръкопис“ от 1817 и „Зеленогорски ръкопис“ от 1818 г.), стихотворението „Чешко слово“ на Фр. Шир и повестта „Бабичка“ на Божена Немцова¹¹. В това отношение ние, българите, също сме „дали нещо на светът“ и притежаваме серия от форми на субституция – да си припомним „Българска старина“ на Раковски и „Веда словена“ на Веркович. Уникалното в епоса на Ашкерц е в двойната му субститутивност – като гради словенски епос за героичната българска събитийност, той създава екземплярна памет за словенците, но и „завръща“ българската поетична памет от „висотата на юговското“ в изконната ѝ езиковост, в битийността ѝ на народна памет.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Б. а. 1902: Без автор, Съдържание. *Мисъл*, XII (1902), 4. http://bgmodernism.com/Misul_g_12_1902_kn_4. (видяно на 25. 11. 2017) [а. 1902: N.N., Sadarzhaniye. *Misal*, XII (1902), 4.] [seen 25.11.2017]

Димитров, Л.; Димитров, И. (2016): Димитров, Л. и Димитров, И. *Антон Ашкерц. Рapsодии на българския гуслар. Поезия, проза, публицистика, писма*. София, 2016. [Dimitrov, L. & Dimitrov, I. Anton Ashkerts. *Rapsodii na balgarskiya guslar*. Sofia 2016.]

Кънчев (1983): Кънчев, поп Минчо. *Видрица. Спомени, записки, кореспонденция*. София, 1983. [Kanchev 1983: Kanchev, pop Mincho. *Vidrica. Spomeni, zapiski, korespodenciya*. Sofia, 1983.]

Стоянов (1884): Стоянов, З. Отворено писмо на г. С. Бобчев, редактор на в. „Марица“. *Южна България*, II, 29.02.1884. [Stoyanov, Z. *Otvoreno pismo na g. S. Bobchev, redaktor na v. „Maritsa“*. *Yuzhna Balgaria*, II, 29.02.1884.]

Стоянов (1888): Стоянов, З. Предисловие. В: *Съчинения на Хр. Ботйов. Стихотворения – политически статии – подлистници*. Под редакцията на З. Стоянов. София, 1888, с. 3 – 6. [Stoyanov, Z. *Predislovie. V: Sachinenia na Hr. Botyov. Stihotvoreniya – politicheski statii – podlistnitsi*. Pod redaktsiyata na Z. Stoyanov. Sofia, 1888, s. 3 – 6.]

Стоянов (2017): Стоянов, З. *Васил Левски. Дяконът. Черти из живота му*. София, 2017. [Stoyanov, Z. *Vasil Levski. Dyakonat. Cherti ot zhivota mu*. Sofia, 2017.]

¹¹ Посочените примери са обект на задълбочен културологичен анализ в: Dietering, Hoffman u.a. 2011.

Страшимиров (1902): Страшимиров, А. Ljubljanski zvon. *Наш живот*, 7 – 8, с. 369. [Strashimirov, A. Ljubljanski zvon. *Nash zhivot*, 1902, 7 – 8, p. 369]

Nachev (2015): Nachev, I. Anton Bezenšek and Bulgaria – the Slovenian who bridged two Slavic cultures. *Etudes Balkanique*, 2015, 2, 72 – 85.

Dietering, Hoffman (2011): Dietering, H.; Hoffman, T. u.a. [Hrsg.], *Nationalepen zwischen Fakten und Fiktionen. Beiträge zum komparatistischen Symposium. 6. bis 8. Mai 2010 Tartu*. Tartu, 2011.

✉ **Проф. д.ф.н. Любка Липчева-Пранджева**, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Филологически факултет, Катедра по българска литература и теория на литературата, lipcheva@abv.bg

✉ **Prof. Dr. Lyubka Lipcheva-Prandzheva, D.Sc.**, Plovdiv University "Paisiy Hilendarski", Faculty of Philology, Department of Bulgarian Literature and Literary Theory, lipcheva@abv.bg

Елена Гетова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

1898. 25 ГОДИНИ ОТ ОБЕСВАНЕТО НА ЛЕВСКИ: ЮБИЛЕЙ И ПРЕСА

Elena Getova

Plovdiv University "Paisiy Hilendarski"

1898. 25 SINCE THE HANGING OF VASIL LEVSKI: JUBILEE AND PRESS

The year 1898 marked the first jubilee of Vasil Levski – 25 years since his hanging. The dynamics of political processes in liberated Bulgaria at the time present a rather interesting and particularly complex picture against the background of which this event unfolded. The stereotype of jubilee celebrations was yet to consolidate and this particular occasion – the anniversary since the death of the Apostle of freedom – makes visible the deep political contradictions inherited from previous historical realities. The manifestations of these contradictions can be seen in the press in 1898.

Keywords: 1898; Bulgaria; Vasil Levski; jubilee; press; political trends; socio-cultural stereotypes

През цялата 1895 година правителството на Константин Стоилов провежда последователна политика, подкрепяща и стимулираща обществената активност и творческата дейност на българските писатели. То инициира и първото тържествено честване на литературната дейност на Иван Вазов – 25-годишнината на писателската кариера на патриарха на българската литература. На тържеството юбилярят е приветстван лично от министър-председателя.

Четири години по-късно подобен юбилей ще предизвика истински политически диспут, на фона на който няма как да не бъдат разпознати социални, обществени и лични аспирации и амбиции:

И на нашия народ в днешното оскудно и дребнаво време се падна рядкото щастие да отпразнува една велика и славна дата – 25-годишнината

от смъртта на Апостола Левски. В тази знаменита дата, при това народно тържество, всеки българин трябва да си спомни светлата личност на героя на празненството, неговия идеал, неговата гореща любов към народа и самоотвержената му дейтелност. Този спомен ще бъде от голяма полза за всекиго и за всички. За да направи, щото тоя спомен да бъде по-пълен и по-траен, комитетът, натоварен от столичните граждани да устрои тържественния празник на Левски, между другото пригответи и настоящето сборниче, което се посветява на паметта на великия Апостол (Влайков, 1898: 7).

Цитатът е от уводните думи в „Сборниче за спомен на 25 години от смъртта на Левски“, което е подготвено, както става ясно, от комитет, организиращ всички обществени събития, свързани с отбелязването на тържествения юбилей. Всичко изглежда някак в реда на нещата и комитетът се заема, видимо с ентузиазъм, с подготовката на тържеството. Какво обаче смущава още в тези първи прочувствени реплики, в които преобладава клишето в озвучаването на характеристиките на героя? Тодор Влайков – председател на горепосочения комитет от столични граждани и инициатор на издаването на сборничето, няма да пропусне да вметне язвителна квалификация по повод на своето политическо настояще: ще подчертае някак още по-ясно открояващото се „оскудно и дребнаво време“ на фона на предстоящия светъл празник. Дали обаче наистина подготовката на подобно събитие ще се окаже по силите на сформирания комитет и какво всъщност се случва на политическата сцена в първите дни на новата 1898 година, което да повлияе и на рефлексите на политическите сили, разпознали волно или не образа на Апостола като обект за политическа употреба и депо за извличане на политически дивиденди.

И така, хронологията на събитията е малко преобърната – сборничетата, които съпътстват празничното отбелязване, са последица от други инициативи и сценарии¹. Всъщност идеята за всенародно честване на годишнината от смъртта на Апостола идва откън – от българските студенти, учещи в Москва. Те изпращат „Въззвание за отпразнуване 25-годишнината от смъртта на Василь Левски“, в което молят за съдействие редакцията на списание „Мисъл“ за съставяне на комитет, който да се заеме с организиране на юбилейното честване. Така също разчитат на редакцията изпратената от тях сума да подпомогне работата на „Комитет Васил Левски“, както и да инициира подписка за основаване на премия „Васил Левски“, която да се връчва от Философско-историческия факултет на Софийския университет за „съчинения по Историята (битова, културна, политическа), Географията,

¹ По този въпрос виж по-подробно: Липчева-Пранджева, 2001: 193 – 197.

Етнографията и Язиковедението на България“ (От учащите се...1897: III). Тази идея се подема и от други студенти – тези, следващи в Швейцария. На вътрешния импулсивен порив на младите интелектуалци се дава публичност в пресата и се огласяват техните патриотични подбуди. Впоследствие на популяризирания призив за всенародно отбелязване столичната общественост откликва, като сформира споменатия вече комитет. Въпросът е защо тази идея идва отвън, а не се заражда в автентичната българска общност. Какъвто и да е отговорът, важни са последиците. А те са, че наистина събитието се превръща във всенародно. Пресата има и друга визия за ставащото в процеса на подготовката и на самия ден на тържеството. Завихря се малка медийна политическа война, в която кръстосват саби и пера значителен брой личности – разпознаваеми и значими за политическата събитийност не само по онова време.

На журналистическия хоризонт вече са се оформили ясно заявяващи политическите си пристрастия и принадлежност към конкретни партии периодически издания, имащи претенции да озвучават гласа на общественото мнение. Тези вестници следват безрезервно партийните приоритети, които дефинитивно определят облика на изданието. Затова журналистическите издания ще прибегнат до езиците на шаблона, демагогията и омразата дори, за да конструират своите употреби в медийното поле на идеологемата, на мита, на героическото, които се кодифицират в името *Левски*.

На пръв поглед политическото безразличие по повод юбилея бива изместено постепенно от последователно и агресивно присвояване на приоритети, ползващи и продуциращи престижност, каквито са следите от идеологическото осмисляне на Апостола – като национален невестествен капитал. Как го употребяват отделните партийни централи и техните журналистически издания и какъв е резултатът от тези употреби.

Всичко започва с една студентска идея.

Съботното издание на в. „Народ“ от 10 януари 1898 година публикува кратка статия, в която се поставят важните въпроси за организиране на честването.

Още като мото в публикацията се появява не съвсем точен цитат от Ботев, без обаче да се цитира авторът:

„Умря сюрмаха за правда, за правда и за свобода“

В декемврийската книжка на списание „Мисъл“ е повдигнат въпросът, чрез едно възвание от учащите се в Москва българи, за отпразнуването 25-годишнината от смъртта на поборника за човешки правдини – Васил Левски. Като дата на празника се определя 13 февруарий т.г., когато според г. Ст. Заимова, В. Левски е бил обесен на турската бесилка в София на 6 февруарий 1873 г. Това е установената дата и, следователно, отпразнуването трябва да стане на 6-и февруарий, а не на 13-й (М-въ, 1898: 3).

Както става ясно още в самото начало на сюжета около юбилея от смъртта на Левски, изданието с леви убеждения подема идеята, споделена вече в „Мисъл“, но директно внася корекции и не спестява забележки по повод известното в списанието на д-р Кръстев. Публикацията всъщност перифразира Вазовата ода „Левски“ от „Епопея на забравените“, когато решава да изтъкне аргументите за безспорната необходимост от отбелязването на подобно важно юбилейно честване. Стига се дотам, че патетичното вчувстване в поетическия език на Вазов, защото именно на него се позовава пишещият, ще доведе до инерционно, почти принизяващо и профаниращо церемониалния жест и традиция изброяване на предстоящите, заслужаващи подобно отбелязване юбилеи:

Ако има светли страници в новата българска история, това, без съмнение, са тия, върху които се красят имената на Раковски, Люб. Каравелов, Хр. Ботев, Васил Левски. Техните имена ще стоят на видно място и ще светят като ясни звезди в безлунна нощ. За тях певците песни ще пеят, а народът ще им отдава нужната почест. Тази година, на 6 февруари, е ред да се отпразнува 25 годишнината от мъченическата смърт на Васил Левски; след три години – на Хр. Ботев, а след 6 – на Любен Каравелов. Дните на отпразднуването без съмнение трябва да бъдат истински народни празници. Народът, като си спомнява техните имена, спомнява си миналото робство. Като се вглежда в тяхната дейност, ще се вдъхновява в борбата със своите „душмани“ до своето пълно освобождение. Казанлък, 2/1 1898, М-въ“ (М-въ, 1898: 3).

Дали наистина дните на бъдещото *всенародно празнуване* ще се окажат всенародни празници, или политиканстващите злободневни езици и нрави на времето ще изместят въодушевлението на празнуващите...

Предстои да видим в пресата, отразила събитието.

Ако още през ноември предходната година сп. „Мисъл“ огласява идеята за всенародно честване на годишнината от смъртта на Апостола, инициирана от московските студенти, то началото на журналистическата 1898 година като че ли с патос подема този апел и превръща темата във важна за своите читатели. Разбира се, всяко издание по свой начин. Вече цитираният орган на Работническата социалдемократическа партия – в. „Народ“, отбелязва рефлекс на призива с обширна публикация, озаглавена „В отговор на Московските студенти“. Същата е препратена за публикация във вестниците „Народ“, „Учителски другар“, „Знаме“ и в сп. „Мисъл“. Дали подписаните дописката от Женева няколко студенти изразяват позицията на всички български студенти в странство, е въпрос, който трудно може да се изясни, но това, за което тези студенти настояват, са няколкото допълнения и изяснения във връзка с дейността на фонда „Левски“, който пред-

стои да бъде основан. Според заявеното от женевските младежи заниманията на Фонда трябва да се насочат към финансирането на изследвания, съсредоточени само в изясняване същността на фактите и деятелите на предходната революционна епоха, която все още е в мрака на недопроученото. Фондът не трябва да внася приходите си за подпомагане на други научни области, като националната география, етнография, изследването на древността по българските земи или на миналото на българския език. Тези изследвания според дописката трябва да се поверят на „научните общества, академиите, правителствата“.

Другата важна теза, която ще се подеме като ехо в публичното пространство, е болезнената констатация на характеристиките на съвременността, съпоставени с величието на близкото минало. Релативността на отношенията минало – *настояще* сякаш само използва претекста на юбилея, за да напомни за непреходността на позабравените национални каузи на първи план, а на втори – да осъзнае потенциалните възможности на близкото минало да генерира публични и разбираеми за множеството популистки послания.

Последната епоха от нашата революционна история, в която, като светли звезди сред мрак, блящият цяла плеяда от безкористни дейтели и борци – гиганти на перото, словото и оръжието, тая епоха стои зад нас безмълвна в сянката на полузабвението, духът на великите ѝ оживители остава неразяснен и изопачен. Сегашната епоха на груби интереси и дребнави герои, на идейна заспалост и обществена деморализация има нужда от примера на миналото, от безкористното служение на идеята и беззаветното преследване на идеала от неговите скромни дейци (От няколко студенти, 1898: 5).

Накрая публикацията завършва с апел към интелигенцията в България и в чужбина да направи всичко възможно за увековечаване на паметта на великия борец. Този апел се задържа дълго по страниците на журналистическите издания, защото именно журналистиката непрестанно продуцира публични политически резонанси на подготвяното тържество. Така например отново социалдемократите от „Народ“ няма да пропуснат да отбележат трудностите и противоречията, съдържаността и пестеливостта на усилия на гражданите на столицата и на видните политически лица при сформирание на официалната комисия за отбелязване на юбилея. В крайна сметка, този комитет става факт и в „Народна защита“ „грейва“ на първата си страница с „Въззвание към българските граждани“. Предопределяйки важността на предстоящото събитие, възванието е насочено към всички, които трябва да изоставят дневната си работа и да забравят „дребните си житейски грижи“ и да присъстват, за да възкресят „спомена за една

велика борба и да почерпят сили за друга...“ (Народна защита, 1898: 1). Така звучи финалът на възванието. То е подписано от членовете на новоформираната комисия: Ст. Заимов, Хр. Ковачев, П. Гъбенски, Р. В. Радев, д-р Кр. Кръстев, Г. И. Фичев, Ив. Андрейчин, Т. Влайков, Ив. Площакков. С това официозно възвание като че ли страстите по присвояване на величавия спомен за героя и на неговия поствъзрожденски ореол би трябвало на утихнат, поне що се отнася до началните стъпки в подготовката на сценария за празника. В действителност това е така, но само до мига, в който подготвеното вече за отбелязване знаменателно тържество допуска някои отклонения от предварителния сценарий. Ето какво се случва...

Ако продължим да следим левите издания (по-късно ще добавим и мнението на десните), ще отбележим няколко поразяващи с откровеността и адекватността си наблюдения по повод осъществилото се честване. На първо място е равнометката от провелия се всенароден празник, който, оказва се, съвсем не е всенароден и не включва в репертоара си цялото очаквано множество от възторжени инициативи. „Народ“ ще излезе с публикация, която обявява честването за „банално и крайно безцветно празнуване на цялото тържество“, а очакванията за прочувствени слова са снижени до „повторения на пошли фрази“ (Народ, 1898: 1). Същият водещ материал на първа страница на вестника ще постави друг важен аспект в профила на юбилея като културен и социален проект на нацията. Той се оказва оня непогрешим тест, който показва „каква мъгла царува в главите на онези, които дирят спасение в юбилеите“ (пак там). Разбира се, юбилеят ще изложи на показ редица политически противоречия, като задълбочи проблема с рисковете на честването, един от които е рискът да попаднеш в полето на непредвидените, но неотменни съпоставки със сенките на героите от миналото. След подобни заключения като че ли съвсем естествено ще прозвучи изводът от посочената водеща статия, настояваща, че комитетът за честването на Апостола се е заел с „дело не по неговите сили“:

Подобни всенародни юбилеи носят неминуемо характера на средната обществена съвест, а тази търпи всичко. Тя слива в едно Д-р Кръстева, Кършовски, Гешева, Дрангаза, Величкова, Драмова, Влайкова, Корифейски, Стоилова, Герджикова, Вазова, и вместо да издигне падналите, хлъзналите, пълзящите, принизява независимите, оцапва неопетнените и придава на изкупителното тържество уличен, площаден характер (Народ, 1898: 1).

Уличният, площаден характер на честването обаче идва с един скандал. Той, както обикновено, е предшестван от друг „малък скандал“, за да може да се прояви с пълна сила вторият и да предизвести духа на „новата епоха“.

За двата типа скандали (именно така ги окачествява пресата – като малък и голям скандал) споменава авторът на публикацията в „Народна защита“. За какви скандали говорят столичните вестници?

ПОБОРНИКЪТ СРЕЩУ ФИЛОСОФА

И така, ситуацията се изяснява с няколко факта. Ето ги:

От един месец и повече приготвяше се празненството. Станаха за това няколко събрания и най-сетне събравшиите се в „Славянска беседа“ избраха един комитет, който да се грижи за уреждането на тържеството. Този последният изработи и нужната програма. В нея комитетът бе предвидил колко и кои лица да говорят и где. Един от членовете на комитета обаче, г-н Заимов, отива частно и съобщава програмата на столичното Кметство. И това последното издава таз програма като от себе си, но с отменение в нея щото да се не държи предвидената реч пред двореца, гдето Левски е бил съден и осъден преди 25 години на смърт. В следствие на таз постъпка на г-н Заимова останалите членове на комитета силно възнегодуваха против него; туй, прочее, беше първият и малкият скандал, който за добра чест лесно може да се изглади, но чрез който се показаха рогата на нашата „бай Ганьовщина“ [...] След църковния отпус шествието от десетина хиляди души народ тръгна, заедно с десетки знамена и венци за към паметника на погиналия апостол на нашата свобода – Левски. Според изработената и обнародвана програма държаха се речи и пред черквата, и пред Двореца, и пред паметника. Всичко бе тихо и славно дотук. При паметника обаче г. Кръшовски пожела да каже и той някоя дума като бивши опълченец. Г-н д-р Кръстев, редакторът на списанието „Мисъл“ и член от горепоменатия комитет, кой знае по какви висии и философски съображения, извика „долу!“. Намериха се някои от присътвяващите да го подражат и да присъединят гласа си към неговия. Ето и скандалът!...Предизвика се едно неочаквано смущение. Мнозина, носящи юнашко сърце, започнаха да бягат и да се тъпчат. Липсваше само един револверен вистрел, за да станеше тържеството пълно!... (Народна защита, 1898: 1).

Оскърбеният поборник става жертва на възмутения философ. Но подкрепящите нещастната жертва негови събратя реагират мигновено и в духа на старата „поборническо-четническа традиция“ обявяват дуел на редактора на списание „Мисъл“. Обявяването на дуела, както може да се очаква, става в пресата.

София, д-р К. Кръстеву, член от Комитета за празника на Левски и преписи за вестниците „Свобода“, „Нар. Права“, „Отзив“, „Народна за-

ицита“, „България“, „Знаме“, „Юнак“, „Народ“, „Мир“, „Търговски Вестник“ и „Поминък“.

„Приеми заслуженото презрение от всички другари на Левски, от всички поборници-опълченци и от всички честни Българи, оскърбени днес от вас пред паметника на Левски в лицето на другаря им Кръшовски. Оскърбените другари на Левски ви поканват да се явите в 10 часа преди обяд на 8 текущий в събранието на Поборническото-Опълченско Дружество, което за тази цел ще стане в Денкоглювското училище, за да просите извинение, което да направите с подписа си във всичките в България вестници. В противен случай готви се за дуел.“

От другарите на Левски, поборниците-опълченци. Опълченец Цеко Делчев (Народна защита, 1898: 1).

Вестник „Сила“ обаче почти безпардонно и безапелационно репликира това възвишено решение за мъст. Според публикацията във вестника решението за дуел е обявено и не подлежи на коментар, но, както обръща внимание публикацията в „Сила“, поборниците за нещастие са пропуснали да „определят с кого от тях ще се дуелира“ (Сила, 1898: 3) съгрешилият философ, потъпкал поборническата чест на съратника на Апостола.

Дипломатичното мирно разрешаване на конфликта идва с „Необходимото разяснение“ от д-р Кръстев, публикувано във водещите столични издания. Така се избягва заплахата, която – без да искаме, започва да звучи смехотворно – за двата възможни изхода за бедния философ и възмутен от дъното на душата си учен: или да „почернее честта му“, или да загине в поборническо-философския дуел, т.е. да падне жертва в неравностойната битка. Дали разиграващата се вербална битка е на ниво идеологически противници, или това е битка на институционални модели, поведенчески избори, житейски нагласи и обществени стереотипи? Струва ми се по-основателно второто предположение, защото публикуваното от д-р Кръстев предизвикано разяснение като че ли не сменя напрежението, напротив, поставя с нова настоящелна острота други, произтичащи от този „скандал“ проблеми и въпроси на деня. Ето необходимото разяснение от д-р Кръстев:

Днес във време на тържеството, при паметника на Апостола, думата взе един човек, за когото цялото столично общество знае, че е бил съден и осъждан многократно за най-опозорителни деяния. Това лице носи името Кръшовски. Архивите на столичните съдилища изобилстват с доказателства за престъпленията, вършени от тоя мрачен и своеобразен **поборник**. Убеден, че би било светотатство да се славослови от подобна личност един от най-идеалните мъже на българската история, който не се подвоуми да заплые своя **другар** Д. Обиция за непочтени деяния; – възмутен от дълбините на своята душа пред дързостта на

един престъпник, – да става тълкувател на народните чувства, аз, като един от инициаторите на тържеството, не можех и не трябваше да задуша своето негодувание и да не изявя високо своя протест. В съзнание, че моята постъпка подлежи всецяло на обществения съд, моля безпристрастните български вестници – ако има такива, за осветление на обществото да вземат акт от това разяснение и да го препечатат. София, 6 февруарий, 1898.

Б. на р. Ние считаме, че г. Кръстев е станал изразител на общественото негодувание като не е допуснал да държи публична реч при едно народно тържество човек като Кършовски, на когото по съдебен ред, за позорящо престъпление са му отнети политическите и граждански права (Д-р Кръстев, 1898: 4).

Когато философията срещне поборническото, предизвикателствата за проявления на социокултурните тенденции в обществото са огромни. Някои от левите и националистическите издания обявяват доктора по философия за престъпник и враг на всички честни българи, забравяйки и потулявайки някак в небитието и в регистрите на маловажното незначителния факт за престъпленията на Кършовски. Последният е изговорен и портретуван като „поборник за българската свобода, който не съумял през целий си живот да остане порядъчен човек“ и станал „измамник в частния си живот“ (Народ, 1898: 2).

Сипещите се по адрес на редактора на сп. „Мисъл“ обидни квалификации в не едно издание засягат не личността, не човека, а социалния тип, социокултурния профил, матрицата, съвместяваща очертанията на ерудита, учения, редактора на емблематично и разпознаваемо за обществото списание на промените, университетския преподавател, писателя и философа, т.е. всичко онова, което по презумпция ще се противопоставя както през Възраждането, така и най-вече след това на поборническо-четническия код и дискурс. Видимо е, че изброяването на водещи политически фигури, а и представители на културния елит и живот (д-р Кръстев, Кършовски, Гешев, „Дрангаза“, Величков, Драмов, Влайков, Корифейски, Стоилов, Герджиков, Вазов), без да бъдат нито подредени, нито разграничени по някакъв политически или друг социален признак в публикацията в „Народ“, изважда на дневен ред хаоса и безредието, безценностното в политическия език на времето. Този език не иска да реши проблемите, не иска да ги назове, той, напротив, ги представя в една трудна за фокусиране размита картина на всичко – онова всичко, което представлява обществото и доминиращите в него страсти от първите следосвобожденски десетилетия. Когато философията от настоящето срещне поборническо-четническия свят от миналото, се случва познатата среща от съвсем близкото на наблюдавания юбилей минало – тази на Алеко и неговия герой Бай Ганьо, независимо от това, че и

самият д-р Кръстев ще бъде разпознат и назован в пресата с характеристиките на „бай-Ганьовщината“ поради горепосочената си скандална постъпка.

„Знаме“, като орган на Демократическата партия, „Свобода“, като издание на Народната либерална партия, се включват в този журналистически скандал. И други столични издания го отразяват, но за разлика от тях отпразнуването на юбилея на Апостола в провинцията се свежда до обобщения в пресата, че събитието е минало тихо, спокойно, стереотипно и доколкото е било възможно, празнично – това съдим от публикуваните след събитието телеграми от Букурещ, Бяла, Дупница, Пирдоп, Кнежа, Карлово, Павликени, Пловдив, Силистра, Севлиево, Варна и други градове.

Каква е равносметката от започналото с разногласия по повод датата на ознаменуването, преминало през изпитанията по сформирание на комисия за празника и завършило със скандала пред паметника на Апостола първо юбилейно всенародно честване – 25-годишнината от смъртта на Левски. Оказва се, че в представените твърде синтезирано и подборно публикации в столичната преса делото на „един от най-идеалните мъже в българската история“, както го нарича д-р Кръстев, е изместено от злободневните политиканстващи властващи езици на времето. Когато на власт идва политическото, за историческите уроци от близкото минало общественото мнение остава безмълвно – то е подведено от трафарета, шаблона и баналното, т.е. нищо неказващото журналистическо отразяване. Такова публично отразяване на празника е това, което ще назове случващото се по време на честването „позор“, д-р Кръстев е наречен „укаления му автор“, а подкрепилите го 10-ина гласа – шпиони. Всичко това има и своята кощунствено комична страна, която изглежда през очите на журналистиката така:

*Д-р Кръстев, философ, извика на оратора долу и с приглашението на двама-трима даде възможност на 10-тина шпиони, които помислиха, че „долутото“ е полицейска лозунка за скандал, оскверни са по най-кощунски начин тържеството и паметта на чествуемия. А известният столичен полицейски пристав Иван Юруков не може да утърпи на д-р Кръстевата съблазън – хвърли се и свали г-н Кършовски от стълбата на паметника, но разяреното и крайно възмутено множество начело на един от другарите на Левски, г-н Бойко Нешов, повърна г-н Кършовски и той силно разтревожен каза своята реч, в която нищо даже обезпокоително **нямаше**. Какво е подбудило **калната душица** на философа да дойде до такъв изструпление, ние още не знаем (Свобода, 1898: 3).*

Къде в този журналистически жаргон остава място за Апостола...

А всъщност годината 1898-а започва така вълнуващо – на пети януари се ражда нова надежда в царското семейство – българската принцеса Евдокия. Календарите разгласяват астрономически предсказания, които предвещават изобилие от падащи звезди, известни под името Леониди, които ще осеят

с безброй светлилки нощното ноемврийско небе над България. „Държавен вестник“ ще предупреди със съобщение от Министерството на здравето, че в Персийския залив върлува чума, а аферата „Драйфус“ ще навлезе в решителната си фаза.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Влайков (1898): Влайков, Т. Наместо предговор. В: *Сборниче за спомен на 25 години от смъртта на Левски*. София, 1898, с. 7. [Vlaykov, T. (1898): Namesto programa. V: *Sborniche za spomen na 25 godini ot smartta na Levski*. Sofia, 1898.]

Въззвание към българските граждани. *Народна защита*, г. I, 4 февруарий, София, 1898, № 23, с. 1. [Vazzvanie kam balgarskite grazhdani. *Narodna zashtita*, g. I, 4 fevruariy, Sofia, 1898, № 23.]

И този позор доживяхме да видим. *Свобода*, г. I, 6 февруарий, София, 1898, № 2183, с. 3. [I tozi pozor dozhiviahme da vidim. *Svoboda*, g. I, 6 fevruariy, Sofia, 1898, № 2183.]

Липчева-Пранджева (2001): Липчева-Пранджева, Л. Левски: *Букви от името*. София, 2001, с. 193 – 197. [Lipcheva-Prandzheva, L.: *Levski: Bukvi ot imeto*. Sofia, 2001, p. 193 – 197.]

М-въ 1898: М-въ. 25-годишнината на В. Левски. *Народ*, г. I, 10 януари, София, 1898, № 9, с. 3. [M-va: 25-godishninata na V. Levski. *Narod*. g. I, 10 yanuari, Sofia, 1898, № 9. p. 3.]

Необходимо разяснение от д-р К. Кръстев. *Знаме*, Орган на Демократическата партия, г. I, 7 февруарий, София, 1898, № 80, с. 4. [Neobhodimo razyasnenie ot d-r K. Krastev. *Zname*, Organ na Demokraticheskata partiya, g. I, 7 fevruariy, Sofia, 1898, № 80.]

От няколко студенти. В отговор на Московските студенти. *Народ*, г. I, 24 януарий, София, 1898, № 11, с. 5. [Ot nyakolko studenti. V otgovor na Moskovskite studenti. *Narod*. g. I, 24 yanuariy, Sofia, 1898, № 11, p. 5.]

От учащите се Българи в Москва. *Мисъл*, г. VII, октомврий-ноемврий, София, 1897, № 8 – 9, с. III. [Ot uchashtite se Balgari v Moskva. *Misal*, g. VII, oktomvriy-noemvriy, Sofia, 1897, № 8 – 9, p. III.]

Скандал пред паметника на Васил Левски в София. *Сила*, г. I, 21 февруарий, София, 1898, № 7, с. 3. [Skandal pred pametnika na Vasil Levski v Sofia. *Sila*, g. I, 21 fevruariy, Sofia, 1898, № 7, p. 3.]

Столичен преглед. Един велик спомен. *Народ*, г. I, 13 февруарий, София, 1898, № 14, с. 1 – 2. [Stolichen pregled. Edin velik spomen. *Narod*, g. I, 13 fevruariy, Sofia, 1898, № 14, p. 1 – 2.]

София, 8 февруарий, 1898. *Народна защита*, г. I, 8 февруарий, София, 1898, № 24, с. 1. [Sofia, 8 fevruariy, 1898. *Narodna zashtita*, g. I, 8 fevruariy, Sofia, 1898, № 24, p. 1.]

✉ **Доц. д-р Елена Гетова**, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Филологически факултет, Катедра по история на литературата и сравнително литературознание, egetova@uni-plovdiv.bg

✉ **Assoc. Prof. Dr. Elena Getova**, Plovdiv University "Paisiy Hilendarski", Faculty of Philology, Department of Literary History and Comparative Literature, egetova@uni-plovdiv.bg

Благовест Златанов
Хайделбергски университет

ДЪРЖАВНИЧЕСКОТО ИКОНИЗИРАНЕ НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ В БРИТАНСКАТА ПРЕСА В ПЕРИОДА 1867 – 1908 ГОДИНА

Blagovest Zlatanov
University of Heidelberg

THE STATE ICONISATION OF VASIL LEVSKI IN THE BRITISH PRESS IN THE PERIOD 1867 – 1908

The paper examines for the first time the initial reception of Vasil Levski's image and significance in the British daily and weekly press in the period 1867 – 1908. Commencing with a curious case of the first appearance of his name in the British press, the paper focusses further on press contributions reporting on a series of Bulgarian state ceremonies and commemorative events that, on the one hand, function as rituals of state iconisation of the Bulgarian national hero Vasil Levski and, on the other hand, exploit his high status for political purposes. In its final part the paper presents the first critical voices in the British press against the political instrumentalisation of Vasil Levski's image in Bulgaria.

Keywords: Vasil Levski; British daily and weekly press; national hero; state iconisation

За щастие, към настоящия момент вече са публикувани редица изследвания на английски език върху фигурата и историческото значение на Васил Левски. Със съвсем откъслечни изключения обаче всички те са посветени на вътрешните, българските възприятия и перспективи към неговия образ. Все още малко е направено за изследването на британските възприятия, за изследването на началните опити в англоезичните страни да се представи българският национален герой Васил Левски пред съответната неспециализирана или специализирана публика. Систематичните проучвания в тази посока не бива да бъдат отлагани повече.

В този смисъл в настоящото изложение бих искал да се посветя на началната рецепция на образа на Васил Левски в англоезичната преса. Засега ще дис-

кутирам единствено рецепцията във всекидневната и седмичната британска англоезична преса. Ще се ограничи върху периода между 1867 – 1908 година, т.е. върху началната фаза на интереса на британската журналистика към фигурата и значимостта на Левски.

Считам, че през посочения период във фокуса на британския журналистически интерес стои онова, което наричам държавническо иконизиране на Левски, а то включва два аспекта. Първо, вписването на Левски като задължително и възлово звено, като висок и свят образ в историята на младата българска държава след Освобождението. Второ, вписването на Левски в държавната символика на България – създаването на една мемориална топография около Левски (места за поклонение, паметни плочи, паметници и т.н. на територията на България), вписването на Левски в държавнически ритуали, поставянето на образа му върху държавни знаци и т.н. Двамата аспекта, разбира се, са тясно свързани помежду си.

Интересно е, че първите британски публикации създават впечатлението, че в България Левски е безвъпросна, висока фигура, че Левски никога не е бил нещо друго освен свят национален герой. Когато в България той все още е оспорван, в британската преса Левски вече притежава статута на национална икона. Накратко ще скицирам какво разбирам под това понятие в случая. Придобилата такъв статут историческа фигура се позиционира отвъд времето и пространството, тя става трансисторична. Нейният принос за обществото е толкова изключителен, че нейната изключителност и святост не се нуждаят от обосноваване, от доказване чрез никакви факти от социалната и политическата история или от собствената ѝ биографична среда. Нейният изключителен принос отменя всякакво ценностно съмнение или колебание, свързано с нея. Тя се мисли през колективната вяра, а не през индивидуалното познание. Колективно вярващият в нея социум я дава на всеки отделен индивид като готов, завършен, като винаги вече познат образ. Издигнатата в национална икона историческа фигура носи у себе си пределния, изпълнения смисъл, пределната, свръхчовешка значимост.

Като такъв завършен, свръхзначим, ненуждаещ се от обяснение образ застава Васил Левски пред очите на британския читател от самото начало.

По един парадоксален начин, именно защото притежава тези характеристики, далеч надхвърлящи баналното и ежедневно, вниманието на британската преса към Левски, сравнено с вниманието, отделяно на къде-къде помаловажни фигури от българската историко-политическа сцена, е значително по-ограничено. На всекидневната преса това ѝ е работата – да се рови в дребното, в злободневието, а Левски не е там и като че ли никога не е бил.

Може би първото задочно, непоименно препращане към Васил Левски в английската преса е от 25 юни 1867 година. На този ден лондонският вестник „The Evening Standard“ публикува материал под заглавие „Новини от конти-

нента. Размириците в България“ (Continental Intelligence, 25 Jun. 1867, p. 5). На следващия ден няколко британски вестника – „The Liverpool Mercury“ (The Disturbances in Bulgaria, 26 Jun. 1867c, p. 7), „The Glasgow Daily Herald“ (The Disturbances in Bulgaria, 26 Jun. 1867a, p. 5), „The Glasgow Evening Citizen“ (The Disturbances in Bulgaria, 26 Jun. 1867b, p. 3) – препечатват основния текст дословно, запазвайки само втората част от заглавието „Размириците в България“. Вечерта на същия ден вестник „The Glasgow Evening Post“ (Reported Revolt in Bulgaria, 26 Jun. 1867, p. 2), поставя над материала друго заглавие – „Съобщава се за бунт в България“. На 29 юни 1867 г. вестник „The Leeds Mercury“ (The Bulgarian Insurrection, 29 Jun. 1867, p. 9) запраща случващото се в още по-висока алармена степен – от „размирици“ във „въстание“. Материалът вече носи заглавие „Българското въстание“. Препечатването му продължава и в други издания през цялата следваща седмица, като темата занимава интензивно английската преса в продължение на повече от месец.

В първичния материал, който очевидно е слепен от множество откъслечни депешки, всъщност става дума за действията от края на май – началото на юни 1867 г. на четата на Панайот Хитов, в която, както добре е известно, участва и Левски.

Във вестникарските материали са упоменати конкретни събития, за които днес знаем, че са свързани с личното участие на Левски. Английските кореспонденти и редактори обаче не споменават нито едно конкретно име на български четник. Пише се единствено за „band“ (думата се употребява в смисъла на „чета“, но също така и на „банда, шайка“ – обичайно внушение в тогавашния британски печат за характера на българските чети), „volunteers“ („доброволци“), „Bulgarian committees“ („български комитети“). Информациите, съдържащи се в материала, са разпокъсани и оскъдни, което допълнително създава впечатлението за хаос и за разрастващ се метеж в българските етнически територии. Тревогата за Турция във Великобритания е голяма. Там някъде, в Балкана, тя е подклаждана и от неупоменатия поименно Левски.

Първото известно ми поименно споменаване на Левски в англезичната преса датира от 1877 г. То е повече от интригуващо.

На 5 ноември 1877 г. вестник „The Citizen“ от Глочестършър (Gloucestershire) под заглавие „Новини от чужбина. Войната. Руски успехи при Плевен“ съобщава за най-новите развития в Руско-турската война (To Day's Telegrams. Foreign News. The War. Russian Successes at Plevna. Medowan, Nov. 3, 5 Nov. 1877, p. 3). Първият абзац на краткия материал информира за масирана атака на турските сили в численост между 3000 – 4000 хиляди войници срещу позициите на... „пехотния полк Левски“ („the Lewsky in fantry regiment“) при „Марян“ („Marian“), отвъд Елена.

На 26 ноември 1877 г. влиятелният лондонски вестник „The Daily News“ потвърждава сведенията на „The Citizen“, съобщавайки за нова турска атака

от 19 ноември при „Маренската позиция“, при която 1000 турски пехотинци и 100 черкези „...with drew, however, without fighting immediatly upon the advance of the Lewski regiment“ („...обаче моментално се оттеглиха без бой при настъплението на пехотния полк Левски“) (Latest Telegrams. The War in Europe. Reported Capitulation of Osman Pacha. Levy of 150,000 Civil Guards in Turkey, 26 Nov. 1877, p. 5).

И така, съобщава се, че през месец ноември 1877 г. по време на Руско-турската война на т.нар. „Източен фронт“ при прочутата и ключова „Маренска позиция“ в околностите на село Марян близо до Елена е съществувал пехотен полк, носещ името на Левски.

През есента и зимата на 1877 г. сраженията за въпросната стратегическа „Маренска позиция“ са обект на траен интерес от страна на британската преса, така че са съществували отлични шансове английският читател да обърне специално внимание както на толкова ефективния пехотен полк, така и на неговото име – „Левски“.

Веднага трябва да отбележа, че досега не успях да открия в научната литература данни, доказващи съществуването на такъв полк. Оттук възникват редица въпроси: Имало ли го е? Кой е всъщност този полк? Кой го е нарекъл така? Защо?

Бих предложил две хипотези. Първата е малко вероятна и не може да бъде подкрепена с еднозначни доказателства. Но все пак съществува минимална възможност така да е била наречена създадената през 1877 г. от Панайот Хитов дружина от около 120 опълченци под ръководството на Дончо Коев. Било ѝ е възложено да охранява линията между селата Марян и Мийковци точно в зоната, за която пишат британските вестници. Дали Панайот Хитов и неговите сподвижници не са пожелали да отдадат почит на Левски и по този начин за първи път да го изведат в канонично-държавнически статус, наричайки на него една опълченска дружина?! Малко, съвсем малко вероятно!

Втората, изключително интригуваща хипотеза мога да подкрепя с редица аргументи. Но въпреки редицата от езиковедските аргументи, които ще предложа само след малко, в нея остава значителна доза мистика.

И така, през ноември два британски вестника съобщават за пехотен полк, носещ името „Левски“.

Още на 17 октомври 1877 година обаче в поне дузина други британски вестници се поставя началото на една фонетично-графемна драма. Нека първо да погледнем към вестниците „The Manchester Evening News“ (The War, 17 Oct. 1877a, p. 8) и „The Birmingham Daily News“ (The War, 17 Oct. 1877 c, p. 4). И те съобщават за битка на „Маренската позиция“, като в идентичен и за двата вестника текст посочват:

Upwards of 1,000 Bashi-Bazouks, including in fantry and cavalry, attacked the village of Mahren near Elena, but were repulsed off our companies of the Siewsk regimant and two squadrons of dragoons (The War, 17 Oct. 1877a, p. 8)¹.

Нека за момент дапомним „Siewsk“.

В материали от същия ден вестник „South Wales Daiy News“ (The War in the East, 17 Oct. 1877, p. 3) и вестник „The Cardiff Times“ (The War in the East, 20 Oct. 1877, p. 6) поместват същия материал, внасяйки в него едно на пръв поглед изключително незначително изменение, дължащо се на неволна грешка:

Upwards of 1,000 Bashi-Bazouks, including in fantry and cavalry, attacked the village of Mahrennear Elena, but were repulsed off our companies of the Liewsk regimant and two squadrons of dragoons (The War in the East, 17 Oct. 1877, p. 3)².

Разликата между предишния и този текст е една-единствена буква – от „Siewsk“ става „Liewsk“.

Според моята хипотеза в рамките на около 1,5 месеца фонетично-буквените затруднения или преднамерена намеса на телеграфистите из Европейския континент довеждат до това действително съществувалият и действително носещ името „Сиевски“ полк („Siewsk“), водил многомесечни сражения на „Маренската позиция“, първо да стане „Лиевски“ полк („Liewsk“), а след това и полк „Левски“ („Lewsky/Lewski“).

Остава обаче загадката като как се е стигнало до грешката. Ако преходът „Siewsk“ – „Liewsk“ почти със сигурност е плод на неволна грешка в записването/преписването, то преходът „Liewsk“ – „Lewsky/Lewski“ съвсем не изглежда да е плод на грешка. Доста повече е поработено над метатезите на буквите. Доста по-дистантни са те.

Дали през ноември 1877 г. по време на Руско-турската война на някоя от станциите по дългата телеграфна линия от главната квартира на руската армия в с. Горна Студена та чак до Лондон не е седял някой, който отлично е знаел кой е Левски и чрез съзнателна мистификация е пожелал да го впише в сраженията и историята? Кой ли е този загадъчен някой и дали са запазени някъде имената на тогавашните телеграфисти?

¹ *Повече от 1000 башибозуци, включително пехота и кавалерия, атакуваха село Марен близо до Елена, но бяха отблъснати от 4 дружини на Сиевския полк и два ескадрона драгуни (Превод тук и при последващите цитирания: Благовест Златанов).*

² *Повече от 1000 башибозуци, включително пехота и кавалерия, атакуваха село Марен близо до Елена, но бяха отблъснати от 4 дружини на Лиевския полк и два ескадрона драгуни.*

Още малко тръпки ще ни побият, ако вземем пред очи вестник „The Leeds Mercury“ от същия този 17 октомври 1877 г. (The War, 17 Oct. 1877b, p. 5). В идентичен текст както в горепосочените вестници това издание нарича въпросния полк „Silwsk Regiment“. Липсва само буквата „а“, и в буквосьчетанието „Silw“ може да се разпознае перфектна анаграма на името „Wasil“, а в цялото буквосьчетане „Silwsk“ – сложна кодировка на цялото име „Wasil Lewski“. Липсват само „е“ и „а“.

Макар ученият да е задължен да запази присъствие на духа и да остане при скучната плетка на фактите, примирявайки се със заключението, че първата поява на името „Левски“ в британската преса е въпрос на лесно обяснимо фонетично-графемно забъркване, аз ще си позволя да настоявам, че в цялата история има немалка доза мистериозност, която особено подхожда на Васил Левски.

Същинското запознаване на масовия англоезичен читател с Васил Левски и неговия свят започва на 30 октомври 1895 година. На този ден в съвсем кратка депеша, получена от „Ройтерс“ и носеща заглавието „България“, вестник „The Morning Post“ съобщава дословно следното:

*The government has announced, through a proclamation, posted on the walls, that Sunday next, November 3, is fixed for the unveiling of the monument of Vasilli Levski, the Apostle of Freedom, who was executed by the Turks in Sofia (Bulgaria, 30 Oct. 1895, p. 3)*³.

Можем само да се надяваме, че англоезичният читател е имал необходимото фоново знание за най-новата история на България. Сам по себе си цитираният пасаж е информационно беден и би създал огромни проблеми особено на онзи, който не знае кога Васил Левски е бил убит от турците. Но пак подчертавам, иконизирана личност не се нуждае от емпирични описания, за нея винаги вече всичко се знае. От тази винаги вече налична известност изхождат и английските редактори, като особеният статут на Левски като национален герой и национална икона е мощно подчертан чрез вече наложилата се в България религиозно-светска титла „апостол на свободата“.

Тук обаче иконата бива неочаквано и неволно надраскана. Без да мога да навляза в тази изключително важна тема, трябва непременно да отбележа, че формулата „апостол на свободата“ не за първи път се появява в британската

³ *Правителството оповести посредством прокламация, разлепена по стените, че следващата неделя, 3-ти ноември, е денят, определен за откриване на паметника на Васил Левски, Апостола на свободата, който беше екзекутиран от турците в София.*

преса във връзка с най-младата история на България. Напротив, най-късно от началото на Руско-турската война от 1877/78 „Апостол на свободата“ в Англия се използва като саркастично-негативно обозначение за руския Цар Освободител Александър II. Чрез това обозначение се цели да се внуши, че Александър Втори е мним апостол, чиито свободоборчески декларации и военни кампании всъщност коварно прикриват същинските му попълзновения по отношение на България. Особено активен, ако не и същински автор на лепенето на саркастично-снизяващия етикет „Апостол на свободата“ върху руския Цар Освободител, е английският лорд Морли (Lord Morley), мощно подкрепян от вестник „The Sheffield Daily Telegraph“. Въобще трябва да имаме предвид, че в английския, а между другото и в днешния немски език, „апостол на свободата“ притежава включително и иронично-негативни конотации. При всички положения в контекста на обявата за откриването на паметника „апостолът на свободата“ Левски е бил поне в потенциална ценностна колизия с „апостола на свободата“ Александър Втори.

Другият интересен аспект в обявата на вестник „The Morning Post“ е на пръв поглед напълно произволното свързване на откриването на паметника на Левски с покръстването на принца престолонаследник в православната вяра. И тук не мога да навляза във всички интригуващи аспекти. Единствено искам да подчертая два от тях. Първо, за англоезичния читател обявата поставя началото на позиционирането на Левски в държавната символика на България. Второ, обявата за първи път открехва завесата към всъщност премислената стратегия на княз Фердинанд активно да използва за свои външнополитически цели символния капитал, с който е заредена фигурата на Левски.

На 4 ноември 1895 г. същият този вестник „The Morning Post“ цитира следната телеграма от Ройтерс:

The unveiling of the monument created to the Bulgarian patriot Vasili Lowsfai, „the Apostle of Freedom“ and one of the promoters of Bulgarian independence took place here to-day on the very spot where he was hanged by the Turks. The ceremony was favoured by splendid weather, and was witnessed by a vast crowd.

Prince Ferdinand, principle Ministers, ecclesiastical authorities were present. After the uncovering of the monument the troops marched past, and the bands played. A number of wreaths were afterwards placed on the monument (Bulgaria, 30 Oct. 1895, p. 3)⁴.

⁴ *Откриването на паметника, издигнат в чест на Васил Левски, „Апостола на свободата“ и един от първите инициатори на българската независимост, се състоя тук днес, на самото място, където е бил обесен от турците. Церемонията бе благоприятствана от прекрасно време и бе съпреживяна от голямо множество.*

Елиптичният, но приповдигнат тон напълно съответства на значимостта на събитието. Същевременно въпреки оскъдното текстово пространство е предоставена малко повече информация за обстоятелствата около смъртта на Левски.

Както вече подчертах, до Васил Левски поименно е откроена единствено фигурата на княза. Несъмнено международната преса работи за него. Лично за мен обаче същинският акцент на депешата е лиричното отклонение към прекрасното време. В съзнанието ми тя извика смътен спомен, който последвах. Знаех, че и преди съм срещал композиционната и съдържателна матрица на тази депеша.

5 години по-рано на 9 юни 1890 год. пак под същото това заглавие „България“ вестник „The Birmingham Daily Post“ вече е публикувал следната телеграма:

SOFIA, June 7.— Prince Ferdinand, accompanied by several Bulgarian Ministers, left here this morning for Vratza in order to be present at the unveiling of the monument to M. Christo Boteff, the Bulgarian patriot and poet. Two violent shocks of earthquake; were felt at half-past six this morning. The direction of the seismic disturbance was from south to north, and was accompanied by subterranean noises, damage is reported (Bulgaria, 9 Jun. 1890, p. 8)⁵.

Структурното съвпадение между двете телеграми е поразяващо. Но най-поразяващото е мистичното контрастно участие на природата. Тресящата се и стенеща земя при откриването на паметника на Ботев. Този земен салют, но и този земен гняв. „Него жалейт звяр и природа“. И от друга страна – ведрото, лъчезарно, синьо и тихо небе над Левски. Нека си спомним с колко плач, писък, грачене и вой Ботевата поетическа природа изпрати Левски в отвъдното. Години след смъртта на двамата земята е прибрала стенанията по Левски дълбоко в недрата си, превърнала ги е в ботевски титаничен грохот, за да остави на Левски синьото тихо небе.

Държавническото иконизиране, но в същото време и политическото инструментализиране на фигурата на Левски за първи път ясно се проявяват в ан-

Присъстваха княз Фердинанд, водещите министри и църковното предводителство. След откриването на паметника военни отряди преминаха в марш, а оркестри свиреха. След това множество венци бяха положени на паметника.

⁵ София, 7 юни. Княз Фердинанд, придружен от няколко български министри, потегли тази сутрин към Враца, за да присъства на откриването на паметника на Христо Ботев, българския патриот и поет. Два мощни земни труса бяха усетени в 6 и половина тази сутрин. Посоката на сеизмичните размествани беше от юг на север и бе придружена от подземни шумове. Не се съобщава за поражения.

глоезичната преса в един значително по-обширен материал, поместен в тогавашния правителствен официоз – вестник „The Standard“ от 4 ноември 1895 г. (Affairs in Bulgaria, 4 Nov. 1895, p. 4). В тази публикация откриването на паметника в центъра на София, както и националната значимост на Левски са буквално задушени от купищата препратки към царе, царчета и министри. При всяко споменаване на Левски кореспондентът на „The Standard“ моментално му пришива някакъв факт или персона, които в крайна сметка се оказват по-важни от самия него. Още преди да пристъпи към описание на церемонията по откриването на паметника, неупоменатият поименно кореспондент⁶ държи да отбележи, че предишния ден се е състояла панихида за починалия руски цар. Още преди да бъде представен накратко трагичният му край, Левски бива снизен до статута на сподвижник („companion“) на Стамболов. Върхов акт на многохилядната процесия, отпавила се към предстоящия да бъде открит паметник, се оказва бурното ѝ ликуване при вида на малкия принц Борис, театрално-сценарийно изложен на някакъв прозорец. Разбира се, в самата церемония най-важен е не Левски, а княз Фердинанд. Върхът на обругаването на Левски е открояването от страна на кореспондента на един-единствен елемент от речите, държани по време на откриването. Ораторите, твърди пратеникът на „The Standard“, изключително и нарочно внимавали да не засегнат с думите си „чувствата на турците“ („Turkish susceptibilities“). Последната четвърт от статията е посветена на вътрешнополитическите боричкания около покръстването на малкия принц Борис. Васил Левски отдавна и напълно е забравен. Разбира се, наивно би било да мислим, че този материал е писан без мощните наставления на български дворцови лакеи.

Доказателство за това намираме 13 години по-късно, когато редица британски вестници публикуват на 6-и и 9-и октомври 1908 един и същ материал, посветен на тържествата в София по повод обявяването на независимостта на България (Proclamation Scenes, 6 Oct. 1908, p. 12; The Crisis in the Near East, 6 Oct. 1908, p. 5; The Crisis in the Near East, 6 Oct. 1908, p. 5; The Kingdom of Bulgaria, 6 Oct. 1908, p. 5; Crisis in the Near East, 9 Oct. 1908, p. 3).

Поразително е до каква степен съвпадат сценарият, сценографията и дори хореографията на празника при откриването на паметника на Левски от 1895 г. и на празника при обявяването на независимостта през 1908 г. Съвпадат и композицията, и съдържателните акценти, и изказно-стилистичните характеристики на материалите, отразяващи двете събития. Не вярвам в отстояние от

⁶ Това неупоменаване на името на кореспондента е типично за тогавашната журналистическа практика във Великобритания. Важен е вестникът, институцията, а не отделният журналист. Едва след като един журналист стане знаменитост, вестникът започва да използва името му, и то много активно, като своя реклама и за маркетингови цели.

13 години да са писани от един и същ кореспондент, много е вероятно обаче да са били диктувани от един и същ царедворец.

Отново ликуващите граждани първо се стичат като многохилядно множество пред княжеския дворец. Там отново се изтипосва принц Борис, този път не изнесен на ръце на прозорец, а на собствен ход и по на открито – на балкона. За разлика от преди 13 години го придружава не носачката му, а собственият му брат – също на собствен ход. Очевидно, че множеството не ще да върви наникъде, преди да бъде низхождащо поздравено от самоходните величества. И така нататък, и така нататък.

Особено се набива на очи следното обстоятелство. Паметникът на Васил Левски е споменат, но и същевременно смазан сред местата, към които ликуващи хора се отправят, за да отбележат независимостта. Паметникът на Левски е единственото същинско българско символно пространство сред споменатите в публикацията места на ликуването. Британският читател трябва да остане с впечатлението (това е същинската цел на статията), че на този ден българите са държали много повече да демонстрират признателността си пред западноевропейските посолства, отколкото да се обърнат към собствените си герои.

За щастие, това инструментализиране на свързаната с Васил Левски държавно-историческа символика за целите на династическото семейство среща отпор в англезичната преса много рано, още през 1903 година. Тази година бележи за англезичния читател едно второ (след откриването на паметника в София през 1895 г.) мемориално-държавническо вписване на Левски в историята и в тогавашната символно-поклонническа топография на България.

То се осъществява на два етапа, в две публикации във вестник „The Daily News“. Първият текст като че няма директно отношение към Левски. Но това е само привидност. На 15 юни 1903 г. вестникът публикува обширен материал на специалния си кореспондент за България Джон Макдоналд. Текста си кореспондентът е завършил на 5 юни в Радомир, като му е сложил характерно заглавие, което веднага трябва да ни напомни за някого – „Смърт или свобода. Пито Гулев, въстаник. Въпросът за войната“ (Macdonald, 15 Jun. 1903, p. 12). Става дума за изключително интригуващ текст, който, на пръв (но само на пръв!) поглед представлява много плътен биографично-идеен портрет на бореца за свободата на Македония Пито Гулев (Пити Гули).

Първата част от текста на Макдоналд проследява детайлно и фактологично биографията на Гулев до момента, в който последният организира и заставя начело на македонската чета, прославила се само седмици след публикацията в битката за защита на Крушево, в която на 30 юли 1903 г. геройски загива и самият Пито Гулев.

В един момент обаче Макдоналд внезапно свърва от подробното представяне на биографията на Гулев и се фокусира върху неговата изключителност

и спецификата на неговите възгледи за целите на освободителното движение. Тази част започва с подзаглавието „A Master of Disguise“ („Майстор на дегизировката“) и в самото ѝ начало четем:

As a master of disguises, Peto Guleff has scarcely been surpassed, even by the first of the „comitajis“, the famous Vassili Lefsky himself, whom the Turks hanged in Sofia thirty years ago, whose monument stands near the House of Assembly, in the capital, and to whose memory the first stone of another monument, in his native Karlovo, was laid a few days ago in the presence of the Prince and his Ministers (Macdonald, 15 Jun. 1903, p. 12)⁷.

Включването на Левски е внезапно, но информационно много наситено. Левски е пръв сред комитите, пръв по време, както текстът внушава, но най-вече – пръв по значимост. Неговият изключителен подвиг кулминира в мъченическата му смърт. Както личностната му изключителност, така и житейският му подвиг вече са каноничен елемент от държавната история и историография на България, което намира отражение както в изграждането на една мемориална символика с паметниците в София и Карлово, така и във вниманието, което му отделят съвременните държавни мъже в своите символични празнични актове. Изведнъж образът на Левски силно засенчва този на Пито Гулев, макар че на пръв поглед идеята като че ли е чрез сравнение между двамата да се открие висотата, до която последният е довел изкуството на дегизировката. Дълбинната идея обаче е друга.

Внезапното отклонение бележи обрат в публикацията. Макдоналд започва скрито и последователно да полага както конкретно образа на Пито Гулев, така и цялото македонско освободително движение върху вече станали легендарни личностни характеристики и идейни позиции на Левски. Те са носещата матрица, върху която всъщност се гради по-нататък цялото изложение на Макдоналд. Левски е пръв сред комитите, следователно всеки следващ комита се стреми да постигне и повтори високия му пример. Но не просто високото и героичното са важни. Изключителното може да се намери и в куриозното. Така на Макдоналд се удава да предложи на англоезичния читател предreshването (дегизировката), чийто велик откривател и майстор е отново Левски, като едва ли не най-характерологичния, макар и приключенско-игро-

⁷ *Като майстор на дегизировката Пито Гулев едва ли би могъл да бъде надминат дори от първия сред „комитите“, от прочутия Васили Левски, когото турците обесиха преди 30 години в София, чийто паметник се издига близо до Народното събрание в столицата и в чест на когото преди няколко дни беше положен първият камък на друг паметник, в неговото родно Карлово, в присъствието на принца и негови министри.*

ви детайл от българското освободително движение. Макдоналд обаче веднага сменя плана и се насочва към извадки от идейно-политическата доктрина на борците за свободата на Македония:

Macedonia for the Macedonians“ is their watch word. They know that under a Governor-General responsible to the Powers Turks, Greeks, Servians, and Bulgarians can live together in perfect accord, and prosper as they have never before prosper in their ill-fated and richly endowed land. The half million Turks in Bulgaria are as well behaved and contented as their as their Christian fellow subjects (Macdonald, 15 Jun. 1903, p. 12)⁸.

Разбира се, трябва да се вземе предвид промененият контекст в Македония, и особено различните възгледи за бъдещото ѝ устройство. Но иначе цитатът, който лукаво е сложен в устата на Пито Гулев и другите македонски войводи, е взет директно от тефтерчето на Левски („Българи, турци, евреи и пр. ще бъдат равноправни във всяко отношение: било във вяра, било в народност, било в гражданско отношение, било в каквото и да било“) (Левски, 1971, с. 192). Мога да продължа със скритите препратки към Левски в материала, но на този етап бих искал само да отбележа, че текстът за Пито Гулев всъщност е подготовка за един по-късен, значително по-важен текст на Джон Макдоналд. В него Левски вече заема открита, централна позиция.

Месецът е август, току-що е избухнало Илинденско-Преображенското въстание. На 18 август 1903 г. „The Daily News“ помества нов материал на Джон Макдоналд, вече под исторически обобщаващото заглавие „Комити – стари и нови“ (Comitajis Old and New, 18 Aug. 1903, p. 5). В неговото начало четем следното:

To hear the Balfours, the Lansdownes, the Lamsdorffs, and the rest one would fancy that comitaji was a new type of man in the Balkans. It was the comitaji who started the agitation that culminated in the freedom of Bulgaria twenty-five years ago (Comitajis Old and New, 18 Aug. 1903, p. 5)⁹.

⁸ „Македония за македонците“ е техният лозунг. Те знаят, че под ръководството на генерал-губернатор, отчитащ се пред Великите сили, турците, гърците, сърбите и българите могат да живеят заедно в пълно съгласие и да просперират, както никога преди не са просперирали в своята злочеста и богато одарена страна. Половин милион турци в България са така добре третирани и задоволени, както и техните християнски събратя.

⁹ Ако би послушал Балфуровци, Лансдоунсци, Ламсдорфци и подобните им, човек би си помислил, че комитите са нов тип човеци на Балканите.

И тук следва един неподражаем пасаж:

*The comitaji of the Bulgarian in surrection was denounced as bitterly as his successor of to-day (Comitajis Old and New, 18 Aug. 1903, p. 5)*¹⁰.

Авторът на текста забележително борави с двойствеността на съчетанието „was denounced bitterly“, което може да означава както „ожесточено отричан“, така и „горчиво предаден на правосъдието“. Защо ли му е на Макдоналд тази ловка двуплановост? Ами защото следва:

*The greatest of the comitajis was and still is Levsky, the Bulgarian, whom the Turks put to death, and whose statue now adorns one of the public places of Sofia, and to whom a second memorial was founded a few weeks ago at Karlovo (his birthplace). Prince Ferdinand presided at the ceremony. He performed the duty very satisfactory – atleast. I thought so: I was present on the occasion (Comitajis Old and New, 18 Aug. 1903, p. 5)*¹¹.

От стилистично гледище текстът е забележителен. Сред тогавашните чужди кореспонденти в България Джон Макдоналд е може би единственият, който може така, докато възвисява Левски, умело да подпхне фактологията на неговото държавническо иконизиране, като свърже паметниците в София и Карлово, и същевременно да прокара историческата приемственост между делото на Левски и Илинденско-Преображенското въстание. Само той може така жестоко да иронизира Фердинанд и усилията му да присвои славата на Левски за себе си. И само той може да завърши пасажа с препратка към Ботевата парантеза „аз видях“ от „Обесването на Васил Левски“: „Аз присъствах на събитието“.

След като с парантезата Макдоналд завършва епизода по откриването на паметника, следва увенчаването на Левски:

Комити бяха онези, които поставиха началото на пропагандата, увенчана със свободата на България преди 25 години. Стамболов започна своята чудна кариера като комита.

¹⁰ *Комитата от българските въстания беше също така ожесточено отричан, както и неговият наследник днес.*

¹¹ *Най-великият от комитите беше и си остава Левски, българинът, когото турците осъдиха на смърт и чийто паметник днес краси един от обществените площади в София и на когото преди седмици беше открит втори паметник в Карлово, неговото родно място. Княз Фердинанд председателстваше церемонията. Изпълни задълженията си много задоволително – поне това. Така си мислех тогава – аз присъствах на събитието.*

All there volutions that have resulted in the liberation of countries from the Turkish yoke were started by comitajis (Comitajis Old and New, 18 Aug. 1903, p. 5)¹².

Левски е пръв сред комитите, следователно той дава началото на всички освободителни движения, не само на българското, а на всички балкански революции. Исторически невярно, но добре работещо за стратегията на Макдоналд да издигне Левски като пръв сред първите.

Откриването на паметника в София е повратен пункт в иконизирането на Левски и във вписването му както в държавно-историческия разказ, така и в политическата актуалност на тогавашна България. Паметникът моментално се превръща в централно символно пространство, в символно средоточие на българското. С откриването на паметника в Карлово тази символна география се разширява. Материалите на Джон Макдоналд за първи път дават възможност на масовия английски читател да види в Левски не просто българския национален герой, но и да се запознае с аспекти от неговата изключителност. Същевременно материалите на Макдоналд за първи път дават отпор във Великобритания на опитите на Фердинанд и дворецовите му пиари да инструментализират държавническата символика около Левски за свои цели.

За щастие, след 1908 год. в материалите в англоезичната преса, посветени на Васил Левски, на дворецово-политическото инструментализиране на образа на Левски се отделя все по-малко внимание. Левски и свързаните с него символно-ритуални пространства все повече ще бъдат представяни пред очите на англоезичния читател като съсредоточия на спонтанната народна покруса, гняв и протест срещу новите изпитания, пред които е изправено българското през второто и третото десетилетие на XX век.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

17 Oct. 1877. The War in the East. A Turkish Defeat. Reuter's Telegram. *South Wales Daily News*, 3.

17 Oct. 1877a. The War. Russian Head-Quaters, Gorny Studen. *The Birmingham Daily Post*, 8.

17 Oct. 1877b. The War. The Attack on Sulina. Renewed Fighting at Schipka. *The Leeds Mercury*, 5.

12. Всички революции, които имаха за резултат освобождението на страните от турска власт, бяха започнати от комити.

- 17 Oct. 1877c. The War. Turkish Defeat near Elena. *The Manchester Evening News*, 4.
- 18 Aug. 1903. Comitajis Old and New. *The Daiy News*, 5.
- 20 Oct. 1877. The War in the East. A Turkish Defeat. *The Cardiff Times*, 6.
- 25 Jun. 1867. Continental Intelligence. The Disturbances in Bulgaria. *The Evening Standard*, 5.
- 26 Jun. 1867. Reported Revolt in Bulgaria. *The Glasgow Evening Post*, 2.
- 26 Jun. 1867a. The Disturbances in Bulgaria. *The Glasgow Daily Herald*, 5.
- 26 Jun. 1867b. The Disturbances in Bulgaria. *The Glasgow Evening Citizen*, 3.
- 26 Jun. 1867c. The Disturbances in Bulgaria. *The Liverpool Mercury*, 7.
- 26 Nov. 1877. Latest Telegrams. The War in Europe. Reported Capitulation of Osman Pacha. Levy of 150,000 Civil Guards in Turkey. By Submarine Telegraph. From Our Special Correspondent. *The Daily News*, 5.
- 29 Jun. 1867. The Bulgarian Insurrection. *The Leeds Mercury*, 9.30 Oct. 1895. Bulgaria. Reuters's Telegram. Sofia, Oct. 29. *The Morning Post*, 3.
- 4 Nov. 1895. Affairs in Bulgaria. From our special correspondent. Sofia, Sunday. *The Standard*, 4.
- 5 Nov. 1877. To Day's Telegrams. Foreign News. The War. Russian Successes at Plevna. Medowan, Nov. 3. Reuter's Telegrams, per Press Association. *The Citizen (Gloucester)*, 3.
- 6 Oct. 1908. Proclamation Scenes. Rejoicing in Sofia and Tirnovo. *The Northern Whig*, 12.
- 6 Oct. 1908. The Crisis in the Near East. Bulgarian Manifesto. Scenes at the Proclamation. *The Scotsman*, 5.
- 6 Oct. 1908. The Crisis In The Near East. *The Times*, 5.
- 6 Oct. 1908. The Kingdom of Bulgaria. Declaration of Indipendence. *Eastern Daily Press*, 5.
- 9 Jun. 1890. Bulgaria. *The Birmingham Daily Post*, 8.
- 9 Oct. 1908. Crisis in the Near East. Bulgarian Independence Proclaimed. *The Mercury*, 3.

Macdonald, J., 15 Jun. 1903. Death or Freedom. Peto Guleff. Outlaw.
A Master of Disguise. *The Daily News*, 12.

☒ **Доц. д-р Благвест Златанов**, ръководител на специалността „Българистика“
в Славистичния институт на Университета в Хайделберг, Германия,
blagovest.zlatanov@slav.uni-heidelberg.de

☒ **Assoc. Prof. Dr. Blagovest Zlatanov**, Head of the Program „Bulgarian
Studies“ at the Institute for Slavic Studies, University of Heidelberg, Germany,
blagovest.zlatanov@slav.uni-heidelberg.de

Горан Благоев

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

ЛЕВСКИ, КЛИРЪТ И ХРИСТИЯНСТВОТО – ВЪЗМОЖНИЯТ ДИСКУРС

Goran Blagoev

*University of Sofia “St. Kliment Ohridski”
University of Plovdiv “Paisiy Hilendarski”*

LEVSKI, THE CLERGY AND CHRISTIANITY – THE POSSIBLE DISCOURSE

The essay attempts to juxtapose and analyze the divergent and often contradictory stories accompanying Vasil Kunchev's path into and out of monasticism, his subsequent religiosity, and his Christian consciousness. It outlines the image of a man experiencing doubts and inner conflicts but preserving his faith. His letters and proclamations clearly reveal how the knowledge of Christianity he had received and his life of faith shaped his revolutionary philosophy.

Keywords: National hero; memoir stories; Christian consciousness; revolutionary philosophy

Този текст е опит да се анализират още веднъж разнопосочните и често противоречащи си разкази за замонашването и размонашването на Васил Кунчев, за неговата по-сетнешна религиозност, за неговото християнско съзнание. И така да се опита да го видим като човек, който е носил своята вяра, но е спохождан и от вътрешните си противоречия. Неща, които в идеализирания му от поколенията образ липсват. Поне в известна степен...

Известно е, че около дванадесетата си година Васил е поверен от своята майка Гина Кунчева на грижите на нейния брат – йеромонах Василий (светско име Христо Караиванов), който пребивава в Карлово и в района му като таксидиот¹ на своя

¹ От гр. таксиди – пътуване. Таксидиотите са пътуващи монаси, изпращани от братството да събират помощи и поклонници за своя манастир.

Хилендарски манастир². Семейството на Гина се намира в тежко положение, след като съпругът, уважаван карловски занаятчия, се разорява и не след дълго умира. Поради църковния си сан и състоятелността си³ йеромонах Василий очевидно има авторитет във фамилията си, което подтиква Гина Кунчева да отведе при него сина си Васил. Така младежът става помощник на вуйчо си. Срещу това йеромонах Василий обещава на сестра си да изучи своя племенник. Но спазва обещаното частично. В действителност, докато са в Карлово, вуйчото поема издръжката на Васил, като му плаща частните уроци по църковно пеене при елитния карловски даскал и прочут псалт Райно Попович (Унджиев, 2007: 81; Караиванов, 1987: 212), а в реда на православното богослужение го въвежда самият той.

През 1855 г. Хилендар изпраща вуйчото като таксидиот в Стара Загора и Васил отива с него. Там младият карловчанин започва да посещава трикласното училище към църквата „Св. Николай“, което е едно от най-добрите в района, а йеромонах Василий продължава да финансира образованието на племенника си. Старозагорци от онова време разказвали, че „когато запеели двамата херувикото в неделен ден, богомолците в черквата оставали прехласнати на местата си“. Васил участва и в църковния хор, дирижиран от даскал Атанас Иванов, който преподава псалтика. Може би в този период той е подстриган за църковен певец. През 1857 г. възрожденският учител разкрива към „светиниколското школо“ едногодишен курс за свещеници и по настояване на своя вуйчо Васил се записва в него – това обучение му позволява да добие позадълбочени познания по православната догматика. Оттогава са и запазените две негови тетрадки със записки по предметите „Въведение в Обличително богословие“⁴ и „Пастирско богословие“ (Шарова и др., 2000: 3 – 140).

Обикновено носели със себе си мощи или други реликви – излагали ги за поклонение в селищата, където спирали и отслужвали водосвети, маслосвети и т.н. Обикаляйки Балканите, често те изпълнявали функциите на енорийски свещеници и изповедници, там, където нямало такива, а също и на учители.

² Сведения за съществуването на Хилендарски метох в Карлово се появяват още в края на XVIII в. – той се намирал в двора на църквата „Св. Богородица“ и се състоял от две стаи и килийно училище. След изгарянето на храма през 1814 г. оцелява само едно от помещенията на метоха и той е възстановен. Предполага се обаче, че водещ в религиозното битие на карловчани е бил Рилският метох, докато метохът на Хилендарския манастир е имал второстепенна роля.

³ Според някои негови съвременници Василий разполагал със солидната за времето си сума от 60 000 гроша „суха пара“, т.е. лични спестявания, поради което е смятан за „най-богат между изповедниците светогорски и рилски“.

⁴ Или „Изобличително богословие“ – дисциплина, която изтъква догматич-

След тригодишно пребиваване в Стара Загора през лятото на 1858 г. двамата отново се връщат в Карлово. По това време в градчето вече пребивава таксидиотът на Рилската обител – йеромонах Кирил (Нектариев), който, макар и духовник, не се изолира от националоосвободителните тежнения сред българите⁵. Запознанството с него се оказва съдбовно за младия Васил:

*...Василчо толкова скоро обикнал игумена Кирил, щото и сърцето си нему откривал. В честите си виждания о. Кирил съглеждал буйното сърце на Василчо, затова и често пъти водил с него разговори за юначеството на старите българи срещу Византия, и тия новите, които Рилския манастир държал по балканите.*⁶

Някъде през есента на 1858 г. между Гина Кунчева и брат ѝ възниква спор за бъдещето на първородния ѝ син. Препирнята прераста и в роднинския кръг. Накрая представители на бащиния и майчиния род се събират, за да решат съдбата на 21-годишния Васил. За този родов съвет, състоял се на 23.11.1858 г., разказва в спомените си йеромонах Кирил Рилски:

Братът и сестрата се скараха за бъдещето на Василия. Родът на Караивановци (майчиния – б.а.) и на Кунчовци (на покойния му баща – б.а.) в Карлово се разделя на две враждуващи партии по въпроса за покалугеряването или запопването на Василия. Кунчевци, начело с Гина искаха Васил поп да бъде, а Караивановци, начело с хаджи Василия – Васил да се покалугери. Като близък приятел на хаджи Василия намесих се в роднинския спор и по моя покана Кунчевци и Караивановци се събраха на роднински съвет в Светогорския метох. Пред събраните роднини и приятели Гина оскърби хаджи Василия. За да се тури капак на спора, аз повиках „послушника“ Васил и го накарах сам той да реши повдигнатия спор между майка му и вуйка му. Васил каза: „Ще се покалугеря, ако уйка ми ме проводи на учение в Русия и то още тая година“. Хаджи Васил обеща на сестреника си пред целия род-

ните отклонения и заблуди на другите християнски и нехристиянски изповедания спрямо православието.

⁵ Йеромонах Кирил е родом от Батак и е племенник на един от най-дейните игумени на Рилския манастир – архимандрит Йосиф Строителя, останал в историята като обновител на обителта след големия пожар от 1833 г. Впоследствие самият Кирил, вече като рилски игумен, успява да подслони в манастира и околностите десетки батачани, избягали от клането през 1876 г.

⁶ Това всъщност е по-късният разказ на Игнатий Рилски, който предава спомените на своя събрат Кирил (Темелски, 2009: 76).

нински съвет и го накара да целува ръка на всинца присъстващи. Гина се примири (Темелски, 2009: 76).

Пострижението на Васил Кунчев е извършено още на другия ден след родовия съвет – 24 ноември 1858 г. – в църквата на сопотския манастир „Св. Спас“. Съгласно православната традиция младежът е доведен пред олтара под мантия от своя вуйчо Василий, който се явява и негов духовен старец. Пострижението извършва йеромонах Кирил Рилски и Васил получава своето монашеско име – Игнатий (Каракостов, 1973: 29). Приемането на монашеството, наричано „постническо житие“, е свързано със свободния избор на човек, който наистина е решил да прекъсне връзката си със света – да се отрече от себе си и да се посвети изцяло на Бога. Но как изглежда ситуацията при избора на Васил? От гледна точка на истинските монашески правила ултимативният тон „ще се покалугеря, ако...“ е абсурден. Обратното означава, че не би се замонашил, ако вуйчо му не би обещал да го изпрати на учение. Дори и най-възвишеният стремеж към просветата не извинява този пазарлък с истинския облик на монашеството, което неслучайно наричат „ангелоподобно житие“. Това, че историята на монашеството изобилства с примери за отклонения и порочни практики, не означава, че имаме право да извиняваме с тях поведението на всеки, който приема обетите по причини, различни от онези чисти копнежи към свършено Богообщение, описани от отците на Църквата. Ако Васил Кунчев наистина е жадувал монашески живот, защо не го е предпочел сам, а изборът му е трябвало да бъде провокиран от родовия съвет в Хилендарския метох на Карлово? Подобен въпрос се поражда и от написаното в цариградския български вестник „Съветник“ през 1864 г., няколко месеца след размонашването на Игнатий. Историята, макар и леко преиначена, е описана от някого, който добре е познавал младия карловчанин и му е симпатизирал. По всяка вероятност това е неговият съратник йеромонах Генадий (Стоянов) Драгалевски. Въпреки че и той, както и героите на дописката са анонимни, в тях лесно се разпознават размонашеният Васил и неговият вуйчо Василий:

...тази година друго пак мя наскърби... Това беше историята на едно калугерче раскалугерено... вуйка калугер го бил взел от майка му... за да го изучи и въспита, като свое собствено чедо. Но като го държал три години при себе си, без да го праща на училището и като забележил, чи няма никаква наклонност да ся покалугери, той намислил, да му възбуди так-вози желание с измама. За това вуйката калугер хванал често често да показва на младият си племеник имотите си, злато, сребро и други вещи и да го уверява, чи ако стане калугер, ще го изучи и ще го направи наследник на всичкото си имане. Момчето, като момче, най-после ся излъгва и ся врича да стане калугер. Вуйката не губи време, става един път в сред

нощ, та отива с него на един ближен манастир, гдето го и покалугерва (Съветник, 1864: 13).

Този текст недвусмислено показва, че замонашването на Васил най-вероятно е станало по принуда. По онова време подобна практика очевидно не била прецедент⁷. Показателен е и споменът на братовчед му Васил Караиванов, по-късно негов близък сподвижник в революционното дело. Той цитира разговора си с Васил вечерта преди пострижението:

Аз... му зададох въпроса: „Василе, не ти ли е мило, като ще се покалугериши?“ – На това ми отговори: „Няма какво да се прави – защото който е хранил с калугерски хляб, не прокопсва...“ (Каракостов, 1973: 28 – 29).

Отговорът на този въпрос показва, че Васил Кунчев прави важната крачка в живота си с примирение пред несигурната си съдба, а не толкова от дълбока вяра в Бога. В тези думи не се открива дори и нотка от духовната радост, която би следвало да изпита човек, решил доброволно да се посвети на подвижническия подвиг. Това противоречи на монашеските правила, още повече че в този преломен момент замонашваният не поставя условия, а поема обети. От това, което разказва и йеромонах Кирил Рилски, остава усещането, че младият карловчанин едва ли не приема духовния сан поради някакъв личен интерес, принуден и от своите роднини, а не от любов към Бога, заради Когото монахът е готов да се отрече от света. А това означава, че е нарушено първото условие при замонашването – доброволното приемане на подвижническия подвиг.

Съвременниците на Васил Кунчев дават противоречиви описания на характера му през този период – от тях трудно може да се направи категоричен извод дали наистина е имал вътрешната нагласа да поеме тежкия кръст на монашеските обети. Едни виждат в него духовника, други – единствено бореца за справедливост и бъдещия революционер. Съученикът му от Светиниколското училище в Стара Загора и негов бъдещ съратник Минчо Кънчев пише:

В него време беше с нас заедно и Васил Гинин, който много пакости правеше: кой ще хвърли камък в турски двор – Васил Гинин, кой да се

⁷ Поклоннически разкази от края на XVIII и началото на XIX в. описват една твърде неканонична практика, битуваща сред светогорските монаси. Ако се случело така, че някой поклонник заболее тежко, докато е на Атон, те започвали да му внушават, че е добре бързо да се замонаши, за да е сигурен, че ще изкупи душата си, преди да го е връхлетяла приближаващата смърт. Тежкото физическо състояние принуждавало мнозина да изрекат трите монашески обета и да сложат расото, но ако се случело да оздравеят – те горчиво съжалявали за стореното. Да се отрекат от обетите си, обаче вече било късно.

сбий с турчетата и гони еврейчетата по улиците – В. Гинин (Кънчев, 1985: 161).

Към тези лудории можем да прибавим и разказа на дъщерята на даскал Райно Попович – Елисавета:

Като учител педагог и добър психолог, баща ми скоро открил, че ученикът по черковно пение на име Васил, обречен от рано на духовен сан, е годен за всичко друго, само не за Божии служители. „Намерили кого да покалугерят“, казваше той... (Каракостов, 1973: 25).

След като приема монашество, Игнатий се връща с вуйчо си в Карлово. Двамата продължават да живеят в Хилендарския метох. През лятото на 1859 г. Пловдивският митрополит Паисий предприема обиколка на епархията си като новоназначен архиепiscop. В Карлово той удостоява йеромонах Василий с архимандритско достойнство, а племенника му Игнатий въздига в йеродякон. Това е първата степен от църковната йерархия, свързана с тайнството свещенство. Обикновено погрешно се твърди, че Левски е ръкоположен за дякон още при замонашването му, а Пловдивският митрополит го е повишил в йеродякон. В действителност монасите, посвещавани в първата степен на свещенството, получават само един дяконски сан – т.е. йеродякон, за разлика от т.нар. бяло духовенство, където има три степени на същия сан (иподякон, дякон и протодякон). Освен това тайнството свещенство се извършва единствено от епископ, а санът на йеромонасите Кирил Рилски и Василий Хилендарски, участвали в пострижението на Игнатий, не им дава това право. Така че именно през 1859 г. бъдещият революционер е посветен в йеродяконски чин (Караиванов, 1987: 229 – 230; 251).

Според един от ранните биографи на Апостола като млад монах той отказва на вуйчо си да го придружава при обиколките му из Карловско, за да събира помощи за Хилендарския манастир – по това време такава дейност наричали „монашеска просия“ (Заимов, 1897: 24). Роднините, представени от братовчед му Васил Караиванов, твърдят, че Василий е имал двама прислужници и единият като телохранител го придружавал при събирането на помощи (Караиванов, 1987: 226). По тази причина Игнатий едва ли е експлоатиран от вуйчо си, както твърдят повечето му биографи, начело със Захари Стоянов, според когото на вуйчото „не трябвал учен племенник, а трудолюбив и верен просяк“ (Стоянов, 1983: 15). В. Караиванов твърди, че Игнатий е ходил на „манастирска просия“ само два пъти (Караиванов, 1987: 226 – 227). Хилендарският таксидиот очевидно е поставил племенника си в далеч по-привилегировано положение. Той му поверява да води съвместната търговия с неговия събрат – архимандрит Виктор, таксидиот на Хилендарския манастир в Ниш. При една такава размяна на стока през 1860 г. Игнатий се запознава с бъдещия си съ-

ратник – йеромонах Генадий (Стоянов) от Ихтиман, който е послушник на хилендарския таксидиот в Ниш. В спомените си Генадий разказва:

...при една случайност аз се запознах с бореца за нашата свобода дякона Левски в гр. Карлово, с когото като разменихме някои думи по нашето народно положение под турчина, додахме до съглашение и Карловский метох бе свидетел на нашата клетва, дадена, че ще работим тайно и задружно за постигане идеала – нашето освобождение (Стоянов, ф. 173: 56 – 57).

Взаимната клетва, дадена от двамата млади монаси, е първото документирано свидетелство за интереса на Дякона към революционната дейност. Две години по-късно – през март 1862 г., дякон Игнатий тръгва към Белград, където Г. С. Раковски подготвя сформиранието на Първата българска легия. Някои от биографите му придават на този акт един изкуствено приповдигнат героизъм, като го обрисуват като тайно бягство от „вуйчото потисник“, на когото бъдещият революционер откраднал коня, докато той спял в Хилендарския метох в Карлово, а после Василий „бил във от себе си... скачал от земята и говорел, че ще да накаже лудата глава“ (Стоянов, 1983: 21 – 22). По това време обаче архимандрит Василий изобщо не е в Карлово – той е на второто си поклонение в Светите земи и води група поклонници. Показателно е, че при този хаджилък той взима със себе си другия си племенник – 14-годишния Васил Караиванов. Дяконът, според твърдението на роднините, бил оставен като заместник на вуйчо си в Хилендарския метох в Карлово (Караиванов, 1987: 229). Това обаче не може да обясни защо при наличието на двама прислужници в метоха, които биха могли да го стопанисват в отсъствието на таксидиота и да се грижат за делата му, Василий не взима своя племенник монах, а предпочита племенника мирянин, още повече че той е с десет години по-малък от Игнатий и животът е пред него. Та нима за замонашения четири години по-рано Игнатий досегът с местата, където е живял и страдал Христос, не е бил по-необходим за израстването му във вярата!? Очевидно истинската причина не е в нежеланието на архимандрит Василий да заведе на хаджилък Игнатий, а в поведението на самия племенник – освен че през 1861 г. той попада под влиянието на съзаклятниците от „верните приятели“, има и хипотеза, че той напуска Карлово и се препитава като дякон в една от пазарджишките църкви. Така спътник на Василий към Йерусалим се оказва не замонашеният племенник, а другият – Васил Караиванов. Все пак, въпреки идейните противоречия, вуйчото очевидно е изпитвал определена доброжелателност към своя племенник – от този хаджилък той му донася известното впоследствие Божигробско кръстче, което Левски продължава да носи дори след размонашването си. Но различната житейска нагласа на двамата явно не им дава възможност да живеят дълго време в хармония, най-малкото като „братя в Христа“.

Несъмнено е, че Игнатий се възползва от отсъствието на вуйчо си, за да хване пътя към Белград. Но не го върши самоволно, както внушават биогра-

фиите му, писани от Ст. Заимов и З. Стоянов. Като монах той проявява известно послушание, търси благословия за своето действие и я получава от своя „духовен кръстник“ йеромонах Кирил. Рилският таксидиот „тихомълком го поощрил... благословил, и той тръгнал на трудната и опасна работа“ (Темелски, 2009: 82). Отивайки заедно със своя другар йеромонах Геннадий в легията, Игнатий за първи път сваля расото и подстригва косите си. Това обаче трудно може да се приеме за негово целенасочено отказване от монашеството. Той очевидно държи на духовното си звание и на монашеското си име, защото, макар и легист, се подписва като „Дякон Игнатие“⁸.

Повечето от изследователите на Апостола са категорични, че именно в периода 1861 – 1862 г. у него окончателно узрява идеята да се „разкалугери“. Те се позовават на спомените на сестра му Яна в едно писмо от 1907 г. до Министерството на народното просвещение, в което описва как архимандрит Василий посреща сестриника си през лятото на 1863 г. след едногодишно отсъствие от Карлово:

...нахока го добре и му предложи още в същото време да замине за Света гора на заточение. Дяконът отклони това намерение на вуйчо ни, като му каза да почака до Великден, когато той ще му каже на какво се решава. Хаджи Василий се съгласи и Дяконът облече наново калугерските си дрехи и започна да служи в църквата (Унджиев, 2007: 780).

Известният биограф на Левски И. Унджиев с право предполага, че част от тези спомени не предават съвсем точно разговора между вуйчото и племенника, а отразяват „елементи от по-късно време“ (Унджиев, 2007: 779 – 780). Най-напред не е ясно защо Игнатий ще чака повече от половин година, за да „каже на какво се решава“. Той вече се е включил в националноосвободителното движение, получил е първото си бойно кръщение при сраженията в Белград, попаднал е сред революционната ни емиграция в Сърбия и Румъния. И след всичко това, вместо да остане сред хъшове и войводи, решава да се върне. Отгоре на всичко, на път за Карлово праща известие от Казанлък до майка си и вуйчо си, че е жив, и моли да му изпратят пари и монашеско расо!? Пак според сестра му Яна той „поиска калугерски дрехи, защото не искаше да излезе с цивилно облекло“ (Унджиев, 2007: 779). Не е ли твърде странно подобно поведение за човек, който иска да се „разкалугери“?

Едва ли можем да се съмняваме, че след неувереното си встъпване в монашеството Игнатий не е продължавал да има колебания относно призванието си да бъде духовник. Но е по-вероятно в този период той все още да не е мис-

⁸ Така се е подписал под разписа за заем от Раковски, взет от него и още трима легисти през май 1862 г. (Шарова и др., 2009: 21).

лил за своето окончателно размонашване. Връщайки се в родното градче, се е надявал, че вуйчо му най-сетне ще изпълни обещанието си да го изпрати на учение, за да може след това, като добре образован монах, да продължи да помага на поробеното си отечество. Имал е и примера на българските духовници от легията на Раковски, негови братя по оръжие, които очевидно без скрупули са сменили расото с военна униформа, а след разформироването на частта са се върнали към църковното си служение⁹. Въпреки че Игнатий е приел монашеството по особен начин, завръщането му като йеродякон в Карлово показва, че той все още не е имал категоричното намерение да се откаже от битието си на клирик. Подобно на споменатите по-горе монаси той може би е възнамерявал да работи за българското освобождение, колкото и да е ограничаван от условностите на монашеството. Но вместо продължаване на образованието архимандрит Василий предлага на своя племеник „заточение“ в Света гора. Това е още едно доказателство за перманентните противоречия, които бележат отношенията между двамата още от началото на духовното им съжителство и които ще се окажат водещи за отказа на Игнатий от подвижнически живот. За такъв разнобой още в Стара Загора намеква съученикът на Васил Минчо Кънчев: „Вуйчо му хаджи Василий какъв добър духовник беше!... Много пъти ни съветуваше, но ний малко слушахме умните му духовни съвети“ (Кънчев, 1985: 161). По-късно – в Карлово – рилският таксидиот Кирил е свидетел на противоречията между двамата, които несъмнено са подхранвани у младия човек от негласната подкрепа, която той му дава:

Много пъти се случвало, че о. Кирил бивал примирителът между вуйката и племенника, тъй като първият имал раздразнителен характер, а пък последният буен и се заканваше зелени чалми да сече (Темелски, 2009: 76).

Преломът в отношенията между вуйчото и племенника всъщност настъпва скоро след завръщането му от легията. През есента на 1863 г. Игнатий е задържан 30 дни в пловдивския затвор по подозрение, че е участвал в легията на Раковски. Васил Караиванов твърди, че освен него е задържан и хаджи Василий – „като хора, заподозрени в бунтуване на народа“. А след ареста архимандритът получава и канонично наказание – Пловдивската митрополия го лишава от „епитрахилия“ му за една година – т.е. той е лишен от възможността да събира помощи за Хилендар, като отслужва богослужения (Ка-

⁹ Такива са по-възрастните от него йеромонах Матей Преображенски (Миткалото), йеромонах Геннадий (Стоянов) и вероятно йеромонах Галактион Хилендарски. Сред легистите е и семинаристът Васил Друмев (бъдещият Търновски митрополит Климент), който прекъсва образованието си в Одеската духовна семинария.

раиванов, 1987: 104, 231). Така „последствието“ от революционните увлечения на племенника е твърде неблагоприятно за вуйчото. В крайна сметка Василий не успява да привлече трайно Игнатий за каузата на монашеството – както поради раздражителния си характер, така и заради лошия пример, който му дава с прекомерните търговски дела, надминаващи дори обичайните занимания на таксидиотите. Няколко месеца след като е освободен, Игнатий отново идва в Пловдив и постъпва в прочутото класно училище на Йоаким Груев – там учели „и няколко калугерчета, между които и известният дякон Василий Левски“ (Унджиев, 2007: 130). Жаждата му за знания обаче остава неутолена поради липса на средства – не е известно по какъв начин е плащал таксата си, но се смята, че за разлика от преди този път изобщо не е бил подпомаган от вуйчо си. Василий очевидно е решил да даде урок на бунтовно настроените си племенник и го лишава от по-нататъшна финансова подкрепа. Изправен пред невъзможността да се издържа дълго време сам, Игнатий е принуден да прекъсне образованието си и напуска Груевото училище през пролетта на 1864 г. Връща се в Карлово, но през Великия пост за кратко отново идва в Пловдив и пред приятеля си Христо Иванов Големия споделя, че е твърдо решен да се разкалугери (Унджиев, 2007: 786). Прави го няколко седмици по-късно.

Най-ранният известен източник за размонашването на йеродякон Игнатий – статията в цариградския вестник „Съветник“ от юни 1864 г. – оправдава деянието му с неспазеното обещание на неговия вуйчо Василий да финансира по-нататъшното му образование:

...старецът-вуйка ... не праща калугерчето-племенника си да ся учи, нито пък мисли за това, но го задържа в метохът да му служи, под предлог, чи ако излезе навън, ще ся разврати. Много пъти момчето му ся молило да изпълне обещанието си; но всичко било напразно... Най-после калугерчето като поотраснало и му станала памятта повече, се решило да му предложи да направи едно от двете: или да го даде негде на училище, или да му заплати за колкото години е слугувало... Разсърден от таквоя предложение калугерът поискал да го сплаши с онова щото му идеело отръпки, но като не сполучил, той дошел на тая мисъл, чи като го остави с голи ръце, то отнемайкъде ще прибегне пак при него. Но калугерчето толкова било ся вече наситило на вуйка си щото не му се щело нито да го види... то като ся размислило, чи калугерството, прието насила, ще му бъде в тягост през всичкийт живот... и чи такова калугерство не е никак нито душеполезно, нито благоприятно, решило тази година на Великден да хвърли калугерското облекло, а с него и калугерскийт си чин. И така то ся облича в мирски дрехи, с твърдо решение никога вече да ся не калугери, но да служи Богу както и повечето чловеци, без да ся отрича от мирът... (Съветник, 1864: 13).

Според Стоян Заимов конфликтът между Игнатий и Василий прераства в роднинска крамола, която е доста нелицеприятна и за двете страни:

Дяволитият като коза Генадий предложил на скромния като мома Игнатий да се разкалугерят, след това да се оженят и запоят. Гина одобрила мисълта на Генадий и наченала да подкокоросва сина си по-скоро да се разкалугери... Гина обявила война на хаджи Василя. Потърсила му сметка за 12 годишната просия на сина си, поискала му 6000 гроша: по 500 гроша на годината; роднинските кавги... отново закипели. Архимандрит хаджи Васил обявил за луди и развратни майката и сина, тръгнал да интригува между карловските първенци за пропъждане на Игнатий... Игнатий излязъл от търпение и публично заявил на уйка си, че като псе ще го пребие на улицата, ако продължава да клевети нещастната му майка... Всичко туй довело йеродякон Игнатия до такъва степен на озлобление против уйката, щото решил как и как да се разкалугери, щото уйка си да опозори (Заимов, 1897: 24).

Тази история в известна степен повтаря разказаното във в-к „Съветник“ и вероятно има един и същ източник – йеромонах Генадий (Стоянов). Пропуска се обаче, че нито Гина, нито синът ѝ би следвало да имат основание да искат от архимандрит Василий каквото и да е обезщетение за „манастирската му просия“. Най-малкото защото половината време от този период Васил Кунчев е монах, който е дал обет за нестяжание (доброволен отказ от собственост), и вуйчото духовник не би трябвало да му заплаща нищо. Очевидно поведението и на майката, и на сина е било опит да получат компенсация срещу неизпълненото обещание на Василий да изпрати Игнатий на учение в чужбина. Подобно на замонашването, размонашването на Васил също е следствие от една твърде непристойна, но много типична за времето си роднинска свада.

Спомените, разказани или записани в по-късно време, пропускат причината за размонашването на Игнатий. Но дават едно подробно и относително еднакво описание на самата случка. Йеродякон Игнатий взима участие в празничната Възкресна литургия през нощта, а после е поканен да разговее на трапезата у свещеник Христо Хаджимарков. Никой не подозира, че само след няколко часа той вече няма да е духовно лице. Сутринта на 19 април 1864 г. заедно със сина на свещеника и още един приятел Игнатий се отправя към чешмата в местността Алтънчаир (тогава извън градчето), недалеч от дома му. Тук той моли другарите си да му помогнат и да отрежат монашеските му коси, но те отказват с мотива, че не желаят да поемат върху си „такъв тежък грях“. Тогава Игнатий сам се заема да свърши това, което е намислил, и пред смаяния поглед на приятелите си най-спокойно се разстригва. След това старателно прибира отрязания кичур коса, казвайки: „Тя ще се пази за вечно възпоминание“. Малко по-късно Васил отива на богослужението за Второ

Възкресение и пред слисаните погледи на карловчани влиза в храма в светско облекло (Каракостов, 1973: 30 – 35).

Той много добре е познавал тогавашния манталитет и добре е съзнавал последствията от своята постъпка. За общество, което има Църквата за безспорен авторитет и върховна институция, поставена над всичко, подобен акт е равносилен на скандал. Можем да си представим каква буря се е развихрила сред карловци при вида на техния самоволно разкалугерен йеродякон. Безпрецедентното му поведение е причина да му бъде отказано даскалско място в Карлово, поради което само след седмица с помощта на един от вуйчовците си той става учител в недалечното село Войнягово. Игнатий със сигурност е можел да изчезне както две години по-рано и да се отрече от служението си скришом. Но той решава да превърне размонашването си в публичен акт и да се яви демонстративно в новото си светско облекло – и то пред същите хора, които са свикнали да го виждат в монашеско одяение. Защо е всичко това?

Една от причините е неговата пословична честност и откритост – знаейки, че монашеството не е негово призвание, Левски решава да не лъже нито Бог, нито себе си. Като се явява скандално в светски дрехи, довчерашният монах е искал за пресече всякакви слухове, клюки и сплетни около своето деяние. Същевременно по този начин той достатъчно ясно показва на съгражданите си, че вече няма нищо общо със служението на този, в чието неизменно обкръжение са го виждали години наред – неговия вуйчо архимандрит Василий. Прави го именно на Великден, когато църквите са препълнени с хора и подобно деяние със сигурност ще има публичен ефект. От една страна, разстригването на монаха Игнатий и демонстративното му появяване в светски дрехи са имали за цел да уязвят пред карловското гражданство вуйчото Василий. Но като краен резултат това е и начин Игнатий да защити своя роднина и бивш духовен наставник от по-нататъшно преследване от страна на турските власти – чрез появата му в светски дрехи карловци е трябвало да разберат, че Василий не може да носи отговорност за бъдещото бунтовно битие на своя племенник. По тази причина не е изключено и вуйчото да е приел относително спокойно, без излишни отрицателни емоции, действието на Игнатий. Според В. Караиванов „архимандрит хаджи Василий е понесъл разкалугеряването на племенника си без всякакви пререкания с него, а така също и с останалите си роднини“ (Караиванов, 1987: 116).

През 1898 г., по случай 25-ата годишнина от гибелта на Апостола, Врачанският митрополит Константин споменава в проповедта си една друга версия за размонашването му. На младини архиереят живее известно време в Карлово, където чрез своя брат д-р Киро Попов попада в местния революционен комитет и спечелва симпатиите на Апостола. Междувременно приема монашество и през февруари 1873 г. на него се пада тежката участ да съобщи на баба Гина Кунчева, че синът ѝ е обесен. Тогава Константин е архимандрит и при тази среща покрусената майка му разказала как Игнатий се размонашва:

Беше на велика събота, когато синът ми йеродякон Игнатий, реши да се откаже от духовното си звание... той ме повика в собата и ми каза: „мамо, мене ме призовава народния глас за да се претека на помощ на поробеното ни отечество; за туй аз не мога вече да изпълнявам духовната си длъжност и сега се отказвам от нея...“. Тогава си свали расото и калимавката, па взе ножицата и отрязва косата си и ми рече: „мамо вземи косата ми, та я скрий в сандъка си, защото аз се отделям от тебе и когато чуеш, че съм загинал, да я извадиш, за да се опеи и погребее вместо мене, защото може би ще останана неопян и непогребан...“. И за това, щом той е починал, както ми съобщихте, ще ви помоля отче, да се погрижите да изпълним тая християнска длъжност, за да се изпълни завета на любимия ми и незабравим син, като се помолим Богу за упокоение на душата му“ (Марковски, 1902: 159 – 160).

По-късно Константин Врачански видоизменя разказа си:

Мамо, събличам расото, но никога и за нищо на света не ще се откажа от обета, който съм дал да служа на Бога и на светата му църква. Обличам гражданското облекло, само да мога по-свободно и по-безпрепятствено да проповядвам между своите сънародници. Когато загина за отечеството, ще предадеш косата ми на духовенството, което над нея да извърши погребалния обред, както е отредено за дяконския чин (Унджиев, 2007: 784).

Точно тези спомени подхранват популярната теза, че Игнатий хвърля расото с осъзнатата мисъл, че се посвещава на висшата кауза на националното освобождение. Начинът, по който Константин Врачански предава разказа за размонашването, е белязан от твърде много патетика и прекомерна театралност, каквато нито Гина Кунчева, нито синът ѝ са владеели. При това в двете версии има определени разлики. Което означава, че е малко вероятно разговорът между майката и сина да е точно такъв, какъвто го описва Врачанският митрополит. Ако цитираната история във в-к „Съветник“ и по-сетнешният разказ на Ст. Заимов са най-близо до истината, то Гина Кунчева няма как да признае пред клирик, какъвто е Константин, че синът ѝ Васил сваля расото напук на нейния брат монах, при това подстрекаван от самата нея. Самият Константин също е имал основание да възвеличи размонашването на Левски в една героизирана светлина, а не като действие срещу Църквата или срещу неин клирик. Трябва да имаме предвид, че когато Врачанският митрополит разказва този спомен, Българската църква е достатъчно компрометирана в следосвобожденското общество по отношение на Левски – веднъж заради хаджи Василий, когото ранните биографи на Апостола представят изключително негативно, описвайки го като алчен, зъл и безмилостен към страданията на бедните, като недостоен духовник, който използва своя племенник и дори го

предава. После идва още по-зловещият образ на неговия предател, който пак според ранните биографи е ловчанският свещеник Кръстю Никифоров – по това време българите вече знаят стихотворението за Левски от „Епопея на забравените“, в което Иван Вазов изобщо не спестява грозните упреци към православното духовенство: „Манастирът тесен за мойта душа е /... Това расо черно, що нося отгоре, / не ме помирява с тия небеса...“ и „Той биде предаден, и от един поп! / Тоя мръсен червяк, тоя низък роб, / тоз позор за Бога, туй пятно на храма...“.

Българската екзархия е компрометирана пред обществото и поради факта, че в съдебния процес срещу Левски е участвал хаджи Иванчо Пенчович – отдаден на каузата за утвърждаването на Българската църква като независима институция, но краен противник на революционното движение. Това, че по-късно се е застъпвал за затворени и заточени българи, не го оневинява в представите на съратниците на Левски след Освобождението. Към това трябва да прибавим и твърде отрицателното отношение на останалите живи революционери към духовния наставник на Константин Врачански – митрополит Григорий Доростоло-Червенски, обвиняван в колаборация с централната османска власт преди 1878 г. Твърде много причини, които подсказват защо петнадесет години след написаното от З. Стоянов и едва три години след Ст. Заимов врачанският архиерей е имал интерес да героизира спомена за размонашването на Игнатий и да го представи в една компромисна за Църквата версия. В нея, естествено, липсва и най-малкият намек за конфликт и разочарование от духовника – архимандрит Василий. Преразказаният от Константин Врачански спомен може би отразява негови по-късни впечатления от личността на Апостола (както ще видим, след размонашването той продължава да има съзнание за своето духовно служение), но едва ли съдържа достоверна версия на разговора с майка му.

Колкото до идеята, че основната причина, заради която Васил Кунчев се размонашва, е „помощта за поробеното отечество“, в онзи съдбовен момент тя не изглежда да е била така ясно осъзната. Постъпването му в Първата българска легия през 1862 г. показва, че монашеското расо не е пречело нито на него, нито на бойните му другари да се посветят на освободителната кауза. За своята бъдеща бунтовническа дейност Игнатий е можел изобщо да не се отказва от монашеското си служение и когато му налага нуждата, да сменя расото със светски дрехи и обратно. Още повече че като революционер, подобно на други свои съратници, той ще използва прикритието на монашеското облекло – по време на Великденските празници през 1870 г. Левски обикаля Търновско, облечен като монах, придружен от Матей Преображенски: „Пристигнаха една вечер двама калугери – единият по-стар, другият по-млад. Стариат... бе известният отец Матей Миткалото, а по-младият го казваха дякон Васил (Левски)“ (Темелски, 1998: 112). Не можем да знаем какво точно е въл-

нувало душата на Игнатий в онзи повратен миг, когато отрязва монашеските си коси. Като по-достоверен обаче следва да приемем мотива за решителния протест срещу нечестния вуйчо и едва след това да се търси някаква изява на все още стихийния бунтарски кипеж у Васил. За дълбоко осъзнато посвещаване на каузата на националната революция, която противоречала на смиренното монашеско битие, е пресилено да се твърди. В действителност още през същото лято на 1864 г. Левски се включва в една малобройна чета в Балкана, която идва от Румъния. Но единственият спомен за нея компрометира идеализирания му образ, с който сме свикнали:

Левски, ний го наричахме тогава Дякончето, защото на 1864 г.... тръгна да пообикалят Балкана с х. Димитра, Ст. Караджа, Н. Странджата... тогава Дякончето младо не може да ходи бързо с тях, но Странджата го подкрепяше, но като го вая четири дни дъжд по Петровден по Балкана, то ся разболя и като го беха поставили караул по Балкана, там го втресло, то хвърля си пушката... и пристигна при мене в Браила; подир месец пристигнаха и другите...(Колев, 1995: 334).

Казаното от печатаря Димитър Паничков представя 27-годишното „Дяконче“ не като улегнал, навикнал на изпитания мъж, а като импулсивна личност. Дали тази импулсивност не е причина да хвърли и расото няколко месеца по-рано – на Великден 1864 г.!?

Актът на размонашването впоследствие развихря фантазията на неговите биографи и от Захари Стоянов насам в масовото съзнание натрапчиво живее образът на Левски като личност, хвърлила „маската на калугерското лицемерие“, „херой“, който „желаел да докаже на съгражданите си, че калугерството и неговите ръждясали понятия са отживели своето време...“ (Стоянов, 1983). Тази теза обаче не само че е пресилена, но и е дълбоко невярна. Отказът от монашество при Левски съвсем не е плод на модерния тогава антирелигиозен бунт, отрицащ Бога и Църквата като институция. Действието на младия карловец не води след себе си тотално скъсване с клира, още по-малко – с християнската вяра. Показателно е, че поне две години след размонашването Васил Кунчев продължава да се подписва с монашеското си име Игнатий¹⁰. А едно от имената, което най-често използва в конспиративната работа, е *Аслан Дервишооглу* – букв. „Лъв, син на монах“. И най-важното – до края на дните си той продължава да се нарича и да се счита за дякон, като се подписва „*Васил Дякон Лев-ский*“¹¹ или „*Дякон Левский*“. Сподвижниците му също го

¹⁰ Под писмо до Г. С. Раковски от 1866 г. той се подписва като Д(якон). И(гнатий). Левъский. (Шарова и др., 2009: 21, 24).

¹¹ Пълномощно писмо от 1869 г. (Шарова и др., 2009: 24).

наричат „Дякон Левски“. Бъдещият Скопски и Пловдивски митрополит Максим си спомня как в началото на 1872 г. Левски се причестява като дякон в скривалището на Сопотския метох:

...Аз – дякон – снех от рамото си орара и го подадох на Левски, който облечен в расото на леля си Христина, го постави на рамото си и се причасти като дякон от св. потир... (Максим Скопски и Пловдивски, 1993: 22).

Макар да сваля расото, той всъщност не се отрича от дяконския си сан. Левски е имал богословска подготовка и е знаел, че дяконството за разлика от монашеството е свързано с едно от седемте тайнства на Църквата – свещенството. При това тайнство той е осветен от благодатта на Светия Дух, снизходил над него в момента на ръкополагането му през 1859 г. За разлика от монашеството той не може да се откаже самоволно от този небесен дар, даден му от Бога с благослова на Църквата. Православната образованост на Левски проличава дори в незначителния факт, че при употребата на църковния си сан той не се подписва като „йеродякон“, какъвто е бил преди размонашването си, а само като „дякон“ – т.е. като свещенослужител, който вече не е обвързан с монашески обети. Единствено във версията за последната му изповед преди екзекуцията, според разказа на софийския свещеник Тодор Митов, Васил Левски пожелава да бъде споменат в опростителната молитва като „йеродякон Игнатий“ – може би така е изявил едно съкровено желание да застане пред лицето на Бога като негов служител?!

През целия си живот Апостола очевидно носи дяконския си сан и призиването си на църковен певец, изпълнявайки своето свещенослужение, доколкото му позволяват обстоятелствата. Докато е знаменосец в четата на Панайот Хитов през 1867 г., той отправя заупокойната молитва над гроба на убития си другар Иван Капитана. По-късно поп Минчо Кънчев разказва как вместо него Левски влиза в ролята на свещеника, който заклева местни революционери:

Минахме под клетва... Левски, облечен в попското ми расо... надяна калмавката ми, наметна епитрахила ми и строго избърбори нещо като молитва, на масата бяха турени Евангелието, кръст, камата и револверът на Левски... (Кънчев, 1985: 244).

През годините на своята активна революционна дейност Апостола често участва, най-вече като псалт, в различни богослужения или църковни празници. След като е принуден да напусне Карлово през 1864 г. и е приет за даскал в с. Войнягово, Васил Кунчев едновременно с това се цани и като певец в местния храм. Впоследствие в Северна Добруджа продължава да съвместява двете длъжности – докато е учител в с. Йени кьой, помага в богослуженията,

отслужвани от поп Харитон в църквата на съседното село Конгас (Тулчанско). Както свидетелства и старозагорският свещеник Минчо Кънчев:

Сутрената Левски пъ в черква. И като го не знаеха, думаха: „Отгде ѝ този даскал, много хубаво пей?“ „Не сме чули такъв певец друг път в черква“ (Кънчев, 1985: 261).

Особено красноречив е разказът на троянчанина Минко Марковски, син на местен революционен деец и съратник на Левски:

Беше 6-й януари – Богоявление (1872 г. – б. а.)... Апостолът на свободата се вмъкна между черковния хор и с умението си зае първото място в него[...] и испе „Во Иордане...“, с което обърна внимание на всички черковници...

Същия ден след пладне, Левски се качи на коня си, и придружен от троянчаните... заминаха за Троянския манастир, за да разпространи и там идеята за народното ни освобождение[...] настъпи 7-й януари – Иванов ден [...] Тогава и Левски [...] посети църквата; обаче неговия темперамент и тук обърна вниманието на черковниците. Той се вмъкна в черковния хор и упражни старото си занаятие – черковното пение – на което в ранната си възраст, бе възпитан от вуйка си, иеромонах хаджи Васил, от когото беше и задяконен (Марковски, 1902: 56 – 59).

Личният конфликт на Игнатий с вуйчо му съвсем не означава, че той принципно отрича ролята на църковния клир в битието на българите и в техните националноосвободителни тежнения. Достатъчно ясно се вижда, че в своята революционна дейност Левски има за приятели и сподвижници представители на различни прослойки от българското общество, включително свещеници и монаси, някои от които са светогорски таксидиоти¹². По негова идея сред 12-те членове на бъдещия Централен български революционен комитет трябва да има „и един поп“¹³. Апостолът има изключително близки

¹² Особено активен сред тях е архимандрит Галактион – таксидиот на Хилендарския манастир в гр. Елена. В стопанисвания от него Хилендарски метох се провеждат заседанията на местния революционен комитет, а Васил Левски два пъти намира там подслон (през 1868 г. и 1871 г.). Негов сподвижник е и йеромонах Гervasий Хилендарски, който му дава убежище в Араповския манастир, чийто игумен е известно време. Йеромонасите Амфилохий и Иринарх от братството на Зографската обител участват при основаването на революционния комитет в Осоговския манастир (Благоев, Константинова, 2006: 255 – 271).

¹³ Наред на работниците за освобождението на българския народ (Шарова и др., 2009: 55).

контакти с духовници като йеромонах Матей Преображенски (Миткалото) и йеромонах Генадий Драгалевски (Скитника). При организиране на нелегалната революционна мрежа той намира сигурно убежище не само в различни тайни квартири, но също така в метоси и манастири. Това особено ясно се вижда от връзките му с Дряновската и Троянската обител, разположени на стратегически революционни пътища, свързващи Северна и Южна България. Тук Левски успява да основе частни революционни комитети, съставени само от монаси – нещо уникално в българската предосвободенска история. Най-напред е основан комитетът в Дряновската обител – през 1871 г., и оттогава стана този манастир пристанище на апостолите, които ходеха да подбуждат востаниците“ (Темелски, 1998: 109). През следващата 1872 г. на Ивановден подобен комитет, но по-многоброен, е основан и в Троянския манастир, между чието братство и Левски е имало взаимни симпатии, ако съдим от по-сетнешни спомени:

В никой град, в никое село [...] приемът на мъченика Йеродяконът Васил Левски не беше тъй свободен както в този Манастир. Тук всичките монаси са го посрещали със сълзи на очите си, неговите назидания към тях не са били хвърлени на неплодовитата земя, тук той пръв път като дошъл, всичките е направил на присяга (клетва – б.а.), че ще жертвуват живот и имот за нашето освобождение. Те (монасите – б.а.) всякога са го изпровождали, снабдени с пътни разноски... с една реч, през троянските калугери Левски най-свободно е развивал своята деятелност за нашата свобода...“ (Попов, 1995: 298).

Въпреки акта на разстригването животът на Левски като революционер трудно може да бъде изваден от контекста на монашеските обети, които е дал при пострижението си. Строго погледнато, с действието си от 1864 г. той де факто нарушава само един от тях – обета за послушание пред волята на духовния наставник. Но продължава да спазва другите два – за безбрачие и нестяжание. Деветгодишният му живот на хайдутин и революционер е постоянно скитничество – без дом и сигурен подслон, с минимални средства за препитание – и е белязан от типичната монашеска скромност. Кое е своеобразно следване на обета за нестяжание. Подобно на всеки истински манастирски брат, Апостола почти няма лични вещи, още по-малкото неща, които да му създават комфорт – освен дрехи, револвер и най-необходимото за конспиративната работа. Това е една реална аскеза в името на националния идеал. Прословутото му джобно тейфтерче доказва неговия истински християнски морал – всеки похарчен грош от комитетските пари е записан старателно, със съзнанието за Божията заповед „Не кради!“. Пословичната честност и пестеливост на Апостола имат за неизменен спътник още една добродетел – милосърдието. В една от сметките

лаконично е записал: „за едене в къщата, дето са прибирам, щото са бедни – 50 (гроша)“. В друга четем: „на сирота жена, при която намирам прибежище в зъл случай, пък сирота, няма от де – 105, 10 (гроша)“ (Шарова и др., 2009: 168).

Това, че не създава семейство и до края на дните си остава сам, православната църква смята за изпълнение на третия монашески обет – обета за целомъдрие (безбрачие) (Тошев, 2007). Точно тази черта, разбира се, не можем да абсолютизираме, защото едва ли мъж като Левски не е успял да познае по един или друг начин женската ласка. Но дори да е имал своя негласна спътница и утешителка, тази предполагаема (и все още недоказана!) връзка не е успяла така да го отклони от мисията му. Освен това целомъдрието на размонашения Левски би следвало да разглеждаме в онази широта, която Църквата му отрежда по принцип – целомъдрие, разбирано като „цялостна мъдрост, като въздържане от сладострастно задоволяване на всякакви плътски похоти“. Левски се е отличавал с изключително скромен живот. Бил е убеден въздържател – смятал, че прекомерната употреба на алкохол пречи твърде много на революционната конспирация.

Тези разнообразни примери всъщност показват, че до края на дните си той носи Бога в сърцето си. Разбира се, нямаме представа как е изживявал това така интимно и индивидуално за всеки човек състояние – вярата. Но без да е мистично отдаден на православието, за бившия монах богослужението, молитвата, постът и причастието са били насъщна необходимост, нещо истинско и съкровено, носено дълбоко в душата. Прелиствайки джобното му тефтерче, можем да видим как на 29 февруари, 15 и 22 март 1872 г. той е записал „маслини и рапон“ или „за по път маслини, хляб, ябалки“, „в Габрово хляб, маслини, ябалки“ (Шарова и др., 2009: 170 – 171). През тази година това са дни от Великия пост и Левски несъмнено го е спазвал – т.е. въпреки негодите на активната революционна дейност той е водил истински църковен живот, при това твърде далеч от суетната показност. Така отричането на Игнатий от монашеството впоследствие ще се окаже, че не е отричане заради „свободата“ и изкушенията на светския живот.

Размонашеният йеродякон не написва нито ред срещу Църквата, макар че идеите му за постигане на националното освобождение са в пълно противоречие с позицията на Българската екзархия. Напротив, в някои от писмата и възванията му ясно се вижда как придобитите познания върху християнството и живеенето във вярата оформят неговата революционна философия. Благодарение на тях Левски успява много точно да формулира идеята, че свободата на отделната личност е изначален дар на Бога, даден на човечеството още при Сътворението. В писмото от името на Привременното правителство в България до карловеца Ганчо Мильов той пише, че човек има „благословението от Бога да бъде господар с всичките си права“:

Не ще бъде така в нашата България, както е в Турско сега... Всичките народи в нея щат живеят по едни чисти и святи закони, както е дадено от Бога да живее човекът...“ (Шарова и др., 2009: 38).

Ако в старозагорското „светиниколско училище“ Васил се проявява като гонител на еврейчета и турчета, то по-късно той израства до идеите на съжителството и веротърпимостта, прокламирани като основна ценност на бъдеща свободна България: „Целта ни в Българско е братство с всекиго, без да гледаме на вяра и на народност...“ (Шарова и др., 2009: 94); „Ние желаеме... свобода лична и свобода религиозна...“ (Шарова и др., 2009: 94). Изследователите на Левски смятат, че идеите му за гражданските права и равенството на различните етно-религиозни общности са формирани под силното влияние на Джузепе Мацини, който чрез революционните организации „Млада Италия“ и „Млада Европа“ издига девиза „Свобода, равенство, братство“, а в проекта си „Свещен съюз на народите“ формулира принципите за преодоляване на конфликтите между европейските държави и постигане на общоевропейско единство.

При все че мацинизмът пуска дълбоки корени сред българските революционери, безспорно е, че концепцията за съжителството на общностите от различен етнос и религия, прокламирана от Апостола, няма как да не е изградена и под влияние на същностното за християнството приемане на другия, проповядвано от самия Син Божий. Универсалността на Божията любов, като изначален модел на поведение за християните, е тълкувана впоследствие от мислители като Юстин Философ (II в.): „Нашата религия ни учи да обичаме не само нашите, но чуждите... дори враговете си“. Без да изгражда бъдеща България като теократична държава, Левски се стреми да превърне в общовалидна гражданска норма онова, което казва Спасителят: че всички хора са равни, че трябва да обичат ближния си както самите себе си; да обичат и опрощават дори враговете си; да приемат всеки човек като образ и подобие на Бога, като същество, на което Той е дарил правото да живее и да бъде свободно. Защото за Господ няма „ни елин, ни юдеин,... ни варварин, ни скит...“ (Колосяни, 3:11). Прокламираното от Апостола равноправие на вяра и народност не е отстъпление от християнските ценности, а опит за тяхното действено прилагане в общество от свободни личности – братството в Господа да се превърне и в братство на граждани.

Като православен християнин Левски знае, че нито едно човешко дело не може да бъде започнато и осъществено без помощта на Бога, в чиято власт е съдбата на всеки човек. Макар да призовава хората на революцията да разчитат на „собствените си задружни сили“, той продължава да носи вярата, че има Някой, който е над тях, и не престава да търси подкрепата Му в своите съдбовни начинания. Той е един от малцината национални революционери, които обвързват освободителната борба с Божия промисъл и подкрепя: „...ний ще скъса веригите на България и ще извадим народат с

Благословието Божие от ада в рай...“; „Бог нека е напред и име българско да е войвода“ (Шарова и др., 2009: 34). Някои писма Левски завършва с благослова: „Бог да ни пази!“, „С божия помощ“, „С нас е Бог!“, „Нека ни помага Господ и да укрепи десницата ни!“. „Бог с нами“ изписва Апостола и върху едната страна на знамето на карловския революционен комитет, а отдолу поставя бял равнораменен кръст. И това едва ли е един формален и обичаен за епохата рефрен, лишен от дълбоко вътрешно осъзнаване. С подобни думи Левски показва на съратниците си своята надежда, че борбата за освобождението на България е благословена от Бога, защото е кауза на справедливостта и истината. А дейност, която е благословена от небето, не е обикновена човешка дейност – тя вече е дело на Божия промисъл, което ще рече, че е богоосветена, т.е. свята.

Както видяхме, след 1864 г. Левски продължава да бъде странник в света, отрекъл се подобно на монаха от неговите блага и радости, приел доброволното лишение в името на една кауза. И това отречение е осмислено чрез християнската идея за саможертва в името на ближния, като израз на най-висшата ценност – любовта. В писмото си до Атанас Попхинов от август 1872 г. той пише: „Аз съм посветил себе си на отечеството [...] да му служа до смърт и да работя по народната воля, а не да бъда кой знае какъв!“ (Шарова и др., 2009: 137). Няколко месеца след това казва пред турския съд в София: „Занаятието ми е да облекчавам положението на българите и обикалях да им давам упование и да обнадеждавам цяла България!“. Не можем да сме сигурни дали Левски съзнателно е перифразирал словата на Спасителя, но сходството на думите му с Евангелския текст е безспорно: „Син Човечески не дойде, за да Му служат, но да послужи и даде душата Си откуп за мнозина“ (Матей, 20:28).

Апостола вмениява и на своите съратници идеята, че призванието на истинския християнин е себеотричане в името на всеки, който се нуждае от помощ и закрила. И това е единствената възможност за успеха на освободителната кауза:

Не щат ли ни поменуват по всички черкви в Българско докато трае името българин!? Затова гдето ний ще скъсаме веригите на България... Гледайте! Чи ще бъдете отговорни и пред народа и пред Бога. Близко е времето. И в Евангелието нали казва: човече! Трябва да работиш за народат си до смърт и сичко да жъртвуваши за него, там съм и Ас! Ако ти умреш, нали и Ас за тебе ся распах! (Шарова и др., 2009: 38).

На всички, които се колебаят да се впуснат в революционното дело, Левски дава единствения истински и непреходен пример – подражанието на Спасителя и следването Му в неговата саможертва. Такъв е плодът

на християнското смирение, което е най-висшата изява на послушанието. Отричайки се от своята воля, монахът се стреми да следва Христос, Който „смири Себе Си, бидейки послушен дори до смърт, и то смърт кръстна“ (Филипийци, 2:8). Бившият монах Васил Кунчев със смирение приема трагичната си революционерска участ, а послушанието му често се изразява в подчинение пред нуждите на народа и отечеството. Така пълното монашеско сливане и отдаване на Бога, изоставянето и забравянето на света при Левски се превръща в безкомпромисно посвещаване на националната революция – но осмислено и живяно чрез вярата в Христос и Неговата саможертва. Макар да отхвърля расото по един твърде импулсивен начин, Дякона остава завинаги свързан с православието и неговите ценности, опитвайки се да вплете част от тях в своята революционна идеология.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Благоев, Константинова (2006): Благоев, Г., Ю. Константинова. Света гора и българското националноосвободително движение. В: *Сто години от Рилския конгрес на ВМРО. История и съвременност*. София, 2006, 255 – 271. [Blagoev, G. & Y. Konstantinova. Sveta gora i balgarskoto natsionalnoosvoboditelno dvizhenie. V: *Sto godini ot Rilskiya kongres na VMRO. Istoriya i savremennost*. Sofia 2006, p. 255 – 271.]
- Заимов (1897): Заимов Ст. *Васил Левски. Дяконът*. София. [Zaimov, St. *Vasil Levski. Dyakonat*. Sofia, 1897.]
- Караиванов (1987): Караиванов, П. *Васил Левски по спомени на Васил Караиванов*. София, 1987. [Karaivanov, P. *Vasil Levski po spomeni na Vasil Karaivanov*. Sofia, 1987.]
- Каракостов (1973): Каракостов, Ст. (съст.). *Левски в спомените на съвременниците си*. София, 1973. [Karakostov, St. (sast.), *Levski v spomenite na savremennitsite si*. Sofia, 1973.]
- Колев (1995): Колев, Б. Левски с хайдушка чета из Балкана. В: *Българско възраждане: Идеи – Личности – Събития. Годишник на Общобългарския комитет „Васил Левски“*, Т. I, София, 1995, с. 334. [Kolev, B. *Levski s haydushka cheta iz Balkana*. V: *Balgarsko vazrazhdane: Idei – Lichnosti – Sabitiya. Godishnik na obshtobalgarskiya komitet „Vasil Levski“*, Т. I, Sofia 1995, p. 334.]

Кънчев (1985): Кънчев, поп Минчо. *Видрица. Спомени, записки, кореспонденция*. Второ издание. София, 1985. [Kanchev, pop Mincho. *Vidritsa. Spomeni, zapiski, korespondentsiya*. Vtoro izdanie. Sofia, 1985.]

Максим Скопски и Пловдивски (1993): Максим Скопски и Пловдивски. *Автобиография. Спомени*. София, 1993. [Maksim Skopski I Plovdivski. *Avtobiografiya. Spomeni*. Sofia, 1993.]

Марковски (1902): Марковски, М. *Спомени и очерки из българските революционни движения (1868 – 1877)*, I книжка. Враца, 1902. [Markovski, M. *Spomeni i ocherki iz balgarskite revolyutsionni dvizheniya (1868 – 1877)*, I knizhka. Vratsa, 1902.]

Попов (1995): Попов, Ж. Щрихи към биографията на Васил Левски. В: *Българско възраждане: Идеи – Личности – Събития. Годишник на Общобългарския комитет „Васил Левски“*, Т. I. София, 1995, с. 298. [Popov, Zh. Shtrihi kam biografiyata na Vasil Levski. V: *Balgarsko vazrazhdane: Idei – Lichnosti – Sabitiya, Godishnik na obshtobalgarskiya komitet „Vasil Levski“*, T. I. Sofia 1995, p. 298.]

Стоянов ф. 173: Стоянов, Г. Прощение на йеромонах Геннадий Стоянов от Ихтиман до Председателя на VII ОНС. *Централен държавен архив*, ф. 173 к, оп. 1, а.е. 258, л. 56 – 57. [Stoyanov, G. Proshenie na yeromonah Genadiy Stoyanov ot Ihtiman do Predsedatelya na VII ONS. *Tsentralen darzhaven arhiv*, f. 173 k, op. 1, а.е. 258, p. 56 – 57.]

Стоянов (1983): Стоянов, З. *Васил Левски – Дяконът. Чърти на живота му*. Съчинения, Т. 2. София, 1983. [Stoyanov, Z. *Vasil Levski – Dyakonat. Charti na zhivota mu. Sachineniya*. T. 2. Sofia, 1983.]

Съветник (1864): *Съветник*, II, Цариград, № 13, 27 юни, 1864. [Savetnik, II, Tsarigrad, 1864, 13.]

Темелски (1998): Темелски, Хр. По стъпките на Васил Левски във великотърновските манастири. В: *Националната революция, делото на Васил Левски и Освобождението на България*. София, 1998, с. 112. [Temelski, Hr. Po stapkite na Vasil Levski vav velikotarnovskite manastiri. V: *Natsionalnata revolyutsiya, deloto na Vasil Levski I Osvobozhdenieto na Balgaria*. Sofia, 1997, p. 112.]

Темелски (2009): Темелски, Хр. Към въпроса за замонашването на Апостола на свободата. В: *Из църковното ни минало*. Т. 2. София,

2009. [Temelski, Hr.: Kam vaprosa za zamonashvaneto na Apostola na svobodata. V: *Iz tsarkovnoto ni minalo*. T. 2. Sofia, 2009.]

Тошев (2007): Тошев, свещеник Кирил. *Образът на свещенослужителя и християнина у дякон Игнатий – Васил Левски*. – www.pravoslavie.bg/29.01.2007. [Toshev, sveshtenik Kiril. *Obrazat na sveshtenosluzhitelya i hristiyanina u dyakon Ignatij*] [seen 20.01.2007.]

Унджиев (2007): Унджиев, И. *Васил Левски. Биография*, Трето допълнено издание. София, 2007. [Undzhiev, I. *Vasil Levski. Biografia*, Treto dopalнено izdanie. Sofia, 2007.]

Шарова и др. (2000): Шарова, Кр., Възвъзова-Каратеодорова, К. и др. (съст.), *Васил Левски. Документи. Автографи, диктувани текстове, документи, съставени с участието на Левски, преписи, фотокопия, публикации и снимки*. Т. 1, София, 2000. [Sharova, Kr., Vazvazova, K. i dr. (sast.), *Vasil Levski. Dokumenti. Avtografi, diktuvani tekstove, dokumenti, sastaveni s uchastieto na Levski, prepisi, fotokopiya, publikacii i snimki*. T. 1, Sofia, 2000.]

Шарова и др. (2009): Шарова, Кр., Възвъзова-Каратеодорова, К. и др. (съст.). *Васил Левски. Документи. Автентичен текст. Исторически коментар*. Т. 2, София, 2009. [Sharova, Kr., Vazvazova, K. i dr. (sast.). *Vasil Levski. Dokumenti. Avtentichen tekst. Istoricheski komentar*. T. 2, Sofia, 2009.]

☒ **Д-р Горан Благоев**, хоноруван преподавател в Софийския университет и в Пловдивския университет, изпълнителен продуцент на направление „Социални проекти“ в БНТ; автор и водещ на седмичното предаване „Вяра и общество“ и водещ на предаването „История.BG“, goran_blagoev@abv.bg

☒ **Dr. Goran Blagoev**, lectures part time at the University of Sofia and the University of Plovdiv. He is executive producer of the strand “Social projects” at BNT, author and host of the weekly programme “Faith and Society” and hosts the programme “History.BG“, goran_blagoev@abv.bg

Тодор Радев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

НАЦИОНАЛИЗМЪТ НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ

Todor Radev

Plovdiv University "Paisiy Hilendarski"

VASIL LEVSKI AND HIS IDEA OF NATIONALISM

The present academic study explores specific historiographic problems related to the need to segregate the true historic personality of Vasil Levski in his undisputed role and pivotal mission of Bulgarian national hero, from the mythical images created by the idiosyncratic viewpoints in different sociopolitical layers of time. The text duly justifies the need to rediscover the real personality of the Bulgarian Apostle of Freedom. The academic study follows the ideological transition of Vasil Levski from conservative nationalism, towards the liberating revolutionary nationalism of the Bulgarian Revival period. The study takes into consideration the indirect ideological impact of Giuseppe Mazzini over Vasil Levski, and follows up the unique application of the Mazzinist concepts of revolutionary nationalism in the specific Bulgarian conditions.

Keywords: Bulgarian conservative nationalism; Bulgarian revolutionary nationalism; Bulgarian liberating nationalism

Всеки опит да се анализират животът и делото на Васил Левски, неизменно се изправя пред проблеми, предизвикани от обществената му канонизация като най-велик български национален герой. Безпрецедентният в националното ни самосъзнание случай преплита историческия и митичния образ на Апостола в енигматично двуединство, пулсиращо из кривините на неговата литературна иконография. Изграденият фундамент е резултат от взаимодействието между социалната памет и историческата реалност. Тяхното взаимно проникване преплита различни времеви пластове и сред задачите на съвременната хуманитаристика се откроява необходимостта да се осмислят политическите идеи на Васил Левски без превърналата се в традиция изкуствена патетика, произтичаща от феномена „минало бъдеще“ (Koselleck, 1979, Козелек, 2002: 21 – 30).

Основополагащ историографски принос в тази посока е академичната амбиция на Николай Генчев да представи идеите на Апостола за българската

национална революция и бъдещия свят (т.е. неговото „минало бъдеще“) паралелно с отраженията на великия възрожденски герой в нашата колективна историческа памет (Генчев, 1987: 7 – 36, 80 – 103). Специфичният дискурс намери съвременно продължение в реализирания проект на Мария Тодорова. Върху базата на впечатляваща теоретична литература в нейната монография са осмислени механизмите, издигнали Левски до най-високия героичен пиедестал на фона на относително слабия според автора български национализъм (Тодорова, 2009). Между тези две историографски постижения делото на Левски беше обект на промасонски интерпретации на нашето политическо Възраждане. Без напълно да се отричат основанията за този подход, все пак е редно да се подчертае, че неговата еманация е лишена от критичен изворов анализ (Василев, 2005; Василев, 2008). Масонският експеримент предизвика пренебрежително и трайно академично мълчание сред най-авторитетните изследователи на Българското възраждане. Проблемът е заобиколен и от съвременните опити за изясняване на съществуващите спорни аспекти от биографията на Васил Левски (Игнатов, 2017). Аргументирани отговори на опитите за помасончване на Апостола представи Младен Стоянов. Основа на неговия подход е паралелният анализ на идейно-практическата същност на масонството и българското освободително движение през Възраждането (Стоянов, 2006; Стоянов, 2014).

Най-новото цялостно проучване, третиращо биографията, резултатите от революционната дейност и политическите идеи на Апостола, е дело на Пламен Павлов. Вероятно поради заявения стремеж да въздейства върху широката читателска аудитория с популярен исторически текст, авторът не използва стандартния научен апарат, но заедно с умело подобрите приложения е представил и цялостен библиографски обзор (Павлов, 2017). Книгата е заредена с претенцията за всеобхватен анализ на всички терзаещи националната ни съвест въпроси, свързани с феномена Левски. Нейната уводна част формулира тезата, че най-безспорният български национален герой не се нуждае от демитологизация, защото изключителната личност не следва целенасочено да се принизява до нивото на обикновения човешки индивид (Павлов, 2017: 7). Тази позиция е разбираема патриотична реплика към съвременната профанна употреба на националните ни светини. Неканоничният исторически Левски обаче е необходима на хуманитаристиката отправна точка, защото е несъстоятелно да се игнорира неговата собствена убеденост, че живее в конкретно историческо време.

Завръщането към историческия Левски е невъзможно, ако се пренебрегне най-съществената социална, културна и политическа тенденция в Европа през XIX век – оформянето и развитието на модерните нации със съответните им национализми. „Пролетта на нациите“ е израз, възникнал във връзка с европейските революции през 1848 – 1849 г., но неговата същност харак-

теризира цялото столетие. В този смисъл различните измерения на българския освободителен национализъм са най-мощната движеща сила на нашето Възраждане. Всяко пренебрегване на този факт, свързващ формирането на българската нация с общия прогресивен ритъм на европейската цивилизация, превръща тази епоха от нашата история в непреодолим за хуманитарните науки лабиринт. „Времето е в нас и ние сме във времето“ – тази често напомняна гениална мисъл на Апостола не е никакъв абстрактен мисловен изблик, а съдбовно осъзнаване на необходимостта от българско включване в изграждащата се тогава нова „Европа на суверенните нации“. Това всъщност е генералната стратегическа цел на Българското възраждане, което в теоретичен смисъл е ускорен времеви цикъл, тласнал всебългарската общност към специфичен режим на историчност (Артог, 2007: 38 – 42). В този контекст национализмът на Васил Левски е най-прекият път към реалната негова идеология. По различни причини обаче и специализираната историография, и другата – научна, публицистична и художествена, литература за нашия *Апостол на свободата* предпочитат всевъзможни обиколни маршрути. Това провокира осезаема необходимост точно историческата наука да се насочи директно към целта.

Впечатляващо изключение от натрапчивите кривици по проблемите, свързани с политическите възгледи на Апостола, е необосновано оспорваното в миналото проучване на Христо Гандев, формулирало с убедителни аргументи концепцията за мащинисткия характер на неговия революционно-демократичен национализъм (Гандев, 1946). Сполучливият научен подход е най-съществена причина пред читателския взор да се изправи един истински Левски от плът и кръв, изчистен от всевъзможните стремежи за осъвременяване и конюнктурна употреба на великата историческа личност. Защото кристализираните в документалното наследство на Апостола идеи не се появяват от нищото, а са рожба на конкретното историческо време. Академичен поглед в същата посока е обобщаващата теза на Иван Стоянов, свързваща идеологията на Левски с най-прогресивните идеи на Новото време (Стоянов, 2012: 23 – 74).

В този контекст спорна е единствено преценката на Хр. Гандев, че Васил Левски не е проявявал интерес към формалната църковна религиозност и към българския църковен въпрос (Гандев, 1946: 93). Това становище се основава на липсата на сведения в неговата епистоларна кореспонденция, но тя е исторически извор само за последвалото революционно битие на Апостола. Впечатляващ контрапункт са оцелелите две негови тетрадки, в които вероятно скоро след замонашването си той е водил с изключително старание записки по „Въведение в обличителното богословие“ (Левски, 1973: 43 – 54). Невъзможно изглежда йеродякон Игнатий да е бил индиферентен към мощния консервативен национализъм, характерен за българското църковно движение през Възраждането. Действащ духовник от края на 1858 до пролетта на 1864 г. (с прекъсване през 1862 – 1863 г. поради участие в Първата легия и кратко

задържане в Пловдивския затвор), той е пряк свидетел на ескалацията българо-гръцки църковен спор и вероятен участник в легалните действия срещу фанариотския клир. Показателен е фактът, че този период от живота му съвпада по време с последиците от големия успех на българите от Пловдивската епархия в борбата срещу гръцкия митрополит Хрисант, в която важен принос имат делегираните в Пловдив карловски и сопотски пратеничества. Българският национален подем в епархията през 1859 – 1860 г. намира израз в изхвърлянето на гръцките требници от църковните храмове в Карлово (Генчев, 2007: 203 – 212). Редно е да се вземе предвид и йеродяконското ръкополагане на монаха Игнатий, извършено през 1859 г. лично от посветилия се на българската църковнонационална кауза пловдивски митрополит Паисий (Бакърджиев, 1992: 28).

Отражение върху идейното съзряване на Васил Левски оказва и краткото негово даскалуване през 1864 – 1866 г., което го свързва с просветното направление на нашия възрожденски национализъм. Тези съществени обстоятелства всъщност са благодатната база, върху която Левски стъпва при изграждането на Вътрешната революционна организация. Защото създадената от него комитетска мрежа съвпада в хронологическо отношение с най-големите успехи на църковнонационалното движение – извоювания Екзархийски ферман през 1870 г., свикването на Първия църковно-народен събор и изработването на Екзархийския устав през 1871 г., Богоявленската акция и избора на екзарх Антим през 1872 г. Консервативният и революционният български национализъм взаимно се преплитат и обуславят необратимата необходимост от държава за обособилата се български нация. Младата българска интелигенция (предимно учители и свещеници), утвърдила обществените си позиции в сферата на консервативния национализъм, е естественото лидерско ядро на тайните революционни комитети. Неслучайно тази закономерна еволюция е съществен емпиричен обект в авторитетната концепция на Мирослав Хрох за освободителния национализъм на българската „потисната нация“ (Hroch, 1996: 14; Hroch, 1985: 57, 102).

Важно значение за всеки анализ, третиращ идеологията на Васил Левски, има въпросът за неговия персонален преход към теорията и практиката на революционния национализъм. По всяка вероятност собствените сведения на Апостола за обвързаност с това радикално направление от 1861 г. следва да се отнесат към контактите му със Стоян Буйнов и Стоил Попов – емисари на младите цариградски българи, групирани в т.нар. „Дружество на верните приятели“ (Унджиев, 1963: 42, 47; Стоянов 2006: 176 – 177). Поддържаща връзки с Георги Раковски, тази тайна патриотична формация е ангажирана с агитация за привличане на български младежи за Първата легия в Белград. Както за цариградското дружество, така и за самия Раковски е характерно идейното и организационно влияние на гръцките националистически етерии. Специ-

ално внимание по този повод заслужават идейните паралели между Георги Раковски и Ригас Велестинлис (Топалов, 2003). Васил Левски попада под въздействието на този тип балкански национализъм през 1862 г. при военното си обучение в Първата българска легия, съпроводено със силна националистическа агитация на нейния политически ръководител. Не трябва да остават извън историографското полезрение и контактите на Георги Раковски по това време с италианеца Марко Канини – виден мацинистки емисар на Балканите (Маждракова-Чавдарова, 2006: 219 – 247). Чрез пропагандните беседи на Раковски с легистите Васил Левски вероятно получава начална информация за политическите идеи и революционната практика на Джузепе Мацини и Джузепе Гарибалди скоро след прословутия „Поход на хилядата“, с който през 1860 г. започва обединението на Италия.

Окончателният преход на Васил Левски към сферата на българския революционен национализъм се осъществява през 1867 – 1868 г. с участието му в четата на Панайот Хитов и военната школа в Белград, популярна като Втора българска легия. Воденото от сръбски офицери обучение в Артилерийската школа представлява екстремна подготовка на въстанически команден състав. Освен практическите занятия по стрелба, фехтовка и езда се преподават теоретични военни дисциплини – фортификация, полска и лагерна служба, вътрешна служба, военни правила, огнестрелно и хладно оръжие, землеописание (етническа демография) на Балканите (Шарова, 1974: 464 – 471). За Левски това е и време, в което преподавателската пропаганда на агресивния сръбски национализъм предизвиква търсене на подходящ отговор на въпроса за бъдещето на българското освободително движение.

Последната фаза от неговия идеен преход протича през есента на 1868 г. в Букурещ, където той се свързва с младата българска емиграция, гравитираща около формацията „Българско общество“ и читалището „Братска любов“. Силно въздействие върху Васил Левски оказва авторитетният лидер на „младите“ Иван Касабов, който по това време е редактор на в. „Народност“. За Левски политическите статии във вестника имат съдбовно значение. В уводна статия от 11 октомври 1868 г. Ив. Касабов представя Джузепе Мацини на своите читатели (Гандев, 1946: 36). Специален акцент е поставен на отправеното на 1 юли 1868 г. послание на Мацини към полската емиграция, в което е обърнато внимание и на южните славяни. В него „папата на европейските революционери“ апелира за изграждането на Балканска федерация, съставена от народни републики. Вероятно тази статия във в. „Народност“ е първоизточник на републиканизма в идеологията на Левски, тъй като до този момент той няма друга възможност да се информира за републиканската форма на държавно устройство.

Непосредствено преди първата си организационна обиколка в българските земи Левски преминава и през специална конспиративна подготовка, водена

по всяка вероятност от Иван Касабов. „Този Васил Левски – пише в мемоарите си Касабов – в мое време беше най-верният наш агент, който ходеше из България и проповядваше въстанието. Той наистина беше единственият, най-живият и най-способният агент, който разпространяваше пропагандата за тайните съзакляти български комитети из България, лично с живо слово и дело...“ (Касабов, 1905: 133). В тези мемоари са публикувани използваните от съзаклятниците шифрови системи. Ив. Касабов изтъква източника на своята конспиративна теория и практика – четената от него литература за италианските и френските карбонари и за различните тайни организации във Франция от времето на Великата френска революция (Касабов, 1905: 53). Друга база за неговата конспиративна компетентност са връзките му с румънските либерали Йон Братиану и Константин Росети, които са посветени в тайните на масонството и са поклонници на Мацини от времето на революциите през 1848 – 1849 г. От мемоарите на Ив. Касабов личи, че за него „Българско общество“ е продължение на букурещкия „Таен съзаклят български комитет“ (ТЦБК), функционираше от пролетта на 1866 до пролетта на 1868 г. Въпреки съществуващите сведения за тайнствени ритуали при сбирките на българските съзаклятници в изворите липсват индикации за приобщаване на Иван Касабов и последователите му към румънските масонски структури. В случая по-скоро става въпрос за конспиративни практики, възприети от съществуващата литература за тайната съзаклятническа мрежа на карбонарите (т.нар. венте).

Известно е, че Васил Левски получава пари за първата си организационна обиколка (декември 1868 – февруари 1869 г.) от „Българско общество“. Това става чрез финансовия благодетел на читалище „Братска любов“ Димитър Ценович, който предоставя на Апостола 30 турски лири за дрехи и пътни разноски (Цеков, 2010: 105). По всяка вероятност след завръщането си в румънската столица Левски се отчита пред „младите“ в читалище „Братска любов“ (към края на 1868 г. формацията „Българско общество“ се разпада) за извършеното разузнаване в България. Пребиваването му в Букурещ от края на февруари до края на април 1869 г. служи за допълнително усвояване на конспиративните методи.

Важен стимул за продължаване на започнатото дело в българските земи е възванието на Джузепе Мацини „Към източните народи“, публикувано през март 1869 г. както във в. „Народност“, така и в издавания в Браила в. „Дунавска зора“ (Хаджиниколова, 2006: 251 – 252). Призивът на Мацини за подготовка на въстанически акции на южните славяни срещу османското господство засилва мацинистките тенденции в българския революционен национализъм. Тласък в тази посока е и разграничаването на „младите“ от изработения в синхрон с руската дипломатия меморандум на Добродетелната дружина (т.нар. „стари“) до проведената през януари 1869 г. дипломатическа конференция на великите сили в Париж.

При тази идейна атмосфера, характерна за политическите дискусии сред младата българска емиграция в Румъния, е предприета втората организационна обиколка на Васил Левски в България (май – август 1869 г.), парично обезпечена от читалището „Братска любов“. В случая трябва да се има предвид и основателното предположение, че част от финансовите средства за проектите на младата българска емиграция в Румъния са отклонени от паричните ресурси, предоставени на създадения от Високата порта шпионски „Черен кабинет“, в който активна роля като двоен агент играе Теофан Райнов. Като се има предвид пълното доверие на Левски към неговия съгражданин както по това време, така и впоследствие, очевидно Райнов използва службата си в „Черния кабинет“ за контраразузнаване в полза на „младите“ (Стоянов, 2006: 160 – 165). Ив. Касабов отпечатва и предоставя на Апостола документи, които имат за цел да го представят пред българския народ като специален пратеник на младата българска емиграция в Румъния – известните „Пълномощно“ и „Прокламация на Привременното българско правителство в Балкана“. Знаменателен е и фактът, че церемонията и текстът на клетвата при приемане в Тайния съзаклят български комитет, включени в мемоарите на Ив. Касабов, са идентични със собственоръчно записаната от Левски „народна клетва“ (Касабов, 1905: 59 – 60; Страшимиров, 2014: 222).

Чрез създадените при втората обиколка на Васил Левски първи „частни комитети“ в България е поставено началото на Вътрешната революционна организация. По същото време вероятно по идея на Ив. Касабов, „младите“ от читалище „Братска любов“ формират мацинисткия политически кръг „Млада България“ и решават да осъществят пряк контакт с Джузепе Мацини – създателя на революционната федерация „Млада Европа“ (Генов, 2006: 89 – 98). С пари от агентурния ресурс на „Черния кабинет“ за Европа заминават Теофан Райнов и Райчо Гръблев, като към тях в ролята на преводач се присъединява студентът по право в парижката „Сорбона“ Марко Балабанов. Чрез среща в Женева с Александър Херцен и Михаил Бакунин делегацията на „младите“ си осигурява препоръка и точни сведения за лондонския адрес на Мацини. Срещата с великия италиански революционер се провежда през юни 1869 г. в Лондон. Той препоръчва да се пристъпи към продължителна революционна подготовка в българските градове и села чрез тайни апостоли и проповеди, да се използват възможностите за създаване на различни културни дружества и за разпространение в България на легален периодичен печат, който изкусно да критикува злоупотребите на османската администрация и да прокарва свободолюбиви идеи сред народа. От изключително значение според него е наличието на активни и готови за саможертва младежи. Отчитайки силата на османската държава, Джузепе Мацини съветва българските революционери да обърнат внимание и на необходимостта от сътрудничество със съседните освободени народи (Балабанов, 1899 – 1900: 195).

След завръщането на делегатите в Букурещ дейците на „Млада България“ изслушват доклада на Теофан Райнов и на 16 юли 1869 г. изпращат отговор на френски език до Джузепе Мацини (Гандев, 1946: 45 – 46). Вероятно поради противоречия сред младата емиграция в Румъния по въпроса за бъдещите действия на българския революционен национализъм като подател на писмото е посочено дружество „Братска любов“. Тази особеност е последица от факта, че в. „Дунавска зора“ оспорва монопола на групата около Ив. Касабов върху названието „Млада България“ (Стоянов, 2006: 71 – 78).

Такава е обстановката в лагера на „младите“ в Букурещ при завръщането на Васил Левски към края на август 1869 г. Продължителният му престой в Румъния (края на август 1869 – края на май 1870 г.) е време, в което той получава информация за съветите на Джузепе Мацини и допълва познанията си за революционно-демократичния национализъм на легендарния италианец. По това време Любен Каравелов, установил се в Букурещ още през пролетта на 1869 г., вече се налага като авторитетна фигура в читалище „Братска любов“. Същевременно Иван Касабов, принуден заради прекъснатата от Одеското българско настоятелство финансова субсидия да спре издаването на в. „Народност“, неочаквано и по неизяснени от историографията причини прекратява своята политическа дейност, жени се и след полученото румънско поданство се заема с адвокатска практика. Това не отклонява „младите“ от идеите на мацинисткия тип национализъм, тъй като и Любен Каравелов е почитател на Мацини (Шарова, 1999: 171 – 197). На 7 ноември 1869 г. в Букурещ излиза първият брой на Каравеловия в. „Свобода“, а скоро след това около редакцията му се оформя политически кръг, който поставя началото на БРЦК. Активен участник в създаването на новата политическа организация и натрупал практически опит при двете си обиколки в България, Васил Левски дооформя идейния си арсенал с най-важните принципи от философското кредо на Мацини. За това съдействат както редакторските статии във в. „Свобода“, така и отпечатаната през есента на 1870 г. в Букурещ брошура „Български глас“, чрез която Любен Каравелов призовава българските „млади“ да се ръководят от революционния национализъм на Джузепе Мацини и Джузепе Гарибалди и да очакват подкрепа от „Млада Италия“, „Млада Франция“, „Млада Испания“ и „Млада Русия“. Не е редно да се пропуска и фактът, че Васил Левски участва в проведените на 30 декември 1869 г. и 2 януари 1870 г. заседания на БРЦК, на които присъстват пристигналите в Букурещ мацинистки емисари Бидискини и Линденберг (Бурмов, 1974 : 196 – 197).

База за национализма на Джузепе Мацини е философското убеждение, третиращо нациите като вдъхновени от Бога човешки общности, които осигуряват сакрална връзка между отделния човек и целокупното човечество. Неговата основополагаща формула „Бог и народ“ се превръща в идейно ядро на национализма, изповядван от Васил Левски (Гандев, 1946: 93 – 96). В отличие

от космополитния смисъл на индивидуалната човешка свобода, тази формула повелява, че единствено свободната в политическо отношение нация може да гарантира гражданските права на човека. „Бог нека е напред – акцентира Левски в писмото си до Филип Тотю от 18 април 1871 г. – и име българско да е войвода“ (Страшимиров, 2014: 43).

Такъв е и агитационният модел в писмата на Апостола до карловски чорбаджии, с които той ги призовава да дадат своята парична лепта за Отечеството:

Вие тук сте най-назад от всички градове – пише Левски на 10 май 1871 г. от името на БРЦК в България – и от многото села в Българско, от нашите най-свети(!) работи за човека, както го е създала природата, чак до смърт да му бъде едничката грижа, като има и благословението на Бога, да бъде господар с всичките си права, от когото му се налага и първата длъжност да мисли за народа си, да го извадят към дадения му път, ако той е налегнат от други, каквото сме ние, българите, най-тежко и най-гнусно налегнати от проклетия агарянец!... Няма ли да ни отбележат в Историята, която ние възкресяваме, ние ѝ даваме нов век!? Няма ли да ни споменават във всички черкви в Българско, докато го има името българин!? Затова, защото ние ще скъсаме веригите на България и ще извадим народа с Благословението Божие от Ада в Рай!?... Гледайте, че ще бъдете отговорни и пред Народа, и пред Бога. Близо е времето. И в Евангелието нали се казва: Човече, трябва да работиш за народа си до смърт и всичко да жертваш за него. Там съм и аз! Ако ти умреш, нали и аз за теб се разпнах! (Страшимиров, 2014: 49 – 51, 54 – 55, 60 – 61).

Подобен е и смисълът в писмо на Апостола до просветен и заможен български емигрант в Румъния с дата 6 октомври 1871 г.:

Господине! Днешният век е век на Свободата и равнопоставеността на всичките народности. Днес всеки притеснен и потъпкан, всеки, комуто робските синджери тежат на врата и който носи жалостното и срамно име роб, е напънал всичките си сили, нравствени и физически, и търси случай да отърси от себе си по какъвто и да било начин робското тегло, да разкъса робските вериги и да отстрани от себе си далече името Роб, иска свободно да живее и да се наслаждава на природата Божия, иска да бъде Човек. Роби сме и ние, българите... И нашите долини ечат от робски охтения и въздишки; но и ние търсим случай да разкъсаме робските вериги, да изгоним далече от земята си турските кесиджии, да повдигнем и съберем Храм на правата Свобода и да дадем на всеки своето му (Страшимиров, 2014: 96 – 97).

Тези свързани с т.нар. революционен терор стереотипни писма на Левски са извор и за неговата искрена религиозност, която властно го сродява с религиозната мистика на Джузепе Мацини. Великият италианец определя себе си като дълбоко вярващ в Бога човек, който обаче не се чувства обвързан с папския католицизъм. Християнският морал на Мацини е неразривно свързан с т.нар. „религия на национализма“, белязала през XIX в. развитието на европейската цивилизация. Подобно и обяснимо при Васил Левски (йеродякон Игнатий) е сливането на православнохристиянското верую с освободителната мисия на българския революционен национализъм. Аскетичното битие на „човека в черно“, популярен като италиански и общоевропейски революционен Апостол, съответства на безпримерния аскетизъм на нашия Апостол (Възвъзова-Каратеодорова, 1998: 34 – 40). За Левски съзнателно понесеният саможертвен кръст, наподобяващ Богочовешката голгота на Спасителя, слива в неделимо цяло смисъла на християнството и българската национална съдба. С велико откровение той пише на 1 март 1871 г. до Филип Тотю следното:

Аз съм се обещал на Отечеството си жертва за освобождението му а не да бъда кой знае какъв, там нека съди народът, а не да давам глас за себе си: това е най-презряно от човецината за глупаво и най-просто нещо. Какво искам повече като гледам Отечеството си, че ми е свободно? Такова нали ми е предназначението днес за него? Не да видя себе си на голям чин, но да умра, братко. Това трябва на всеки работник български да даваме такова предназначение; и тогава работата ни ще свети и Българско ще гърми най-бляскаво като едничка държава в Европа (Страшимиров, 2014: 38).

Отличителна черта в национализма на Васил Левски е идеята за пълна самостоятелност на готвената национална революция. Този съществен аспект от неговата идеология и революционна дейност е неизменен изследователски обект на специализираната историография. Това контрастира с нежеланието в упорито отстоявания от Апостола суверенитет на българската нация да се види един кристално чист възрожденски национализъм. Върху тази посока във възгледите на Левски въздейства неговият личен горчив опит от участията му в двете легии. Реалната политика и националните аспирации на съседните балкански държави естествено го убеждават, че българската нация трябва сама да се превърне в значим политически фактор. В писмо до нови комитетски съзаклятници от 19 февруари 1872 г. Левски пише:

Възобновлението на нашата славна преди държава, отърваването ни от проклетите агаряни, за да си добие първата чест и слава нашето мило отечество Българско, най-после да бъдем равни с другите европейски народи, зависи от нашите собствени задрожни сили. Като е така, вие сте длъжни

да се покажете достойни, верни и неустрашими във всяко отношение. Дързост, братя, и напред! (Страшимиров, 2014: 121).

Заразителната с искреността и оптимизма си агитация на Апостола за независима от външни фактори радикална българска акция е аналог на националистическите печатни проповеди на Джузепе Мацини. Пропагандата и практиката на мацинизма в италиански и общоевропейски вариант е възприет от Левски архетип, който е възпроизведен от него в специфичната българска среда (Гандев, 1946: 77 – 80). В много по-голяма степен обаче Вътрешната революционна организация е резултат от оригиналната творческа мисъл на Васил Левски, практически изхождаща от конкретните условия в намиращите се под османски ярем български земи и от сложния геополитически възел, оплел Балканите в прословутия Източен въпрос. Затова федеративният вариант в революционния призив на Мацини към южните славяни стои на заден план в национализма на нашия Апостол. Той е крайно резервиран към всякаква форма на предварителна организационна обвързаност със сръбската и черногорската външна политика. За него евентуална помощ на Сърбия и Черна гора за българското освободително движение може да бъде само реалната, а не предполагаемата война на двете южнославянски държави срещу Османската империя (Страшимиров, 2014: 200). „Ако ли отнйде няма помощ за българина – пише Левски на 25 юли 1872 г. до Любен Каравелов, – то работата ни си е пак работа“ (Страшимиров, 2014: 144). Показателно е пропитото с горчива ирония писмо отговор на Левски до Панайот Хитов, който след водените през лятото на 1871 г. преговори в Белград призовава Апостола за бърза въстаническа акция в България, за да не се пропусне ситуацията около очакваното въстание в Босна и Херцеговина. На заявената от бившия му войвода готовност да се включи в сръбските действия в тези османски провинции, ако в българските земи не се стигне до бунт, е отговорено подобаващо:

За жалост ви казваме, че това ваше предложение ни смущава малко. Вие добре познавате нуждите на нашия народ, знаете, че малцина ще го поведаат да се бори за свободата си, а вие за чуждата. Пак ще кажа: чисто народният човек се бори до което вече време да избави своя си народ първо и тогава гледа и за други, ако той не случи, трябва да умре в народната си работа! (Страшимиров, 2014: 94 – 95).

Васил Левски апелира за политическа независимост на българската национална революция и по отношение на великите сили. Този аспект от неговия национализъм е изразен в недвусмислената му оценка за дипломатическата подкрепа, която Османската империя получава от западната дипломация:

И ние, българите, отдавна се напъваме с всичката си сила да викаме към човечеството и свободата¹ [...] Всекидневните ни убийства, потурчвания на невръстните ни грабнати деца от турчина, обезчестяването на девойките ни и на жените ни все от турчина всекидневно оплакване е било с кървави сълзи пред европейските консули. На нашия прегракнал глас – никакъв отзив, отникъде помощ, а напротив: стават учители против нас. Тогава къде остават тяхното образование и човечност? А и все тъй ли ще им плачем и да се надяваме на техните лъжи? Не, вместо сълзи, сега леем куришуми, а надеждата ни е на Правосъдния и на нашите мишници (Левски, 1973: 68).

Видно е, че това откровение на Апостола за необходимата самостоятелност на българското освободително движение отново завършва с формулата „Бог и народ“. Неговата мечта българската нация да изправи ръст като самостоен политически фактор, засяга и балканската политика на Русия. „С факт имам да докажа – акцентира Левски в писмо до Филип Тотю от 18 април 1871 г., – че с руски агенти съм имал да работя, без да знам. В 69-ото (1869 г. – Т. Р.) препоръчан единият от одеските българи за добър помощник на българите, пък не излезе така? Улових му няколко шарлатанлъци и хайде, отгдето е дошел. Когато стане за нужно, каза ще го с всичките му работи. Целите сме изгорели от парене и пак не знаем да духаме!“ (Левски, 1973: 82).

Венец в революционно-демократичния национализъм на Васил Левски е идеята за републиканско устройство на проектираната нова България. Тази идея обрича Апостола да бъде своеобразен самотник сред нашия възрожденски политически елит. Вече беше посочено, че Левски възприема републиканизма през 1868 – 1869 г. в Букурещ от достъпната за него печатна и устна информация за политическите концепции на Джузепе Мацини. Свещеническият курс в старозагорското класно училище, монашеското битие, даскалуването и офицерското обучение във военната школа в Белград не предоставят на Апостола образователна възможност за по-ранно изучаване на видовете държавни системи.

Известна е мацинистката теза, препоръчваща на всяка европейска нация републиканския тип държава, считана за ефективна реплика към аристократичните традиции и монархическия държавен принцип на многонационалните империи. За Левски точно този вариант е най-подходящ за излизането на българската нация от сянката на падишаха. В съвременната историография е лансирана и тезата за войнстващия републиканизъм на Апостола, съвместяващ републиканската идея с липсата на българска аристокрация и с егалитаризма на нашето възрожденско общество (Павловска, 1999: 66 – 81). Допустимо е да се приеме, че наложеният от т.нар. „партия на младите“ в църковното движение републикански принцип в Екзархийския устав, фиксиращ перио-

¹ Т.е. към декларативния хуманизъм на западните велики сили (Т. Р.).

дична сменяемост на българския екзарх и участие на миряните в управлението на Екзархията, също оказва влияние върху Левски. Това е логично, защото най-активната фаза от революционната му дейност в България съвпада хронологически с проведените в българските епархии избори за техни представители, които са изпратени в Цариград и участват в Първия църковно-народен събор. Влияние върху Васил Левски оказва и отзвукът от събитията във Франция през 1870 – 1871 г., довели до създаването на Третата френска република. Разочарован от сведенията за нейното раждане в условията на кървав социален конфликт („брат брата, син баща, баща син да убие?“), той неслучайно издига знаковите си пропагандни лозунги, усвоени от мацинисткия им архетип – „святата и чиста република“, „свобода и чиста република“, „смърт или република“ (Гандев, 1946: 83 – 88). В най-чист и концентриран вид този аспект от революционно-демократичния национализъм на Левски е заявен в „Нареда на работниците за освобождението на българския народ“. Проектоуставът на Вътрешната революционна организация, завършен към август – септември 1871 г., повелява:

Подбуда: тиранството, безчеловещината и самата държавна система на турското правителство на Балканския полуостров. Цел: с една обща революция да се направи коренно преобразуване на сегашната деспотско-тиранска система и да се замени с демократска република (народно управление) на същото това място, което са нашите прадеди със силата на оръжието и със своята кръв откупили... (Левски, 1973: 110 – 111).

Прокламираната по този начин стратегическа цел, съпроводена с многократни акценти върху териториалното пространство на българската нация (Мизия, Тракия и Македония), представя национализма на Васил Левски като силно изразено етнонационално съзнание за българска кръв и българска земя. Това съзнание е изчистено от агресивни спрямо съседните нации претенции и напълно се вписва в максимата на всички възрожденски видове освободителен български национализъм – „чуждото не щем, но и своето не даваме“. Етнонационализмът в идеологията на Апостола е съчетан и със съзнание за необходимостта в евентуалната българска република да се формира гражданска (политическа) нация. В този контекст Васил Левски изпреварва известната френска формула на Ернест Ренан за политическата нация като специфичен вид непрекъснат граждански плебисцит. Затова възгледите на Левски за гражданско равноправие на българите и етническите малцинства в нашето землище и за зачитане на всички религии в нова България не трябва да се тълкуват като форма на космополитизъм. Тази тенденция беше удобна за пролетарския интернационализъм, а в постмодерното ни съвремие – за реклама на глобализма. Васил Левски обаче е велик син

на своето историческо време. Неговите идеи за етническо и конфесионално равноправие всъщност са база за бъдещ български държавен национализъм, който след прехода от „културна нация“ към „държавна нация“ (според известната концепция на Фридрих Майнеке) би следвало да обедини целокупното население в свободна България в единна българска национална общност. Условие за етноконфесионалното равноправие според Апостола обаче е безпрекословното подчинение на българските закони. „Ето времето вече наближава да покажем на душманина – пише Левски в едно от последните си писма с дата 12 декември 1872 г., – че българинът не ще бъде вече роб, а свободен. И който от тях не припознае нашите закони, и да живее с нас по същите граждански правила, той с всичко в един миг ще стане на прах и пепел“ (Страшимиров, 2014: 206).

Писаните с ръката на Апостола писма са най-автентичният извор за неговата идеология. В нейната сърцевина стои революционно-демократичният национализъм, възприет от идейния арсенал на Джузепе Мацини и приложен творчески при конкретните условия в българското териториално пространство. Отдалечаването от историческото време на Левски провокира преплитане на различни времеви пластове, раждащи свои митове за живота, възгледите и великата му саможертва. Тези пластове идентифицират определени социални, културни и политически нагласи, които в стремежа си да получат необходимата им символна инициация, посвоему експлоатират най-безспорния български национален герой. Всеки мит обаче неизбежно изпитва непреодолима потребност при определени обстоятелства да провокира метафизично завръщане към своя архетип. Тази закономерност е в сила и за цялостната митологизация на Българското възраждане. Характерната за нашата национална психология неудовлетвореност циклично призовава към идеи и действия за ново Възраждане. Затова всички кривини в литературната иконография на Левски и целокупното ни Възраждане са обречени на пресичане в зоната на българския възрожденски национализъм.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Артог (2007): Артог, Фр. *Режими на историчност. Презентизъм и изживявания на времето*. София, 2007. [Artog, Fr. *Rehizimi na istorichnost. Prezentizam i izzhivyananiya na vremeto*. Sofia, 2007.]

Бакърджиев (1992): Бакърджиев, Вл. Йеродякон Игнатий (Васил Левски) – някои канонически аспекти за положението му в църквата. – В: *Троянският манастир в националноосвободителното*

- движение*. София, 1992. [Bakardzhiev, Vl. Yerodyakon Ignatii (Vasil Levski) – nyakoi kanonicheski aspekti za polozhenieto mu v carkvata. V: *Troyanskiyat manastir v natsionalnoosvoboditelnoto dvidzenie*. Sofia, 1992.]
- Балабанов (1899 – 1900): Балабанов, М. При Мацини. В: *Летописи, №10*. София, 1899 – 1900. [Balabanov, M. Pri Matsini. V: *Letopisi*, 10. Sofia, 1899 – 1900.]
- Бурмов (1974): Бурмов, Ал. *Избрани произведения в три тома*. Т. 2. София, 1974. [Burmov, Al. *Izbrani proizvedeniya v tri toma*. Т. 2. Sofia, 1974.]
- Василев (2005): Василев, Р. *Масонската ложа и братството на Левски*. София, 2005. [Vasilev, R. *Masonskata lozha i bratstvoto na Levski*. Sofia, 2005]
- Василев (2008): Василев, Р. *Масонската ложа и братството на Левски* (второ доп. изд.). София, 2008. [Vasilev, R. *Masonskata lozha i bratstvoto na Levski*. Sofia, 2008.]
- Възвъзова-Каратеодорова (1998): Възвъзова-Каратеодорова, К. Мацини и Левски – апостоли на свободата. В: *Националната революция, делото на Левски и освобождението на България*. София, 1998. [Vazvazova-Karateodorova, K. Matsini i Levski – apostoli na svobodata. V: *Natsionalnata revolyutsiya, deloto na Levski i osvobozhdenieto na Balgaria*. Sofia, 1998.]
- Гандев (1946): Гандев, Хр. *Васил Левски. Политически идеи и революционна дейност*. София, 1946. [Gandev, Hr. *Vasil Levski. Politicheski idei i revolyutsionna deinost*. Sofia, 1946.]
- Генов (2006): Генов, Р. Началото на „младите“ в Европа: демократичният национализъм на Джузепе Мацини и европейската идея. В: *„Млади“ и „стари“ в Българското възраждане*. Пловдив, 2006. [Genov, R. Nachaloto na „mladite“ v Evropa: demokratichtniyat natsionalizam na Dzhuzepe Matsini i evropeiskata ideya. V: *„Mladi“ i „stari“ v Balgarskoto vazrazhdane*. Plovdiv, 2006.]
- Генчев (1987): Генчев, Н. *Васил Левски*. София, 1987. [Genchev, N. *Vasil Levski*. Sofia, 1987.]
- Генчев (2007): Генчев, Н. *Възрожденският Пловдив. Принос в българското духовно възраждане*. София, 2007. [Genchev, N. *Vazrozhdenskiyat Plovdiv. Prinos v balgarskoto duhovno vazrazhdane*.

Sofia, 2007.]

Игнатов (2017): Игнатов, В. *Васил Левски – факти и фикции*. София, 2017. [Ignatov, V. *Vasil Levski – fakti i fikcii*. Sofia, 2017.]

Касабов (1905): Касабов, Ив. *Моите спомени от възразждането на България с революционни идеи*. София, 1905. [Kasabov, Iv. *Moite spomeni ot vazrazhdaneto na Balgariya s revolyutsionni idei*. Sofia, 1905.]

Козелек 2002: Козелек, Р. *Пластове на времето. Изследвания по теория на понятията*. София, 2002. [Kozelek, R. *Plastove na vremeto. Izsledvaniya po teoriya na ponyatiyata*. Sofia, 2002.]

Левски (1973): *Васил Левски. Документално наследство* (ред. К. Възвъзова-Каратеодорова, Н. Генчев). София, 1973. [Vasil Levski. *Dokumentalno nasledstvo*. Sofia, 1973.]

Маждракова-Чавдарова (2006): Маждракова-Чавдарова, Огн. Георги Раковски и италианският революционер Марио Канини през 1862 и 1863 г. – В: *Българи и италианци през вековете в борби за независимост и държавност*. София, 2006. [Mazhdrakova-Chavdarova, Ogn. Georgi Rakovski i italianskiyat revolyucioner Mario Kanini prez 1862 – 1863 g. – In: *Balgari i italiantsi prez vekovete v borbi za nezavisimost i darzhavnost*. Sofia, 2006.]

Павлов (2017): Павлов, Пл. *Левски. Другото име на Свободата*. София, 2017. [Pavlov, Pl. *Levski. Drugoto ime na Svobodata*. Sofia, 2017.]

Павловска (1999): Павловска, Цв. „Вярвам в републиката...“. *Съвременният републиканизъм в епохата на Възразждането*. София, 1999. [Pavlovska, Tsv. „*Vyavam v republikata...*“. *Savremenniyat republikanizam v epohata na Vazrazhdaneto*. Sofia, 1999.]

Стоянов (2006): Стоянов, Ив. Ролята на Иван Касабов и в. „Народност“ за появата на феномена „млади – стари“. – В: „*Млади“ и „стари“ в Българското възразждане*. Пловдив, 2006. [Stoyanov, Iv. Rolyata na Ivan Kasabov i v. „Narodnost“ za poyavata na fenomena „mladi – stari“. – V: „*Mladi“ i “stari” v Balgarskoto vazrazhdane*. Plovdiv, 2006.]

Стоянов (2006): Стоянов, Мл. *Масонството, българската революция и Левски*. София, 2006. [Stoyanov, Ml. *Masonstvoto, balgarskata revolyutsiya i Levski*. Sofia, 2006.]

- Стоянов (2012): Стоянов, Ив. *Нови щрихи върху идейните възгледи и дейността на Васил Левски*. Велико Търново, 2012. [Stoyanov, Iv. *Novi shtrihi varhu ideinite vazgledi i deinostta na Vasil Levski*. Veliko Tarnovo, 2012.]
- Стоянов (2014): Стоянов, Мл. *Левски – история и манипулации*. София, 2014. [Stoyanov, Ml. *Levski – istoriya i manipulatsii*. Sofia, 2014.]
- Страшимиров (2014): Страшимиров, Д. *Васил Левски. Живот, дела, извори. Т. 1*. София, 2014. [Strashimirov, D. *Vasil Levski. Zhivot, dela, izvori*. Sofia, 2014.]
- Тодорова (2009): Тодорова, М. *Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой*. София, 2009. [Todorova, M. *Zhiviyat arhiv na Vasil Levski i sazdavaneto na edin natsionalen geroy*. Sofia, 2009.]
- Топалов (2003): Топалов, К. *Раковски и Ригас в културно-историческите модели на Балканското възраждане*. София, 2003. [Topalov, K. *Rakovski i Rigas v kulturno-istoricheskite modeli na Balkanskoto vazrazhdane*. Sofia, 2003.]
- Унджиев (1967): *Васил Левски. Биография*. София, 1963. [Undzhiev, Iv. *Vasil Levski. Biografiya*. Sofia, 1963.]
- Хаджиниколова (2006): Хаджиниколова, Ел. *Българите във възванията на Мацини към Балканите (1868 – 1869). В: Българи и италианци през вековете в борби за независимост и държавност*. София, 2006. [Hadzhinikolova, El. *Balgarite vav vazvaniyata na Matsini kam Balkanite (1868 – 1869). V: Balgari i italiantsi prez vekovete v borbi za nezavisimost i darzhavnost*. Sofia, 2006.]
- Цеков (2010): *Димитър Ценович. Касиерът на БРЦК*. София, 2010. [Tsekov, D. *Dimitar Tsenovich. Kasierat na BRTSK*. Sofia, 2010.]
- Шарова (1974): Шарова, Кр. *Втората българска легия в Белград (1867 – 1868). В: В памет на Михаил Димитров*. София, 1974. [Sharova, Kr. *Vtorata balgarska legiya v Belgrad (1867 – 1868). V: V pamet na Mihail Dimitrov*. Sofia, 1974.]
- Шарова (1999): Шарова, Кр. *Любен Каравелов и Джузепе Мацини (Към въпроса за европейските измерения на българското революционно движение). В: Модерният историк. Въображение, информираност, поколения*. София, 1999. [Sharova, Kr. *Lyuben Karavelov i Dzhuzepe Matsini (Kam vaprosa za evropeiskite izmereniya na balgarskoto revolyutsionno dvizhenie). V: Moderniyat istorik*.

Vaobrajenie, informiranost, pokoleniya. Sofia, 1999.]

Koselleck (1979): Koselleck, R. *Vergangene Zukunft. Zur Semantikgeschichtlicher Zeiten.* Frankfurt am Main, 1979.

Hroch (1985): Hroch, M. *Preconditions of National Revival in Europe.* Cambridge, 1985.

Hroch (1996): Hroch, M. *In the National Interest.* Prague, 1996.

☒ **Доц. д-р Тодор Радев**, преподавател по история на Българското възраждане и нова българска история в катедра „История и археология“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, toshrad@abv.bg

☒ **Assoc. Prof. Dr. Todor Radev**, History of Bulgaria and Modern History of Bulgaria, Faculty of History and Philosophy, History and Archeology Department, Plovdiv University “Paisiy Hilendarski”, toshrad@abv.bg

Григор Григоров

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

ЛЕВСКИ ВЪВ ФОТОГРАФСКОТО АТЕЛИЕ НА КАРОЛ ПОП ДЕ САТМАРИ

Grigor Grigorov

SWU “Neofit Rilsky” – Blagoevgrad

VASIL LEVSKI IN THE PHOTO STUDIO OF CAROL POPP DE SZATHMARI

This text is an analysis of the photo of Vasil Levski in a hussar uniform from 1869, which was taken in Bucharest in the photo studio of Carol Popp de Szathmari, who was a famous Hungarian painter and photographer working in Romania. The text includes the rich biography of Szathmari, as a painter, traveler and the first photographer in Bucharest and the first military photographer in the world. There is also a brief summary of the specifics of the portrait photography in the XIX century. The text also concentrates on the fact that the uniform and the weapon did not belong to Levski himself, but were a property of the photo studio. The Analysis of the photo includes the position of the model – a standing man, the uniform, the accessories and the interior. Another main topic of the text is the message of the photo, and the way it would have been seen in the XIX century. There is also an analogy with other portraits taken from the same photographer and in the same studio, one of which is the photo of the Romanian king, Alexandru Ion Cuza, who also has a portrait of himself in a hussar uniform.

Keywords: Vasil Levski; Carol Popp de Szathmari; photography; portrait; uniform

За всяка портретна снимка са нужни двама. Първият, който е на снимката, и вторият, който прави снимката. Известни са ни седем фотографии на Васил Левски. Две от тях са направени в Букурещ. Столицата на северната ни съседка е градът център на българската емиграция през XIX век. Пишещият тези редове имаше щастието да прекара пет години от живота си в Букурещ, откъдето събра за себе си твърде поучителен и полезен опит. Съвременният град пази старите спомени за отминали събития, по улиците и сградите се откриват знаците на времето, някои от които са силно и емоционално свързани с националната ни история. Срещите с

българското минало в Букурещ са задължителни, когато се познават представителите на българската общност в румънската столица. Макар и като немногобройна група, букурещките българи имат памет за значимостта на града си в българската история и познават местата, сградите и паметниците, свързани със знаменити личности и събития.

Една подобна среща, подсказана ми от местната българска общност, доведе до интереса ми към букурещкия фотограф и художник от XIX век Карол Поп де Сатмари. От фотографското ателие на Сатмари е една от най-известните снимки на Васил Левски. Това е образът на Левски в униформа (снимка № 1). Знаем, че снимката е от Букурещ, а униформата е реквизит в ателието на Сатмари. Тази информация, както и самата снимка, намираме в сайта на Музея в Карлово.

Свикнали сме да възприемаме снимките на исторически личности като илюстрации. В историческите изследвания те не се разглеждат критично, възприемат се като готови и завършени образи. А някои от тези образи се превръщат в национални икони. Снимките на Левски са тъкмо такива национални икони и от този факт произлизат много трудности в опита да се подходи аналитично към снимките и те да се разгледат като визуални текстове.

Всяка година на 19 февруари цветът на българската общественост, както и спонтанното българско гражданство се събират да почетат поредната годишнина от трагичната гибел на Левски. Събитието се извършва пред паметника на Левски в София, който винаги на тази дата е отрупан с цветя. На паметника в бронзов барелеф е образът на Левски, облечен тъкмо в униформата от тази снимка. В подобни униформи – без да са задължително вдъхновени от снимката на Левски, са облечени и войниците от тържествената българска гвардейска рота. Естетиката на стройния мъж, облечен с униформа, има свой произход и съвсем конкретни значения и послания към момента на своето създаване. Да се разгледа снимката на Левски, има две възможности. Най-популярният прочит е да сравним образа с първообраза, т.е. да огледаме снимката на Левски в биографията и делото на Левски. От снимката се получава икона, защото знаем колко високо стои личността му в българската история. В действителност от фотографията е видно, че Левски притежава красива униформа, изправена осанка, волево изражение и решителен поглед. Левски от снимката е равен на героя Левски. Дали този прочит е коректен – достатъчно е да си спомним за дългогодишното (частично все още битуващо) неправилно твърдение, че тази снимка е правена в Белград и на нея Левски е в униформата на четник от Първата българска легия. Един алтернативен поглед може да направи опит да прочете визуалния текст на изображението не през личността, изобразена на снимката, а през личността на фотографа и така да сравни с други образи от същата епоха, от същия град и от същото ателие.

Фотографията като техника се ражда през XIX век. Въпреки че обитават изоставашата в модернизацията Османска империя, на българските възрожденци

никак не им е чужда фотографията. Известни са няколко български фотографи, които са се обучавали в Австрия, Сърбия и Влашко: Тома Хитров, Анастас Йованович, Анастас Карастоянов и др. Обикновено това са личности, които съчетават фотографските занимания с други професии и длъжности. *„Първите фотографии възрожденци наред с увлечението си по „светлописта“ (както тогава наричат фотографията) са едновременно художници, учители, духовници, революционери, които се занимават с фотография“* (Енциклопедия, 2006: 109). Разполагаме с немалък брой снимки на всички видни български революционери, което означава, че те не странят от снимките и от снимането. В европейските страни много бързо произведенията на това изкуство заемат място в живота на градските хора. Фотографията намира приложение в репортажите, науката, рекламата, направата на портрети. Особено силен тласък на фотографията дава индустриалната революция и ценностите на средната градска класа. По подражание на аристокрацията в градските домове се появяват семейни портрети и индивидуални портрети, каквито в предишните времена са постигнати само с техниката на живописата. Фотографското изкуство за разлика от живописата е евтино, бързо и достъпно. В първите десетилетия след откриването на фотоапарата се използва техниката на стъклените плаки, върху които се нанася чувствителна на светлина емулсия. Началото на фотографията се крие в заниманията на художниците и в техните усилия образът да се предаде максимално близо до реалността. Съвсем закономерно е първите фотографии да произхождат от средите на художниците портретисти. Все пак фотографията и живописата са коренно различни. Всяка снимка е пълно удостоверение за реалността на отминал момент. Снимките са свършените доказателства за нещата. Чрез фотографията миналото става толкова истинско, колкото и настоящето. *„Всяка снимка е удостоверение на присъствие“* (Барт, 2001: 100).

Един от големите фотографи на XIX век, типичен представител на това изкуство, е букурещкият фотограф Карол Поп де Сатмари. Той е роден в Трансилвания, в град Клуж Напока. С това име градът е известен в днешна Румъния. През Средновековието принадлежи на Унгария и е един от седемте града на историческата област Седмиградско. Градът в това време е част от империята на Хабсбургите и се ползва с всички благоустройствени права на австро-унгарските селища. Годината на раждането на Сатмари е 1812 г. – време, което съвпада с края на Наполеоновите войни, бележещи началото на един щастлив век за Европа. Провинция Трансилвания е една от най-уредените области в състава на Австро-Унгарската империя. В нея действа силната традиция на просвещенските идеи, а в изобразителното изкуство преобладават духът на неокласицизма и естетиката на Бидермайера. Сатмари е етнически унгарец, син на лютерански пастор. Благодарение на длъжността на баща си той запазва частицата „поп“ в името си. Младежките му години преминават в страстни пътувания и овладяване на рисувателното изкуство, живее в Север-

на Италия, Бавария, Франция, Будапеща и Виена. Той учи за кратък период рисуване в Кралската академия в Бавария, но въпреки този му опит се счита от изследователите за самоук художник. Влеченията му към пътуването не го задържат дълго на нито едно място. Приключенски тип личност, той не е способен да се задържи да работи постоянно в една сграда и предпочита отворените пространства и широките простори на Европа. Освен рисуването му се удават и езиците и той е можел да общува на повечето европейски езици. В тези години рязко е нараснал интересът към портретната живопис и поръчките към художниците портретисти не липсват. Сатмари овладява техниката на акварелната живопис, но успоредно с това се занимава с литография, илюстрации на книги и фотография. През 1844 г. той пристига в Букурещ. *„Художникът е привлечен от ориенталския дух на града. По това време представата за града е, че той се намира на прага на Ориента и с него започва Изтокът“* (György, 2012: 203). Специфичният социален пейзаж, ярките типове личности и средата на различие силно привличат художника. Смесицата от европейска и ориенталска среда оказват магнетично въздействие върху него и той отваря първото фотографско ателие в Букурещ. Уменията на Сатмари много бързо го превръщат в известен гражданин и търсен човек с рядка професия. В историята на световната фотография Сатмари остава признат като първия военен фотограф. По време на Кримската война, като поданик на Влахия, той заедно с английските войски заминава за фронта и успява да направи първите военни снимки. За направата им е използвал импровизирано студио в затъмнен военен фургон. Дейността му за времето си е била толкова странна, че османските войници са го смятали за руски шпионин. След края на войната е награден от английската кралица.

В средата на века, и особено след избирането на Букурещ за столица на обединена Румъния през 1862 г., градът се оказва много бързо развиващ се център с рязко нарастващо население, с развити стоково-парични отношения и икономика от европейски тип. Сред многото и разнообразни народности в Букурещ са и българската политическа емиграция и част от стопанския елит на българите. Сатмари по това време е най-известният фотограф в Румъния, назначен е за придворен художник и фотограф (снимка № 2). Става личен фотограф на румънския крал Александър Йон Куза. До края на живота си през 1887 г. той ще направи фотографски портрети на всички румънски владетели и на всички слоеве на румънското общество. Успоредно с това той не изоставя рисуването и е сред водещите румънски художници на XIX век, повечето от които са школовани в западноевропейски градове. Сатмари проявява силен интерес към портретирането на румънските селяни. В неговите акварели се откриват селянки в народни носии от различни етнографски райони на страната. Силно го привличат битовите сцени и народното изкуство. В известен смисъл чрез картините и фотографиите си

той е създател на типични образи, много от които служат във визуалното изграждане на румънската идентичност.

За да бъде представен изцяло художникът, трябва се спомене и неговата силна страст към пътешествията. През 1848 г. той посещава османска Турция, снимал е Истанбул, направил е панорамна снимка на залива Златния рог от минарето на Сюлейман джамия. Посещава Сирия и Египет. През 1850 г. е най-голямото му ориенталско пътуване в Персия. Според ранните изследователи и негови биографи той е пътувал до Китай и Сибир (Ciurei, 2013: 6 – 7). В действителност Сатмари не е достигал до толкова далечни страни, но при престоя си в Персия е рисувал портрети на персонажи от Далечния изток. Правил е портрет на принц Хасан – един китайски принц от мюсюлманска провинция в близост до Индия. Ориенталският костюм и подсиленият ориенталски декор на фотографията на принца се оказват реквизит на фотографско студио. *„В действителност портретът е правен в Лондон, където Сатмари е много добре приет от кралица Виктория“* (Olariu, 2013: 11). През 1861 г. отново посещава градовете на Османската империя. През 1864 г. е включен в делегация на владетеля на Влашко и Молдова Александър Йон Куза при посещението му в Истанбул. В това ново пътуване фотографът успява да направи цяла серия панорамни снимки на османската столица и на залива Златния рог от високите минарета на Сюлейман джамия. От своите пътешествия той се връща с множество скици и акварели. *„Освен пътешественик Сатмари е страстен колекционер. Той събира множество ориенталски артефакти, които по-късно използва като декор при направата на портрети, които снима или рисува“* (Coman, 2015: 715). Постоянни теми в творчеството на художника са изчезващите светове. Ханове, базари, стари улици, градски кули, манастирски сгради и много други здания, които вече са изчерпали предназначението си, се радват на особено внимание както в живописата, така и във фотографията му. Сатмари е силно привлечен и от застрашените от изчезване в допира си с модерността ориенталски етнографски костюми и старинни професии. Пред обектива му често застават жени в носии, продавачи от тържищата и представители на различни малцинствени групи. В качеството си на придворен фотограф и пътешественик Сатмари се сближава с немалка част от европейските монархически семейства, много от които се превръщат в негови поръчители и меценати.

От средата на XIX век фотографските апарати са включени в индустриално производство, значително поевтиняват и стават все по-достъпни. Букурещ не е встрани от икономическите коридори на тогавашна Европа, защото се намира на пътя между Изтока и Запада, където си дават среща множество икономически интереси. Фотографските услуги са силно търсени, което позволява на по-слабо подготвени и по-незапознати с изкуството на снимането личности да се заемат с тази дейност. Правенето на портрети се диференцира по цена и качество. Появяват се фотостудиа

за бедни, за средната класа и за аристократи. Сатмари принадлежи към най-високата класа майстори в това изкуство. Но подходът му в избора на обекти за снимане не е комерсиален. От неговото ателие са излезли снимки на благородници и аристократи, но също така и на безимотни представители на малцинствени и маргинални групи. Не само клиентите му го избират за свой фотограф, но и той самият има вътрешни критерии и предпочитания към обектите за снимане. Портретните снимки са силно популярни сред градското общество, особено след тяхното поевтиняване в средата на XIX век. Най-чести са портретите до гърдите, на които са видни главата и раменете. Особено популярни стават снимките в малък размер, които са предназначени да се носят в джоба, а не да се окачат на стената. В европейските градове най-разпространени стават снимките на известни личности, аристократи и благородници. Появява се и колекционерското събиране на снимки на известни личности. Въпреки масовото разпространение и достъпните цени снимането си остава скъпо удоволствие, а притежаването на снимка е форма на извънредна, почти мистична връзка между образа на снимката и нейния притежател.

Ходенето на фотограф е своеобразен ритуален акт на градското поведение. Нужна е определена предварителна подготовка. Изискванията към мъжете са косата им да е подстригана, а брадата – гладко избръсната. Заради снимката обектът се концентрира върху своята възрастова, полова и социална роля, придава на своята личност по-голямо и задълбочено значение. Фотоателиетата са пространства на разкош и лукс, притежаващи разнообразни мебели, завеси, килими, костюми и предмети. Обичайна е практиката на снимката бедните да са облечени в елегантните и модни костюми на средната класа, а представителите на средната класа се снимат като аристократи. Самите аристократи и представителите на монархическите фамилии имат възможности да избират костюми, които да ги представят като обикновени хора. Портретирането на принцеси и кралици, облечени в народни селски носии, от нещо ново и шокиращо бързо се превръща в обичайна практика. Синовете на благородниците се снимат в униформите на несъответстващи за произхода им длъжности, като пожарникар, граничар, топограф или служител в железниците. Повечето ателиета разполагат с няколко рисувани пейзажни пана, които служат за фон, предпочитани са вдъхновяващите пасторални пейзажи или екзотични гледки с южни растения – намек за посещение в Йерусалим. Комфортът на клиента е задължителен, добрият фотограф е длъжен да спечели благоразположението на клиента, защото спокойното и изразително лице, съсредоточеността и самоуверената осанка се отпечатват върху снимката. Сниманият също се стреми да си придаде изражение на сериозност и достойнство, а понякога неговото желание е да се покаже романтичен, артистичен и дори влюбен. В качеството си на художник и добър познавач на изкуството Сатмари владее посланията на изображението. Позата, насочеността на погледа, аксесоарите, ъгълът на заснемане придават допълнителен характер на снимания персонаж. Така

например Сатмари знае, че усмивката на лицето е подходяща за неомъжена дама, за майка с дете или за актриса, но не и за мъж. Клиент с несъразмерни пропорции е по-добре да се снима седнал. Избягват се определени цветови съчетания на дрехите, защото на черно-белите снимки цветните дрехи излизат като нюанси на сивото.

Левски застава пред фотообектива на Сатмари през 1868 г. „*В тази година за направата на снимка експозиционното време е над една минута. В продължение на минута моделът стои неподвижно пред обектива*“ (Коцев, 1978: 5). Все още не се е появила забрана за мигане – експозиционното време е така дълго, че движението на клепачите не би могло да бъде „хванато“ от обектива. От съвременна гледна точка това време изглежда твърде дълго. Към тогавашния момент обаче минутата пред обектива е изглеждала един миг, защото се е сравнявала с часовете позиране пред художника. Можем само да гадаем за разговорите между двамата. Но с доза условност можем да твърдим, че между двамата тече процес на взаимно зачитане и взаимно опознаване. Левски е на 31 г., а Сатмари е на 56 г. За срещата между фотографа и неговия модел Феликс Надар – знаменит парижки фотограф и връстник на Сатмари, ще сподели: „*Най-добър става портретът на онзи, когото познавам най-добре*“ (Зонтаг, 2013: 144). Двамата са в ситуация на беседа и разговор и взаимно тънко се изпитват. Личността на Левски е обект на разгадаване, изучаване и дори на присвояване от страна на Сатмари. Художникът съпреживява биографичния опит и ценностната система на своя модел. Авторът на портрета на Левски е художник, който е опознал Ориента и османците, познава войната, близък е с политическата емиграция, преживял е революциите от средата на XIX век в Австро-Унгария. Той отлично разбира на какво посвещение се е обрекъл този скромен, силно решителен и безбрачен българин. Развитата наблюдателност и вглеждането в детайлите са позволили на Сатмари да направи верен прочит на характера и мисията на своя клиент.

В съвместната им работа функцията на Левски е скромна – на модел, а на фотографа се пада задачата да избере декора, стойката, аксесоарите и облеклото.

Интериорът е семпъл и изчистен. Левски е стъпил върху килим, а стената зад него е в светли тонове, в долната си част е по-тъмна, отколкото в средната и горната, с минимална украса на изчистени прави линии, образуващи големи правоъгълници на орнаментирана ламперия, които поставят модела в рамка. Зад торса на модела се забелязват барокови декорации в ъглите на рамките. Вляво от модела има парапет тип балюстрада, неговата естетика е в стила на неокласицизма. В кадър влиза колоната на парапета и една балюстрада. Парапетът изпълнява изцяло декоративна и сценографска функция в студиото, защото зад него не се забелязва стълбище или друго пространство, което да бъде отделено. Интериорът на студиото се открива в много други снимки, направени от Сатмари.

Пред фотографския обектив Левски е изправен в цял ръст, застанал фронтално срещу художника. Обектът едва забележимо е извърнат с торса си надясно, а лицето му е изцяло фронтално. Ходилото на левия му крак сочи направо, а десният му крак в отворена позиция сочи вдясно. Човекът пред обектива се е спрял в готовност да осъществи разговор с гледащия го, но той същевременно е отворен за включване на трети човек в комуникацията, който хипотетично се намира вдясно от него и вляво от обектива. В теорията за езика на тялото тази поза се нарича *„отворена триъгълна позиция, която служи за несловесна покана, отправена към трети човек да се присъедини към разговора, като заеме третия връх на въобразяем триъгълник“* (Пийз, 200: 157). Двете ръце с дланите една върху друга придържат извита сабя, която се опира в пода. Сабята е прибрана в ножница и е в позиция на леко крепяща тялото. Сабята и склучените пред тялото ръце заключват позата. Левски през лицето, погледа и торса е отворен, но с ръцете и предмета в тях е същевременно заключен.

Моделът се намира в близост до парапета, но не е опрян на него. Парапетът е „присвоен“ от модела посредством поставената на него шапка и изправената и подпряна пушка. Тези два предмета влизат в сюжет: шапката предстои да бъде поставена на главата, а пушката – преметната на рамо, или обратното – току-що са свалени, за да видим по-добре техния собственик.

Познавачите на военните костюми без съмнение разпознават австрийската хусарска униформа, в която е облечен Левски. Австрийският произход на униформата се потвърждава и от кокардата върху шапката. На нея, макар и не достатъчно детайлно, се вижда силуетът на двуглавия орел с корона, който представлява герб на тогавашната Австро-Унгария. Светлият цвят на униформата успешно контрастира с тъмните ботуши, както и с подчертаващите стойката кантове, ширити, колан и портупей. Военната униформа придава максимална парадност, твърдост и мъжественост на модела.

Тук е мястото да отбележа, че от ателието на Сатмари, преди да се снима Левски, са излезли няколко портретни снимки на Александър Йон Куза – молдовски княз, който след обединението на Влахия и Молдова поема управлението на Румъния. Снимките на монарха служат за легитимност на институциите на властта сред населението, нужни са за пресата и за държавния протокол. На тези портрети румънският владетел, стъпил върху същия познат килим, се е снимал в разновидностите на хусарската униформа (снимка № 3). Социалният връх на тогавашното румънско общество задава мода и стереотипи на поведение, които се следват и на които се подражава. По време на престоите си в Румъния Левски несъмнено е виждал портрети на Куза и е твърде вероятно да се е повлиял от образа. Връзките между портрети на владетеля и на Левски са на визуално ниво, а това осъществява известна приемственост на образите, излъчващи едновременно послание за

мъжественост, царственост и военна принадлежност. Същевременно хусарската униформа се възприема като маркер за европейско присъствие и е в опозиция на ориенталския мъжки костюм.

По време на срещата Левски и Карол Поп де Сатмари се намират в едно общо пространство. И това пространство не е онази двуетажна сграда в историческия център на Букурещ на улица Edgar Quinet, бившата Strada veche, приютяваща днес книжарница, кафене и магазин за цветя. И в която според букурещките българи се е намирало прочутото фотоателие, което те помнят през разказите на поколенията и посочват с гордост: „Ето тук се снимаха Раковски, Любен Каравелов и Левски“¹. Левски и Сатмари се намират в един духовен материк, който се нарича културата на Европа през XIX век. Всеки един от двамата е съдбоносно отдаден на своята дейност, всеки един от тях носи кръста си и осъзнава своята мисия и призвание. Пълната отдаденост е състояние на личността, което в своята максималност се осъществява само в този век. Сатмари не е революционер, но е пионер в дейността си с редица нововъведения в изкуството и в журналистиката. С трансилванския си произход и с букурещкия си столичен живот той е прекрасен пример за свързаността между исторически нееднородните области на днешна Румъния. Трудно е и откровено невъзможно да сравняваме Левски с всеки друг негов съвременник. Образът на Апостола не търпи никакви приравнявания. Но в момента на срещата във фотографското ателие двамата – и художникът, и неговият модел – са равностойни, защото са отличителни представители на своето време и на своите призвания.

Разбрал ли е Сатмари за трагичната съдба на своя клиент, това няма как да знаем. Но се знае, че през 1877 г., за да документират войната, заедно с обозите на румънските войски към Плевен пътуват и двама странници. Те са натоварили сандъци, странни кутии, стъкларии, триножници, платна и четки. По-младият е бъдещият класик на румънската живопис Николае Григореску, а възрастният е неговият близък приятел Карол Поп де Сатмари.

¹ Длъжен съм да уточня, че информацията за местонахождението на ателието и запазената къща на Сатмари се пази единствено в паметта на букурещките българи. Румънските изследвания посочват местонахождението на ателието му на друго място, в купена от него къща през 1867 г. срещу входа на църквата Еней (Biserică Enei). Къщата е пострадала от бомбардировките над Букурещ през август 1944 г., а църквата е премахната след разрушителното земетресение от 1977 г. На мястото на къщата днес е сградата на Академията по изкуства. (вж. Carol Popp de Szathmari *fotografatul bucureștilor*. București, 2012: 27 – 29). Между „българската“ и румънската версия за местоположението на ателието на Сатмари разстоянието е около 100 м.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Барт (2001): Барт, Р. *Camera lucida. Записки за фотографията*. София: 2001. [Barthes, R. *Camera lucida. Zapiski za fotografiyata*. Sofia, 2001.]
- Енциклопедия (2006): *Енциклопедия на изобразителните изкуства*. Т. 3. София, 2006. [Entsiklopediya na izobrazitelnite izkustva. T. 3. Sofia, 2006.]
- Зонтаг (2013): Зонтаг, С. Фотографски евангелия. В: *За фотографията*. София, 2013. [Sontag, S. Fotografski evangeliya. V: *Za fotografiyata*. Sofia, 2013.]
- Коцев (1978): Васил Коцев. *Художествената фотография*. София, 1978. [Kotsev, V. *Hudozhestvenata fotografiya*. Sofia, 1978.]
- Пийз (2000): Пийз, А. & А. Гарнър. *Езикът на тялото. Скритият смисъл на думите*. София. 2000. [Pease, A. & A. Garner. *Ezikat na tyaloto. Skritiyat smisal na dumite*. Sofia, 2000.]
- Ciupei (2013): Lucian Ciupei. *Carol Popp de Szathmári: repere monografice și fotojournalism*. Teză de doctorat. (Rezumat), Cluj-Napoca, 2013.
- Coman (2015): Coman, R.-M. Oriental representations Carol Popp de Szathmári's Watercolors: Documents from a Western Perspective? In: *Brukenthalia, Romanian Cultural History Review Supplement of Brukenthal*. Acta Musei № 5, 2015.
- György (2012): Gaal György Kolozsvár Szathmári Pap Károly – Kolozsvár szülötte, Bukarest művésze Születése 200. évfordulójára
- <http://konyvtar.proteo.hu/sites/konyvtar.proteo.hu/files/documents/2012/1476122834.pdf> (19.02.2018)
- Olariu (2012): Elena Olariu. *Carol Popp de Szatmari (1812 – 1887). Și revelația artistică a orientului*. MINAR, București, 2012.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Снимка № 1. Адрес на изображението: <http://levskimuseum-bg.org/bg/>

Снимка № 2. Карол Поп де Сатмари в ателието си, автопортрет от 1864 г.
Адрес на изображението: <http://www.charta1864.ro/img/13-Szathmari-wm.jpg> (22.02.2018)

Снимка № 3. Румънският крал Александър Йон Куза, сниман от Сатмари през 1863 г. Адрес на изображението: <https://bucurestiulmeudrag.ro/fotografii/58b5b4c4-09e0-4b82-9990-a3f5592b13d5> (27.02.2018)

✉ **Гл. ас. д-р Григор Григоров**, Югозападен университет „Неофит Рилски“, Факултет по изкуствата, катедра „Културология“, rogirg@abv.bg

✉ **Assist. Prof. Grigor Grigorov**, SWU "Neofit Rilsky", Blagoevgrad, Faculty of Arts, Department of Cultural Studies, rogirg@abv.bg

Николай Чернокожев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ВАСИЛ ЛЕВСКИ – ПОРТРЕТЪТ

Nikolay Chernokozhev

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

VASSIL LEVSKI – PORTRAIT

The text describes the use of Vassil Levski's portrait in the first episode “Guests” of the comic “The Unexplained” by the magazine “Rainbow” (1979).

Keywords: portrait; documentary; image

В съзнанието на всеки българин Васил Левски има мощно и ясно присъствие, включително визуално. Ние просто ЗНАЕМ Левски – в този смисъл и портретът му е вграден в представите ни.

Но когато става дума за портрет, то несъмнено той има различни конструирания и разполагания в своята самодостатъчност или в своята комуникативна обвързаност с останали, заобикалящи го елементи в различни контексти, включително и с наблюдателя, с публиката.

Портретът е сложен културен формат, който има значение на: 1. изображение (образ) на човек (глава, бюст, цяла фигура) или на група хора чрез рисуване с моливи, акварел, маслени бои, чрез гравюра и др., което пресъздава освен физическата външност и духовната същност, характера на личността; 2. *разг.* снимка, фотография на човек или на група от хора; 3. словесно описание (устно или писмено – обикновено характерно за литературно произведение) на физическата външност и духовната същност на човек (Речник на българския език, <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/портрет>).

Както се вижда от трите значения на думата, представени в статията от „Речник на българския език“, единствено второто сякаш няма за цел да показва повече от онова, което се вижда, тъй като става дума за разговорна употреба и снимка. Първото и третото ясно разграничават „физическа външност“ от „духовна същност“ – първата трябва да бъде показана, изобразена, а втората – изразена; към първата може да има изисквания за правдоподобност (портре-

тът да показва човека като разпознаваем от останалите хора, от публиката; да го изобразяват такъв, какъвто е известен, запомнен), а втората – да бъде изведена по някакъв начин на физическата телесна повърхност. Възщност между „външност“ и „същност“ се чертаят тип свързаност, относими към двойката „същност – явление“.

Проблематиката около понятията „портрет“ и „портретуване“ естествено може да се разгърне и в други посоки, далеч надхвърлящи стегнатостта на речниковата статия.

Но преди да се върна към един от аспектите на проблема, загатнат в заглавието на това изложение, ще си позволя да отпратя интересуващите се читатели към две книги, занимаващи се с въпроса за визуалното присъствие на Левски в българската култура. Едната, хронологически първа, е на Жечко Попов – „Васил Левски в българското изобразително изкуство“ (София: Български художник, 1976), и втората, в която първата е донякъде вградена (от с. 6 до с. 13 са показани илюстрации от книгата на Ж. Попов) е на Александър Стефанов – „Васил Левски в изкуството и паметта ни. Тъжен разказ“. Перник: „Дворец на културата“, 2017.

Интересували ли са се съвременниците на Левски как е изглеждал той? Животът в конспирация не го ли е обезличил, по-точно казано – сдобил с толкова много лица (и имена), че е много по-важна ИДЕЯТА Левски, ДУХЪТ Левски, а не тяхната тленна обвивка?

Още един от основополагащите текстове за Левски – едноименната творба на Вазов от 1881 г., първа в „Епопея на забравените“, по много причини, включително и жанрово специфични, не е вгледан във физическия му визуален образ, а настоява именно на могъществото на духа и словото, представя боравения с името и имената, но не и със съзиране на лика: поглед, коса, лице, снага.

Този „пропуск“ Вазов донякъде компенсира през 1883 г. в „Немили-недраги“, още в началото на 11. глава:

Едничкият фотографически портрет, който имаме от Васил Левски, по злочестие, не дава ни най-малка идея за един човек, надарен с такава силна воля и характер. Изкуството не е могло да представи изразителното му лице, осветлено от величието на една идея, която го вдъхновяваше и гореше.

Левски имаше ръст среден, тънък и строен; очи сиви, почти сини; мустаци червеникави, коса руса, лице бяло, околчесто и изпито от непрестанната мисъл и бдение, но което се оживяваше от една постоянна и естествена веселост! (Вазов, 1976: 168 – 169).

Както се вижда от първата част на цитирания откъс, Вазов превръща предаването на духовната същност в проблем на изкуството, в случая на фотографията, която към онзи момент е с колебаещ се статус – между изкуството

и фиксирането на застинали късчета реалност. Разказвачът настоява на излъчването на човека Левски, на ореола, който го обгръща, на светлината, идваща отвътре/свише. Иначе казано, портретът на Васил Левски сякаш не се нуждае от втората част, от конкретиката на визуалния образ, а е достатъчно да се покаже светлината на идеята, която го **вдъхновява и гори**.

Вазов намира формулата на портретуването, разполовявайки платното на възможното изображение на две части: горна – идеална, и долна – конкретно телесна. Така в тази дроб числителят е значимото, което може да бъде носено от различни знаменатели, може да ги похлупва и форматира по идентичен начин. Затова някои сегменти от описанието ще могат да бъдат вграждани в моделирането на портретите на други апостоли – както става например с Тодор Каблешков в „Под игото“. Левски не само е Апостола с главно „А“, но и портретът му е със статут на инвариант на физически изпълненото героическо, което обаче различните дейци на бунта могат да излъчват с различна мощ, тъй като всички те са белязани от „непрестанната мисъл и бдение“. Но все пак другите, останалите апостоли могат само да го следват, дори и в начина, по който изглеждат.

Ще си позволя скок във времето – само към стотина години, за да се концентрирам върху едно от интересните явления на Левски, и то в една от сферите на популярното, каквато е комиксът. Не че той вече не е бил герой в илюстрации, придружаващи някакво повествование.

Още в първия брой на списание „Дъга“ през 1979 г. има епизод от комикс за Левски, озаглавен „Неуловимият“ – написа Стефан Дичев, нарисува Владимир Коновалов. Названието на епизода е „Гости“.

Само по себе си е интересно трансформирането на един сегмент (11-а част от 3-та глава на втората част на романа – с. 706 – 712, по изданието на романа „За свободата“, осъществено от „Народна младеж“ през 1964 г.) в част от комиксов сценарий. Иначе романът от почти 1000 страници е донесъл на своя автор Димитровска награда, части от него са вградени в сценария за телевизионния сериал „Демонът на империята“ от 1971 г., а през 1976 г. Стефан Дичев публикува книга от няколко „новели за юноши“ под заглавие „Неуловимият“. С това заглавие се явява и първият и единствен епизод на комикса.

Тук ще си позволя единствено да припомня, меко казано, нееднозначните реакции към сериала, създаден от Вили Цанков, и подчертано негативните оценки на „Неуловимият“. Несъмнено след Вазов животът на Васил Левски като литературен, а и филмов герой е доста труден, ако въобще е възможен. В драматургията нещата не стоят по този начин.

Но тази страна на фикционалния живот на Левски не е обект на моя интерес, а само начинът, по който Левски е разположен в комиксовата матрица. Въвеждащите „надписи“ обаче не уточняват какво е написал Ст. Дичев, а и в други комикси в „Дъга“ често думата „сценарий“ отсъства. В този смисъл жанровата свобода на *нещо написано* може да изиграе лоша шега на представяната история.

В документалния филм за списание „Дъга“ – „Дъга – разкази в картинки“ (Дъга, 2016), художникът Владимир Коновалов споделя, че му се е сторило кошунствено да изписва думите на Левски в т.нар. балончета, и макар балончето да е още на корицата на първия брой и в едноактния комикс, поместен на първо място в книжката – „Докато има българин, ще помни!“ (сценарий: Цончо Родев, художник: Антони Златаров), има балончета, в „Неуловимият“ репликите са така разполагани в панелите, че балончетата да са излишни, ненужни.

И преди да се концентрирам върху комикса, ще цитирам начина, по който той е представен в книгата на Александър Стефанов. На две страници – 444-та и 445-а – са разположени няколко реда за представяне на епизода, както и цитати от комикса:

Владимир Коновалов, рисунки към „Неуловимият“ (по Ст. Дичев). Сп. „Дъга“ – поредица за деца и юноши, бр. 1, ДИ „Септември“, 1980

Забележителни рисунки: прилика, характер, анатомия, композиция, графично майсторство [...] По това време Партията постави задача на изд. „Септември“ и „Народна младеж“ да засилят борбата „срещу идеологическата диверсия на западните комикси“. Българските художници създадоха блестящи неща за една небългарска традиция, но като цяло, отново загубиха битката с врага... (Стефанов, 2017: 444)

Този текст е разположен пред погледа на свалилия очилата си Левски от с. 4 (Дъга, 1979, 1, 20) на комикса в „Дъга“. На с. 445 са възпроизведени в черно-бяло: първата страница на комикса, до нея е разположена последната, а под тях съответно са увеличеният пети панел от предпоследната страница на комикса и неговата четвърта страница.

В самата книжка първа на тази „поредица за деца и юноши“ от „разкази в картинки“ „Неуловимият“ идва след: обръщението към младия читател; „Докато има българин, ще помни!“ – едноепизодов комикс за битката при Ахелой; материал, създаден от Венера Наследникова, със заглавие „Прабългарският костюм“; следваща страница с разгърнатата рубрика „Млад филателист“, в която над текст на Христо Николчев са разположени марки с ликовите на Захари Стоянов и Раковски, стъпването на българския бряг на четата на Ботев, устремената Хвърковата чета, както и две марки, успоредяващи Априлското въстание и Деветосептемврийското въстание, както бива наричано събитието в официалния комунистически разказ.

Така младият читател „върви“ през различни прояви на обещания (в адресираното до младия читател начало) разказ за героизма на българите, изпълнен в големи имена (и техните ликове) от родната история.

Нагласата комиксовият разказ да залага, да се опира на портрета, е видима и в „Докато има българин, ще помни!“, а по отношение на „Неуловимият“ още в първата новела от книгата има следната размяна на реплики:

– Негов портрет някакъв нямате ли? – изненада се букурещчанинът.
– Нямаме, това е то, я! По чужди приказки само го знаем. Но може ли някой да ти каже какъв е бил в началото?

(Дичев, 1976: 10)

Питащият е предрешеният Левски.

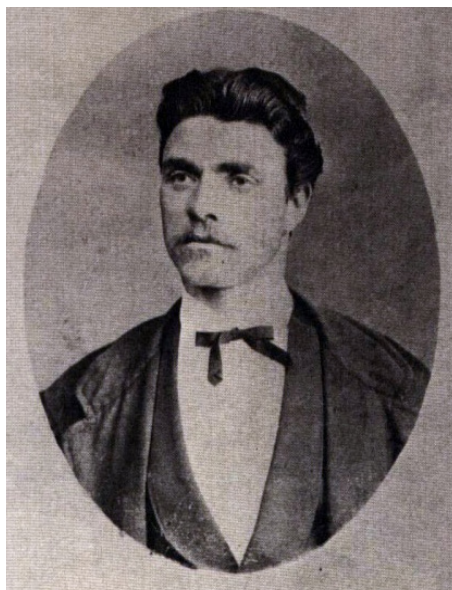
В епизода „Гости“ основните действащи лица са три – Левски, хаджи Иванчо, Мидхат паша.

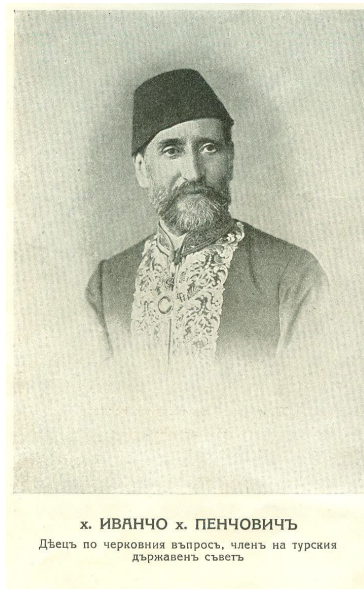
Веднага става ясно кой е неуволният, тъй като комикът възпроизвежда най-известния портрет на Левски, а това е снимката му от 1870 г., Букурещ, която е определяна като последната достоверна снимка на Левски, попада в ръцете на турците и по която те го издирват и залавят.

А под портрета е посочена годината „1872“, след която идват думите: „Султанската полиция търси по цялата поробена българска земя апостола на свободата **ВАСИЛ ЛЕВСКИ**“. Похватът е познат и от други графични стилизации на въвеждащ в събитията повестуващ текст, каквато например има във филма „Под игото“ от 1952 година.

Другите двама също се явяват още на тази страница. Позволявам си да включа техни изображения, за да могат да се видят неизбежните трансформации, които Мидхат паша и хаджи Иванчо хаджи Пенчович претърпяват като комиксови персонажи:

Мидхат паша

х. ИВАНЧО х. ПЕНЧОВИЧЪ
Дъщеря по черковния въпрос, член на турския
държавен съвет

Разполагането на героите на първата страница ясно очертава диагонала: горе ляво – долу дясно. Тази „българска“ линия противопоставя Левски, неговия портрет, и хаджи Иванчо: Левски – гледащ напред, сякаш в бъдещето, и хаджи Иванчо – гледащ своя господар, великия везир, прегънат угоднически, а самото му лице е някак изхлузено, леко глуповато, което маркира напрежение между униформата на висш чиновник, нейната украса и физиономична неадекватност. Последният панел долу вдясно наподобява приближен кадър, но в друг ракурс, на предходния панел. А съобщението: „Научавам, че глава-

тарят на бунтовниците Левски ще пристигне тук, паша ефенди!“, е белязано от стилистичното принизяване „главатарят“ и някаква стаена радост от това, че той именно поднася добрата вест.

Втората страница започва с панел, в който хаджи Иванчо услужливо поднася портрета на Левски на Мидхат паша – тук вече напрежението не е по диагонала, а между светлия портрет на Левски и тъмното лице на съветника, за да се разгърне същинският сблъсък между великия везир и Левски, които се гледат един друг. Властта и силата са излъчвани от Мидхат паша, от цялата му стойка и от светещите иззад очилата очи, а очилата ще са важна вещ в предметния свят на комиксовия разказ, който до този момент редува панорами, разгърнати по цялата широчина на страницата, с начупени интериорни панели. Именно две панорами обрамчват тази сцена, завършила с думите на пашата: „Надвечер ще се отбия у вас, хаджи, да обсъдим и други мерки!“, които трябва да допълнят наградата от 100 000 за оня, който го посочи.

Така на първите две страници от „Неуловимият“ Левски присъства единствено чрез своя портрет/снимка. И на двете страници портретът е разположен в горния ляв ъгъл, като и в двата случая е продуктивно противопоставено по диагонала „горе ляво – долу дясно“.

Третата страница на комикса превърта гледната точка и дава двама от видеите преди това в гръб вече показани в едър план – единият е самият Левски. Може да се каже, че от този момент портретът оживява, тъй като героят е със същото облекло и сякаш само е мръднал леко глава след заснемането. Живият Апостол обаче е по-мъжествен, по-зрял в сравнение със снимката, лицето му излъчва увереност и сила, а думите му – истина, основаваща се на неговия авторитет:

– *Недей рискува, Апостоле, подлец е!*

– *Подлеците са и страхливци, брате, научи го от мен!*

(Дъга, 1979: 1, 19)

Ликът на Левски изпъква на фона на отдалечаващия се, вмъкнат в панела чрез ефекта кадър в кадъра, файтон на хаджи Иванчо, откроява се със своята осветеност и осветленост в сравнение с лицето на съмишленика и несъмнено изпъква, измъкнат от пейзажа на цариградското всекидневие. Той се възприема релефно в своята единичност на фона на оплоскостените околни, разположени в дълбочина фигури.

Ако до този момент портретът на Левски е можел да бъде държан от всякакви ръце, то живият Левски подчертано превръща останалия свят в декор, фон, на който лицето му да изпъкне по-осезаемо.

Смяната на мястото на действието отвежда читателя в дома на хаджи Иванчо, който се любува на себе си (в огледалото), докосвайки с радост своето облекло на висш чиновник. Героят е горд и изправен в сравнение със своята прегънатост пред великия везир, наслаждаващ се на властта, която има или

по-точно – на която принадлежи. Тук са видими разминаванията между различните роли на човека – слуга и господар. Така визуалният комиксов разказ се движи по трасето на сблъсквания на различни образи, на различни техни (по)явявания или поне изправянето им един срещу друг дори когато става дума за един и същ човек, на съполагането между желано и действително. Иначе казано, визуалният комиксов разказ предлага психологическо разчитане – анализ и тълкуване на герой, който е междинен, посредник е между полюсите Мидхат паша и Левски. Хаджи Иванчо е персонажът, в който има движение, дори и то да не е винаги ясно осъзнавано от самия него, забележимо и предизвикващо любопитството и вниманието на читателите на юношеска възраст. Тези движения не са ценностно изпълнени, защото персонажът остава в координатната система, чиито оси са назовани от Левски. Спрямо великия везир хаджи Иванчо е послушен и изпълнителен, сервилен.

И след като е бил със себе си, на хаджи Иванчо му предстои срещата с Левски, която формално се „пада“ в дома на съветника – през една лента от панели в средния от най-долната за страницата лента. Левски се появява като себе си и като някой друг на тази страница, появява се, за да (пред)извика реплики, твърдящи, че е бил виждан, че напомня на някого. Самият той произнася думите: „Не си ли спомняш за мене, хаджи?“. Комиксовият разказ тематизира помненето, несигурностите на самата памет, възможността да се гледа, но да не се вижда и т.н. И всичко това не е подчинено на свръхнапрегнати екшън ситуации, а по-скоро отвежда към рефлексивни читателски нагласи. В повестуването на „Неуловимият“ несъмнено се повишава напрежението между формата на жанра, речевите портретувания на всеки от героите и визуалните решения в отделните сцени, които излизат извън доминантните за времето комиксови конвенции.

Всъщност различността, неразпознаваемостта на Левски се изчерпва с фес и очила, като портретуването му на последния панел долу вдясно е огледално спрямо снимката, видяна от читателя в самото начало до заглавието, и с двете аксесоарни добавки. Симетрично в левия долен ъгъл на страницата е разположен властно изглеждащият хаджи Иванчо, характеризирани от Левски в началото на страницата като подлец и страхливец. Непосредствено над последния панел на страницата, над острия поглед, иззад очилата – поглед, който прониква в другия, поглед, за който няма тайни, е разположен часовникът, който подсеща хаджи Иванчо за очаквания важен друг гост, за великия везир, който се е самопоканил – всъщност и нечаканият, и очакваният гост са важни. Часовникът въвежда буквално понятието време: не само във физически битовите му измерения, но като че ли подсеща за известните думи на Левски от писмото му до Панайот Хитов: „Ако е за Българско, то времето е в нас, а ние сме във времето; то нас обръща и ние него обръщаме“, за необходимостта събитията да бъдат мислени в надвсекидневните стойности, придавани им от Времето.

Поверителният разговор е по тема, която силно вълнува хаджи Иванчо – темата „за бунтовника Левски“. Комиксовият разказ връща героя в същата поза и позиция на тялото, както читателят го е виждал в началото. Напрегнато угодни-

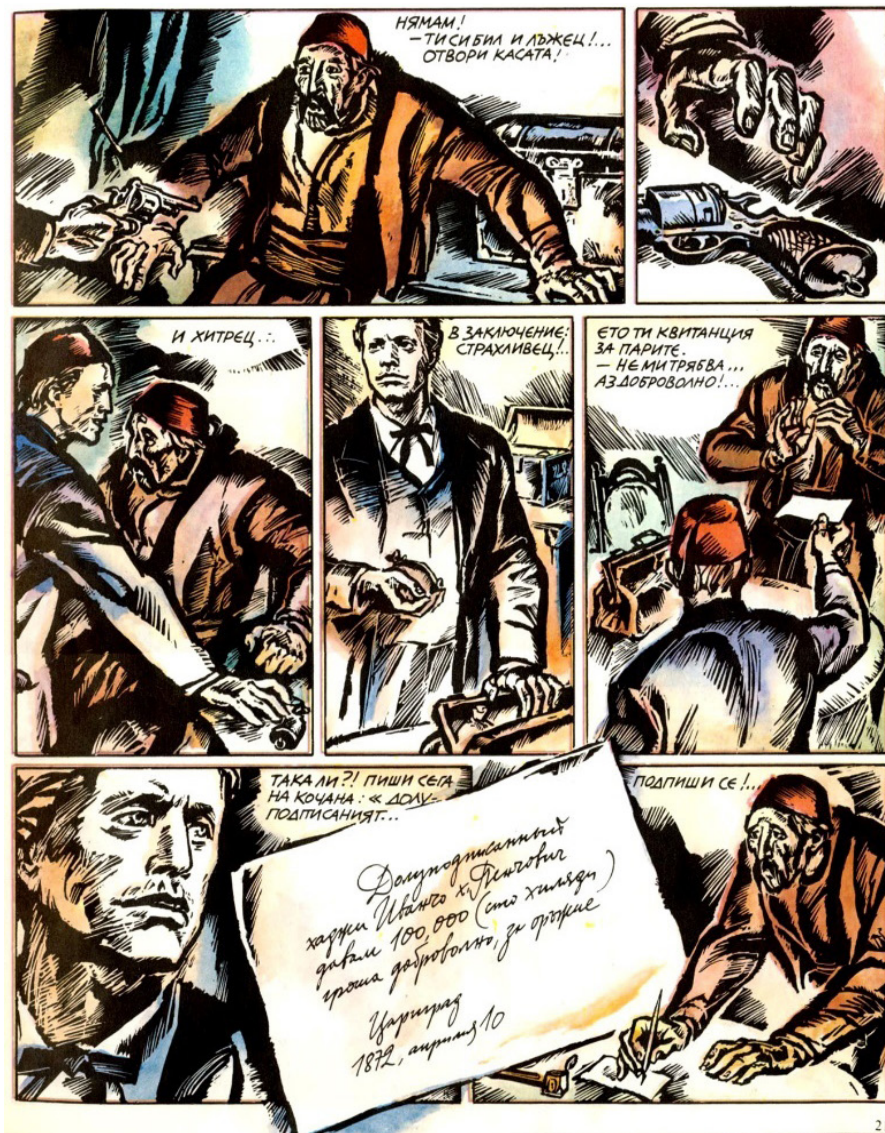
ческо любопитство, което дори слага ръка на дясното рамо на Апостола. Той от своя страна е все така светъл, дори студен до изричането на своето собствено име. „Аз съм – дай парите!“ (Тази реплика може да бъде донякъде разпозната и като отглас от Вазовия стих в „Епопея на забравените“: „Аз съм Левски! Ей ме на!“.) Веднага след това идва обагреният в жълто панел, в който Левски пояснява думите си: „Парите ни трябва за оръжие, хаджи! За революция!“.

Привидно парадоксалната сцена всъщност буквализира готовността на Левски да даде живота си за делото на свободата, да превърне себе си в делото на свободата. И е показателно как в рамките на страницата Левски „нараства“, за да свали очилата си, а фесът да бъде отместен, така че косата да се освободи от него. Видимо е придържането в рамките на страницата към десния полупрофил, т.е. към огледалното възпроизвеждане на снимката.

И още една страна на визуалното представяне на Левски в страницата. Динамиката, която бива внушавана посредством два ракурса на един и същи кадър и разместването на сегментите в кадъра. Свалилият своите очила, т.е. освободилият се от своята предрешеност Левски, с властен поглед налага волята си – за изображението е тясна рамката на панелите: фигурата на Апостола разрушава ограничителните фактори, а в самостоятелен панел долу вдясно се виждат две ръце: едната държи револвер, а другата е протегната сякаш към нещо, което читателят ще узнае по-късно. Левски държи очилата в лявата си ръка, а в дясната – револвера, но ръката с револвера е в следващия панел. Като че ли визуалният разказ се опира на стратегията на повествуването в „Записки по българските въстания“. При изобразяването на последните минути от живота на Ангел Кънчев разказвачът на едно място споменава: „Всеки бягаше от страшното лице на героя, или по-добре, от неговото хладно оръжие“. И в комикса към мощта на погледа, на самото присъствие на Левски се добавя, но отделно и в друг ракурс, револверът.

Иначе казано, Левски изпълва, овладява пространствата, в които попада тогава и само тогава, когато разкрие своята същност. В противен случай той може да изглежда обикновен, да е почти безлик, защото напомня на някого, но може и да преобърне всяка ситуация, да я взриви само с изричането на екзистенциално плътните две думи: АЗ СЪМ!

Следващата страница е овладяна, в нея няма шоково нарушаване на рамките на отделните панели. Единствено разписката излиза с малък обем извън долната панелна лента. Фигурата на Левски е разположена в центъра на страницата. Панелите преди портрета в цял ръст довършват разказа от края на предходната страница – изобразяват страх и репликата „Нямам!“, грабливо протегната към револвер ръка – действията са придружени от думите на Левски: „Ти си бил и лъжец!... И хитрец... В заключение: страхливец!“; които разгръщат твърдението, че подлеците са и страхливци, изречено преди две страници.

21

Хаджи Иванчо се е върнал към физическия лик на готовия да служи прегънат човек, който толкова силно иска да се отърве от сполетялото го зло, че написва удостоверяващата доброволността на дарението бележка. Излетялата от устата му дума е уловена от Левски, запечатана от ръката на самия хаджи Иванчо на кочана и удостоверена с подписа му.

На последните два панела на страницата, свързани от късчето хартия от кочана, са Левски, отново в десен полупрофил, чието лице като че ли изразява някаква погнуса, омерзеноост от подлеца, и смалилият се хаджи Иванчо – пишеш и подписващ. Погледът на Апостола отново е отвъд и над непосредствено заобикалящото го, вгледан в голямата цел и съзираш постигането ѝ, малка крачка към което той прави с получаването на наградата за себе си, като отдава собствената си цена на идеята и делото.

С панически известното от слугата идване на Мидхат паша се пробуждат, но и бързо угасват надеждите на хаджи Иванчо за излизане от ситуацията. А за появата на пашата Левски намества феса си и слага своите очила – за се осъществи очи в очи среща, за която читателят е подготвен още от първата страница, когато великият везир гледа втренчено снимката на Левски. И отново се въвежда мотивът за познатото лице: „Не знам защо, вашето лице ми е познато...“.

Страницата завършва с панел, в чиято рамка са тримата герои – Мидхат паша и Левски, които се гледат един друг, пътната чанта на Левски на масата (със стоте хиляди гроша в нея) и от другата страна на масата – хаджи Иванчо. Репликите са подчертано двузначни:

- *И как е там?*
- *Лошо, паша... Непокорен народ!*
- *Лошо... лошо.*

(Дъга, 1979: 1, 22)

Разговорът продължава по същия начин, с „курсивиране“ на двата плана в него, с подчертаване на различието между изреченото на глас и смисъла, който то носи или с който се сдобива.

Неизбежно се налага и „темата Левски“, което дава възможността на Апостола да се оттегли: „Налага се – трябва да пътувам! Ще предам подаръка ти закъдето е предназначен, братовчедо!“ Буквално над последното изречение, което визира 100 000 гроша за оръжие, прозвучават думите на Мидхат паша: „*И много поздравя на Русе. Гор е главата! Не се бойте!*“, за да получат в отговор: „*Не се боим, паша ефенди!*“.

В този последен панел Левски се явява като Левски, като водача, който е крачка пред другите, дори пред своите преследвачи и зложелатели, той е без аксесоарите на маскировката и така сякаш оживява, съживен е портретът, разположен в самото начало на комикса. Левски е показан, видян от читателя в своята същност – такъв, какъвто е запомнен от и във Историята. Затова и чисто графично остава встрани чуденето на великия везир: „Все ми се струва, че съм го виждал твоя братовчед, хаджи!“, и смотолевеното от хаджи Иванчо: „*Може и пак да го срещнеш, паша ... Такава му е работата – той постоянно пътува!...*“.

В този заявен като поредица, но останал само в един епизод комикс могат да се видят и проследят няколко особености на създаването на самото произведение.

1. Жанровата неназованост на написаното, която от своя страна води до нестабилно фабулиране, диалог, който се разпада на два типа – двупланов и интермедиален, запълващ зеговете в действието.

2. Самото заглавие на епизода – „Гости“ – е съхранило потенциалите на понятието „гост“ с цялата негова антропологична сложност на приемане на другия, на размените между гости и домакини и т.н. Гостите обаче в този конкретен случай са неканени – единият нежелан, другият очакван, властно нахлуващи в нечия къща.

3. Визуалните решения на комиксовия разказ се основават на „оживяването“ на портрета на Левски, а представянето му в различни ситуации се придържа

към формата на портретуването. В този смисъл именно портретът е ключ към разбирането и носител на посланията на представената случка. Портретът е по-силно въздействащ от думи и действия, защото ги съдържа в себе си. Художникът намира решенията на визуалното повествуване във внушаването на усещане за минало чрез стила и рисунъка, чрез издържането на разказа в ограничен цветови спектър и чрез умелото боравене с оживяващия портрет.

Всъщност „Неуловимият“ нарушава или не се подчинява на много от стандартите на комиксовото повествуване, което нарушаване е важно за концепцията на художника и намерения от него визуален ключ към епохата – ключ, който се основава и на традицията Възраждането да бъде илюстрирано по определен начин, но се опира и на налични в самото възрожденско време стилистични ресурси, каквито предлага и Самоковската школа.

По-късно, в албума „Над дъгата“, публикуван през 2012 г. като издание на „Проектът ДЪГА“, Антон Стайков отбелязва: „В албума „Над дъгата“ страниците на Владимир Коновалов, посветени на Бенковски, съдържат подготвителните моливни скици и завършена страница с изчистена тушова рисунка. Той е единственият представен автор, който използва класическата техника, текстовете му също са написани ръчно, не с компютърно генериран шрифт“ (Стайков, 2012: 16).

Така и самата техника е подчинена на излъчването на художествено автентично визуално представяне на епохата, в чието последно десетилетие доминира ликът, портретът на носителя на надеждата – със светлите ореоли и остър, вгледан в бъдещето поглед.

Струва ми се, че боравенето с портрета на Васил Левски е не само фактор, извикан за живот от възрастта на публиката. Портретът е превърнат в рамка на комиксовото повествуване, обработен е в сектора на визуалната ефективност и ефективност, към която киното охотно посяга – съживяването на снимката, изпълването ѝ с живот и маркирането на обемите на живота зад и извън конкретния кадър.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Вазов (1976): Вазов, Ив. Немили-недраги. В: *Иван Вазов. Събрани съчинения в 22 тома*. Т. 6. Повести. София, 1976. [Vazov, Iv. Nemili-nedragi. V: *Ivan Vazov. Sabrani sachineniya v 22 toma*. Т. 6. Povesti. Sofia, 1976.]

Дичев (1976): Дичев, С. *Неуловимият. Новели за юноши*. София, 1976. [Dichev, S. *Neulovimiyat. Noveli za yunoshi*. Sofia, 1976.]

Дичев, Коновалов (1979): Дичев Ст. & Вл. Коновалов. Неуловимият. *Дъга*, 1979, бр. 1, 17 – 23. [Dichev, St. & Vl. Konovalev. Neulovimiyat. *Daga*, 1979, 1, 17 – 23.]

Дъга (1979), 1: *Дъга. Разкази в картинки*. Поредица за деца и юноши. София, 1979. [*Daga. Razkazi v kartinki*. Poreditsa za detsa i yunoshi. Sofia, 1979, 1.]

Дъга (2016): *Дъга – разкази в картинки*. Документален филм за списание „Дъга“. Режи́сьор: Мария Николова. Проду́центи: Сотир Гелев, Пенко Гелев, 2016. [*Daga. Razkazi v kartinki*. Dokumentalen film za spisanie “Daga”. Rezhisjor: Maria Nikolova, Producenti: Sotir Gelev, Penko Gelev, 2016.]

Речник на българския език – <http://ibl.bas.bg/rbe/> [Rechnik na balgarskiya ezik]

Стайков (2012): Стайков, А. Нюанси след дъгата. В: *Над дъгата*. София, 2012. [Staykov, A. Nyuansi sled dagata. V: *Nad dagata*. Sofia, 2012.]

Стефанов (2017): Стефанов, Ал. *Васил Левски в изкуството и паметта ни. Тъжен разказ*. Перник, 2017. [Stefanov, Al. *Vasil Levski v izkustvoto i pametta ni. Tazhen razkaz*. Pernik, 2017.]

☒ **Проф. д.ф.н. Николай Чернокожев**, преподавател по литература на Българското възраждане и българска литература след Освобождението в бакалавърска и магистърска степен, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, nikolay.chernokozhev@abv.bg

☒ **Prof. Dr. Nikolay Chernokozhev, D.Sc.**, Lecturer in Literature of the Bulgarian Revival, Bulgarian Literature after the Independency and in various graduate programs, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, nikolay.chernokozhev@abv.bg

Гергина Кръстева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**ВЪЗТОРЗИ ПО ИМЕТО
(ИЛИ ЗА ДВЕ СЪВРЕМЕННИ АНТОЛОГИИ,
ПОСВЕТЕНИ НА АПОСТОЛА, И ОТВЪД ТЯХ)**

Gergina Krasteva

Plovdiv University "Paisiy Hilendarski"

**EXALTAIONS ABOUT NAME:
OR, TWO CONTEMPORARY ANTHOLOGIES
DEDICATED TO THE APOSTLE AND BEYOND THEM**

The present paper entitled “Exaltaions about Name: or, Two Contemporary Anthologies Dedicated to the Apostle and Beyond Them” comments the existence/non-existence of interest about the historical figure and life's work of Vasil Levski as a thematic field in Bulgarian poetry in the last few years. The observations, made on the basis of separate works of art, books and virtual sites, are a scientific attempt to outline the profile of current trends. These trends are combining aesthetic and socio-political attitudes towards the figure of the Bulgarian national hero.

Keywords: Contemporary Anthologies; Bulgarian poetry; national hero

Настоящият текст се опитва да погледне към начини, по които съвременната българска лирика от последните няколко години интерпретира фигурата на Васил Левски, т.е. дали и как той и делото му се появяват като тема в поезията, писана днес. По-специалното внимание обаче е насочено към две лирически антологии, едната от които – появила се съвсем наскоро, в края на 2017 г., а другата – почти безшумно през 2000 г. Вниманието към тях, съпроводено и с отбелязване на различния рецептивен отклик, който (биха могли да) предизвикват, е мотивирано от тематиката, в която са положени, заедно с презумпцията, че антологичното издание по дефиниция е представително, следващо естествено заложения му принцип на естетически максимализъм и в този смисъл – даващо видимост към процеси и тенденции, валидни и за формирането на нагласи, представи, канон.

Нека все пак направя уговорката, че един цялостен контекст относно художествените превъплъщения на фигурата на Апостола в най-новата българска поезия има да свърши достатъчно сериозна по обем работа по конструирането си. Интригуваща би била тази работа, ако намерението потърси своите основания да промисли и възможността за завръщане към епохата на социалистическия реализъм с цялото изговаряне на специфичната му вътрешна периодизация и със задължителното наблюдение над процедурата по трансформациите на преноса на една така важна историческа фигура в художествени текстове от втората половина на XX век. Така и днешното ще има своите аналитични и в крайна сметка – защитими основания, така че написаното тук и сега неминуемо носи риска на този липсващ контекст, колкото и да се досещаме за него, колкото и да сме в състояние „в движение“ донякъде да го виждаме през наличното в литературноисторическата фактология и вече достатъчно известните констатации в една или друга перспектива.

Добре би било все пак съвсем мимоходом да припомним детайли – вероятно известни, привлечени тук по-скоро в ролята си на някакъв вид метонимичен лакмус, подсказващ възможни типологии. „Априлската лирика“ от края на 50-те и през десетилетието на 60-те години на XX век, съсредоточена в първите лирически книги и публикации на поетите, които ще се превърнат настоятелно, бързо, но затова пък дълго в „априлско поколение“, изработва своята нова поза на нравствен максимализъм на известни дистанции от удобните за соцреализма митове, обвързани с националноосвободителните ни борби от последните десетилетия на XIX век. След 1956 г. „априлците“ попадат (или пък самите те съучастват) в преформатирането на определени наративи:

Средищната в ранната комунистическа чувствителност атавистична привързаност към насилието, смъртта и отмъщението, обновените наративи преработват в пречистено благоговение и признателност пред самопринесената в жертва „кръв на хилядите герои“; останали „винаги в строя“ – измерение на смисъла на живота на всеки труженик и ново доказателство за силата на партията и висотата на нейния, облагороден от скръбта жив, градивен дух. Една нова пропаганда на чувствата започва да сее нови морални терзания и конфликти, въвеждайки чрез идеологията нови дискурсивни фигури в културата [...]. (к.а.) (Еленков, 2008: 193).

В този нов емоционален кипеж фигурата на Апостола се оказва някак едновременно самоподразбираща се като мащаб и ценност, но и отложена като актуалност – в текстовете на „априлците“ тя ще се появи по-късно и далеч не само в жанра на лириката. Любопитното е обаче, че „тихата лирика“ от края на 60-те и 70-те години на XX век открива в тематиката и персоналните високи фигури на националноосвободителното движение особено „алиби“, с което (все някак) успява да „запълни“ задължителната графа за „гражданственост“ в първите ръкописи, представени за издаване. Примерите, които

ще припомня, са лаконични, но показателни за симптоматиката на времето: стихотворението „19 февруари, пред паметника на Левски“ от дебютната книга на Иван Цанев „Седмица“ (Цанев, 1968: 12) с небезизвестния финал *„Плаче от лампата жълтата влага / светлината е толкова гъста / просто няма къде да избяга / от очите ти / поп Кръстю“*, около който обаче се изгражда интригуващ редакторски сюжет през 1987 г. (юбилейна годишнина от рождението на Апостола, съпроводена с масови инициативи, засрещнати пък – от друга страна, с юбилея на ВОСР от 1917 г.). В резултат на този сюжет се променя финалът в стиховете *„просто няма къде да избягаш / от очите на поп Кръстю“*, т.е. отношението „жертва – палач“ се оказва подвижно в перспективата „палач – жертва“ в личното творческо време на Иван Цанев. А както става ясно, именно в такава версия творбата се е появила в първата си публикация в печата през далечната 1964 г. – по волята на автора, след което пък тази воля се оказва въвлечена в специфичен сюжет по редактиране, извършвано не съвсем по негово желание (по-подробно по този случай вж. Спасова, 2014: 97 – 111, където е детайлно проследена цялостната история на редакциите на стихотворението в периода 1964 – 1987 г.). Вторият пример е стихосбирката „Априлски хълмове“ от 1970 г. (Донков, 1970), дебют на автора си – поета Калин Донков, който успява с това именно заглавие да си осигури като цяло позитивната критическа реакция, макар че неговите „априлски хълмове“ всъщност не са – както е планирано да се предполага, висините на Априлския пленум, а вградените в камбаната на националното величие жертвени сърца на Априлското въстание и изписаните там велики имена. Като друг тип творческо отреагиране, което бих разпознала като клонящо към формата на „тихата лирика“, ще спомена едно стихотворение от така и неиздаден, но подготвян за печат ръкопис под заглавие „Надпяване“ от края на 70-те години на пловдивския поет Веселин Сариев. Стихотворението от тази неотпечатана и до 2011 г. съхранявана само в архив стихосбирка (Неделчев, 2011: 312 – 313) се нарича „На пътя“ (Сариев, 2011: 133) и е силно интимизирано, стегнато в обем пресъздаване на едно пътуване до Къкриня, в което хората са следвани от едно малко сърце – алегория на тихата, огромна скръб за онова, което има да се случи там. „На пътя“ е творба, която – измерено в статистиката на издателските практики от времето на социалистическия реализъм, би могла да участва в процента на граждански ангажираните текстове, но пък Сариев така и не я включва в дебюта си от 1982 г. „Здраво утро“ и не се завръща към нея в по-сетнешните си лирически книги.

С по-късна дата от следващото десетилетие, но и спрямо различен контекст, свързан с процедурите по конструиране на култа към фигурата на партийния вожд в художествената литература от епохата на социалистическия реализъм, ще припомня добре известния, но особено незаобиколим факт (от списъка с такива, които биха могли да бъдат по много специален начин от-

живчиви към настоящата тема) – на сборника „Априлски сърца“ от 1981 г. и небезизвестната строфа – епиграф на Александър Геров за генералния секретар на ЦК на БКП Тодор Живков, по чийто 70-и юбилеен повод е издаден сборникът (отчитащ в същото време и 25-годишнината на Априлския пленум, и XII конгрес на БКП): „В тебе има нещо от Левски, / в тебе има нещо от Ботев / и мойто сърце ръкоплеска / във името на живота“ (Априлски сърца, 1981: 7).¹

Нека обаче все пак да обърнем очи към сегашното. И то с една рисково категорична констатация – българската лирика, издавана в последното около десетилетие време, тази, която гради предствата за важните тенденции и процеси в съвременната ни литература, актуалната в специализираното оперативнокритическо говорене и попадаща в кръга от престижни национални конкурсни номинации/подредби и премиране на лирически книги, е съпроводена с отказ от художествени интерпретации, обвързани по някакъв начин с фигурата на Апостола или паметта за него. Вероятно дори и неспециализираните вглеждания в лирически книги, както и по-спорадично следящите най-новата ни поезия любопитни читателски очи биха констатирали, че модерната ни лирика е някак имунизирана спрямо тематичен ангажимент от такъв порядък. Макар поезията, писана и издавана през последните години, да поддържа своеобразни варианти на т.нар. социална лирика. Достатъчно е да изброим имена като тези на Палми Ранчев, Иван Сухиванов, Лъчезар Лозанов, Теодора Куцарова, Божидар Богданов, Стефан Иванов, Венцислав Василев, Иван Димитров... Ще добавим в това тематично поле и актуалните изяви на поетите от т.нар. „поколение на 80-те години“ – Ани Илков, Румен Леонидов, Едвин Сугарев, Златомир Златанов, Илко Димитров. И ще припомним, макар и с по-задна дата, като специфична проява спрямо рязко генерализиращи изводи, стихосбирката „Родина“ на Едвин Сугарев от 2005 г., в която според признание на самия автор си е позволил да имплантира скрити цитати от Ботев, Яворов, Вапцаров и дори Левски. Стихосбирката „Родина“ обаче, определена

¹ Строфата е авторски епиграф, поставен над творбата на Александър Геров, откриваща антологията – „Ти, Партийо“ (Априлски сърца, 1981: 7). Непосредственото съседство между така написания епиграф и първата строфа от стихотворението („Ти, Партийо, си майка на живота. / Ти раждаш героични синове. / Потомците на Левски и на Ботев / по сила равни са на богове.“) очертават градираща траектория в начина, по който се конструира фигурата на партийния и държавен лидер – „в тебе има нещо от Ботев (...) от Левски – героичен син – потомък – равен на бог“. Геровата творба, както и още няколко от включените в сборника „Априлски сърца“ биха могли да кажат още по темата за художествените операции по осъществяване на идентичност между личността на Първия и знаковите революционери от националноосвободителното ни движение.

като „трагическа теория за нашия народ“ (Дойнов, 2013: 125), е по-особен случай спрямо темата, която ни ориентира тук. Но тя заслужава специално внимание, което би следвало да отчете присъствието ѝ в един по-широк смислов контекст, имащ отношение към начина, по който в началото на новия ХХI век се интерпретира и „сътворява“ родното в съвременната поезия, и то тъкмо от поет, идващ от поколението на 80-те години, разгърнал биографията си на творец (и не само) в първото демократично десетилетие.²

Появата на нови лирически текстове, пряко обвързани с фигурата на Апостола, през последните няколко години са по-скоро инцидентни, идващи не откъм най-младите поети, а водещи към авторски имена, дебютирали през десетилетието на 60-те – 70-те години на миналия век. Така например в стихосбирката си „Лошо време“ през 2015 г. поетът Иван Вълев включва за първи път в книга стихотворението „Народен представител“ (Вълев, 2015: 35), а в антологията си от 2012 г. „Чупливо“ поетът Владимир Попов отрежда мястото и за непубликуваното до онзи момент в авторска лирическа книга стихотворение „Левски“ (Попов, 2012: 53)³. Макар и различни, тези творби дават възможност да се констатира известна симптоматика в начина, по който днес се интерпретира образът на Апостола в съвременната ни поезия. Нека отбележим, че моделът на Вълев, при който личността на Левски се „внедрява“ в крайно нееднозначно коментирания сюжет на негово посещение в днешното Народно събрание, е по-съответен на съвременни лирически интерпретации, формирали се в резултат на тъкмо такова „наслагване“ на образа върху официалните форми на днешното социално-политическо живееие (според разказаното в стиховете Левски си отбелязва в тефтерчето дадените 5 лева за такси, а накрая обяснява, че идва от бесилката, и се заканва на народните представители, че „пътюм“ ще изхвърли „и боклука“). Факт е, че тенденциите да се пише именно така за Апостола, се раждат и активизират особено силно през последните години, и то най-вече в зоната на онова, което, макар и с необходимите за случая уговорки, припознаваме като маргинално поле за художествени изяви.

Изключително интересно е какво се случва с темата „Левски“ тъкмо в това маргинално поле – там, където не с месеци, а буквално с дни се роят нови и нови поети – хора от „всяка възраст, класа, пол, занятие“. В тематичния списък

² В съвсем друга посока, но отново чрез заявка за вид социален ангажимент пък през последната година се изявява обществото, събрано около Нова социална поезия, и най-вече неговите основни фигури – Владимир Сабоурин и Кирил Василев. Манифестът на общността може да бъде прочетен тук: <http://novasocialnapoezia.eu/>

³ Творба, писана през 1987 г. според хронологическото уточнение, поставено под текста.

на тази поезия фигурата на Левски е съвсем в началото на списъка от интересуващите я исторически личности. Тази поезия, идваща почти изцяло от виртуалното поле, пълни една дузина сайтове в интернет, като „apostolafree.bg“, „vasil-levski.blogspot.bg“, по-организирания като концепция онлайн каталог start.bg, поддържащ специализираната секция „vasillevski.start.bg“. В усилието спрямо темата участва активно и – едва ли бихме се изненадали от това – сайтът на „Български националистически форум“. Стихове се появяват спорадично и в необвързани с родолюбива концепция сайтове, които едва ли могат да се изброят, но е факт, че дори и потребителите на сайта институция bg-mama са се занимавали с темата... Т.е. това привидно маргинално литературно поле с особена претенция за ангажимент някак компенсаторно започва да запълва празната тематична зона в припознаваната като официална и професионално посочвана като важна и легитимираща високи естетически постижения съвременна българска поезия. Нещо повече – в определени моменти именно автори от уж маргиналията успяват да си изработят или да постигнат легитимация за своите текстове и посредством институционално признание. Като например това да получат награда от престижния национален конкурс за съвременна българска поезия от традиционните Славейкови празници в Трявна, както се случи през 2017 г. с втората награда (при неприсъдена първа) на поета Йордан Пеев за стихотворението му „Отговор на писмото на Левски до мен в нощта на 18 срещу 19 февруари“ (Пеев, 2017). Не за първи път историята около конкурса през 2017 г. беше съпроводена със скандал, макар че последният се оказа по-скоро вътрешноведомствен, т.е. по процедурата на журито, оценяващо постъпилите за участие в конкурса творби. В отворено писмо, назовано „Не мога да мълча“ и публикувано в регионалния вестник „Тревненска седмица“ (впоследствие и в специализирани интернет сайтове), една от участничките в журито – Вера Христова (журналист, краевед и публицист), заявява, че класираната творба всъщност е премирана еднолично от председателя – акад. Иван Радев, без да бъде номинирана от нито един от останалите четирима участници в журито. Освен това Христова е категорична, че класирането на тази творба е в нарушение на регламента, изискващ стихотворенията, отличени на този конкурс, да нямат никакви официални публикации където и да било преди участието си, за да бъде спазен принципът на анонимността. Интересен е обаче следният пасаж в писмото на Христова:

Общото ми мнение за предоставената за конкурса поетична продукция е, че има и доста стойностни неща, но и доста опити да бъде подхлъзнато журито по стъпалата към високите имена на двамата Славейкови, по патриархалното, класическо звучене на стиха, по плоската декларативност или по струпването на странни и неразбираеми поетически образи с цел по-силна експресивност (Христова, 2017).

Патилата на този конкурс от изданието му през 2016 г., когато културна-

та общественост на Трявна реагира на избора на стихотворението „Свобода или смърт“ на поета Петър Чухов (в интернет беше организирана дори петиция Чухов да върне наградата), очевидно са подействали като повод за провеждане на сериозна превенция в селекцията през 2017 г., за да бъде присъдена наградата на текста на Пеев. Която пък обаче според личната ми преценка е всъщност творба паноптикум на плакатни клишета от времето на късния соцреализъм, сглобени с дневния ред на съвременните медии. И е показателно, че тъкмо тези ѝ „качества“ са провидени като възможност за откликване на естетически критерии на тревненската (и не само) общественост. Дали решението е взето еднолично и дали има процедурни нарушения, към днешна дата е вече трудно и вероятно не съвсем възможно да се установи. Членовете на комисията би следвало най-добре да знаят това, за което В. Христова дава недвусмислен знак в писмото си, след което обаче последствия, дискредитиращи по някакъв начин провеждането на конкурса, няма. По-важното е обаче, че стилистиката, в която е написана премираната творба, е твърде съответна на роящите се в сайтове и случайни книги стихове, посветени на Апостола. И че – както твърди контекстът на казаното от В. Христова, преобладаващо творбите, постъпили в Славейковия конкурс, са били не по-различни от тази.

Наградената творба твърде успешно би се вградила и в появилата се в края на миналата година поетическа антология „На изповед пред Дякона. Сборник стихове“ (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017), издадена от фондация „Буквите“, посветена на 180 години от рождението на Апостола (факт, изрично маркиран на корицата ѝ), преминала през премиерен период през есента в София и Пловдив, разпространяваща се в някои от националните вериги книжарници като книжно издание и с възможност да се закупи електронният ѝ формат от сайта на книжарница „Хеликон“. Според информацията на един от съставителите – поета А. Калчев, стиховете, включени в антологията, са подбрани след конкурс, в който са участвали „над 100 автори без възрастови и други ограничения“. Изпратени за участие са около 400 произведения, от които журито „след жесток подбор“ отделя за включване в антологията 90 текста на 53-ма автори. Като оставим настрана очевидно несмущаващия никого факт, че в общия „жесток“ конкурсен подбор инициаторът и съставител А. Калчев участва с цял цикъл от 11 авторски творби в антологията, а колежката му Н. Господинова също е в списъка на избраните, ще допълним, че легитимацията на изданието се подпечатва от класическите творби на Христо Ботев и Иван Вазов, които го откриват още на първите му страници (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 7 – 14). Всичко, което следва от там насетне, е своеобразна ораторийна вавилония, в която се редуват сантиментални поплаци по увисналия на бесилото, футуристични предчувствия за съдбата на Апостола (ако все пак би могъл да напусне така категорично отредения му Рай) и за жи-

вота му в днешния ден на „потъналата в мъст и поквара“, „бедна“, „мизерна“, „жалка“ република на „неблагодарните роби“ и „мъченици“, молби за прошка към националната вина на предалите го българи (в това число – и отделни художествени версии защо „нашите“ не са успели да го спасят от смъртта), но и стъписващите с директността си убедености за избора му сам да си сложи въжето, ако разбере какво се случва в родината му, с народа, „научен да клечи“ и превърнал се в „котило на родоотстъпници“. Поетическите стилистики, по които побраното в поетическата антология „успешно“ паразитира, са изети основно от каноничните Ботев и Вазов, но списъкът в зависимост от емоционалния нюанс на авторовото вдъхновение (а вероятно – и от литературната му грамотност), включва още Дебелянов, Смирненски, Вапцаров... В отделни случаи и по отделни текстове пък може да се реконструира най-образцовата форма на гражданския лирически език на социалистическия реализъм с цялата му възторжена гама на познатия от онова време „опак тотемизъм“ с неговите „пламтежи, кипежи, кадежи“ (според сполучливата, макар и по друг повод и още през 1975 г. изговорена формула на Атанас Натов).⁴

Нека обаче да отбележа и това, че немалка част от авторите, извели себе си и своите текстове „на изповед пред Дякона“, съвсем недвусмислено призовават към действена, реалистична битка, при това – „обзаведена“ дори и с физиологическа образност на готовността за (кървава, жертвена) смърт, паметно удължаваща времето на призоваващата памет от Аспарух до наши дни, размахваща ножове, мечове и знамена пред кръста, гневяща се на „анадолската реч“ (в този смисъл – и на общуващите на нея)... *„Имаш време да тръгнеш незнаен / клади жертвени още горят...“* (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 35), *„Къде си? В пещера, в подножие? / И колко ли ще ти отнеме/ да дойдеш смел, нарамил кръста...“* (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 42 – 43), *„Готови ли сме да се заловим / за тежкото хоро, ако потребва?“* (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 46), *„Навред се чува анадолска реч. / Народът ни в мизерия загива... / Къде е Аспарух със своя меч? / Сълзи за теб народът ни пролива.“* (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 59), *„По-нужен сега си! По-нужен отвсякога – / да пламне отново най-святото дело. / Градчета, селца те очакват пак, Дяконе...“* (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 62), *„Който скочи толкова високо / закълни го пред кама и кръст / да не трепва нивга пред жестокост! / Свободата*

⁴ През 1975 г. се провежда литературна дискусия, впоследствие отпечатана в списание „Литературна мисъл“ със заглавие „Поезията от 1974 г. и критическият отзвук от нея“ (ЛМ, 1975, бр. 2). Дискусията предизвиква остра реакция в средите на УС на СБП, последвана от последователен в гнева си отзвук в тогавашния периодичен печат, в резултат на което Атанас Натов е изключен от редакционната колегия на списанието.

си да плаща с кръв!“ (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 63), „Да тръгнем всички в бой за свободата... / И нашата държава да опазим!“ (72), „Разтривайки ръце, ще ни научи / как се кръстосват сабя и пищов...“ (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 87), „Стани и виж – и проходи по кости. / Криле от камък и трева вдигни...“ (98), „Живи рани с венци/ и цветя не се крият. / С кръв от тях боядисва се знаме!“ (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 111), „Народът ни не бива да заспива. / Настъпват бурни и превратни дни. / Задремем ли, България загива...“ (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 119) и пр. Поетичната антология на фондация „Буквите“ изговаря безпощадно и с крайно мазохистична настойчивост огромна част от азбуката на националните травми и вини, обвързани с делото и съдбата на своя осъден на смърт Апостол на свободата. При това наличният комплекс за тотално дискредитираната способност на общността за вършене на общо и велико дело се мултиплицира и в широка историко-хронологическа перспектива, в опозитивна положеност спрямо времето, в което е наченато раждането на държавата (при Аспарух), и в потвърждаващи тази (вече) неспособност рекапитулационни констатации спрямо днешното. Заедно с тях обаче в една трета линия се движи и успоредният сюжет, захранващ изявата на радикални готовности за разни не особено миролюбиви дела – пак с оглед най-вече на днешното. Т.е. същата тази травмирана общност от същото това днешно време може би тъкмо защото помни в някакъв определен, крайно еднозначен и окончателен вариант своето минало, оказва се, е готова да тръгне „с нож в ръката“ след Апостола, стига той отново да даде ясен, разчетим знак от своето отвъдно пребиваване. И гарант за това са стиховете на повече от 50 поети, събрани в сборника с представителни претенции спрямо родната памет за Васил Левски „На изповед пред Дякона“.

Обговаряната тук от мен тематична книга не е прецедент в намерението да бъдат събрани в едно книжно тяло претендиращи за представителност лирически текстове, посветени на Васил Левски. В конкретния случай обаче става дума за текстове на живи и съвременни пишещи стихове люде, чиито творби в повечето случаи най-вероятно са сътворени по повод на обявления от фондацията конкурс. Т.е. „На изповед пред Дякона“ е съвсем актуална картина на нагласите спрямо начина, по който в масовото съзнание се мисли фигурата на Апостола, както и на моделите, по които една част от пишещите хора у нас четат и пренаписват лириката от каноничните български страници от края на XIX и първите десетилетия на XX век. По-различен образ на интерпретацията в лирически текстове на Апостола и неговото дело дава сборникът „Живот през вековете“, издаден в ИК „Сафо“ през 2000 г. и съставен (вероятно) от жена под псевдонима Тиха Слава (Тиха Слава, 2000). Към днешна дата възможността той да бъде открит, е минимална, изданието напълно липсва и в каталожния списък на националната и на регионалните библиотеки, въпреки

че има ISBN регистрация и би следвало задължително да попадне в тях. „Живот през вековете“ днес изглежда по-скоро като издание, предназначено за тесен кръг хора, за посветени, в това число – и за малкото живи автори, които участват със свои текстове в него.⁵ Видно е, че съставителката следва някаква лична идея за концепция, която като че ли се опитва да конструира фигурата на Левски в българската поезия биографично-хронологически. За това дава основания композирането на събраните текстове в три цикъла, обозначени със заглавията „Деветнадесети век“, „Всеотдаен... Непобеден...“ и „Какво ни остави Апостола?“ (Тиха Слава, 2000: 181 – 184). Логиката на подредбата откъм съдържателност обаче не откликва твърде адекватно на така предположената концепция и все пак особен вид доказателство за уместността на предположението е фактът, че каноничните страници на Вазов и Ботев са разпръснати из изданието, като одата на Вазов дори е разсечена на два откъса, единият от които (монологът на Левски) е поместен още в първия цикъл на сборника (Тиха Слава, 2000: 33 – 34), а останалата част на текста на одата открива втория цикъл (Тиха Слава, 2000: 39 – 43). Ботевата балада пък стои в центъра на втория цикъл, между две съвременни, дефинирани като баладни творби – „Балада за Апостола“ на Венко Евтимов и „Балада за Левски“ на Христо Банковски (Тиха Слава, 2000: 87 – 90).

Всъщност сборникът, изготвен от Тиха Слава, може да бъде възприет като изобилен набор от текстове, създавани в епохата на социалистическия реализъм, част от които и вероятно публикувани в периодични издания или в авторски книги в периода 60-те – 80-те години на XX век. Това обяснява и преобладаващото присъствие на стихове, подписани от имена на поети и писатели, дебютирали и утвърждавали се в десетилетията на 50-те, 60-те, 70-те години на XX век (Иван Рудников, Марко Недялков, Христо Радевски, Слав Хр. Караславов, Николай Зидаров, Георги Константинов, Атанас Звездинов, Дамян Дамянов, Найден Вълчев, Евстати Бурнаски, Орлин Орлинов, Петя Йорданова, Матей Шопкин, Евтим Евтимов, Венко Евтимов, Драгомир Шопов, Паулина Станчева, Стефан Поптонев и др.)⁶. Но към периода на своето съставяне сборникът „Живот през вековете“ ни най-малко не се е смутил от не съвсем адекватното звучене на повечето от включените текстове, в някои от които в съгласие с канона на онова време образът на Левски се полага и

⁵ Получих книгата благодарение на поета Владимир Попов, който ми предостави за ползване своя личен екземпляр, след като се оказа, че всичките ми опити да се снабдя с нея, са неуспешни. Тя беше вече продадена дори в единствения сайт за стари книги, в чиито списъци я открих.

⁶ Само мимоходом ще вметна, че част от имената в този непълен макар списък участват и в споменатия тук юбилеен сборник „Априлски сърца“ (1981).

открива в трудовия делник на съвременника – дори в завода и на строителната площадка, или пък възторгът по славното име се сродява с поредния идващ „задъхан и възторжен Април“. Откъм това поглеждане книгата се оказва щедра снимка на идеологизирания по соцправилата лирически патос по високата национална емблема – снимка, вкаменена и пренесена именно в този ѝ вид, и то десетилетие след рухването на тоталитарния режим и повече от десетилетие след „избледняването“ на основния принцип на социалистическия реализъм в изкуството на тоталитарната държава.

Но погледът би могъл да види и друго. Защото в общата концепция на така съставената антология има още нещо, което следва да се отбележи. Така изградено, изданието може да е много полезно спрямо изследователска възможност да се видят събрани в едно различни вариации на лирическия език от епохата на соцреализма, обединени в ангажимента си към именно такава патриотична тема, персонализирана във високата фигура на Апостола. Голяма част от тези текстове биха могли също да кажат доста за начина, по който идеологическото от онова време с действена манипулация усвоява и пре/създава (и) през езика на поезията национални сюжети и образи. Съставителството и издаването на книгата обаче, извършено в края на миналия и съвсем в подножието на новия ХХІ век, съзнателно или не е провело и една особена манипулативна процедура. Тази процедура с широк жест е заличила литературноисторическите граници, поставяйки между кориците си доминиращо текстове от соцепохата, но и някак измежду тях – текстовете на Вазов и Ботев, привлякла е и текст на словенския поет – съвременник на Вазов, Антон Ашкерц (Тиха Слава, 2000: 22 – 24, в превод на Т. Ганчева)⁷, успоредила е в списъка си всичко това и с появили се след 1944 г. текстове на Ламар (Тиха Слава, 2000: 78 – 80) и Магда Петканова (Тиха Слава, 2000: 51 – 53), но и е придърпала към списъчния си ред дори „На Апостола“ на Теодор Траянов от книгата му „Пантеон“ (Траянов, 34: 20 – 22; Тиха Слава, 2000: 35 – 36). „Пантеон“, както отдавна е известно, е книга, която е цялостното възплъщение на поетовата идея за „търсене на универсалната синтетична личност“ (Траянов, 1934: 156). И припознаването на една от творбите в „Пантеон“ – именно „На Апостола“, като творба, конкретно адресирана именно към Васил Левски, а не като част от списъчния набор на поета Траянов за проявите на човешката културна мисия, всъщност отменя от неговата формулировка именно „синтетичността“. Траяновото стихотворение „На Апостола“ от 1934 г. в контекста на поетичната антология на Тиха Слава от 2000 г. „влиза“ едноредово и

⁷ Именно творческата фигура на Антон Ашкерц е в центъра на литературоведския текст на Любка Липчева-Пранджева в настоящия сборник. Вж. също: Антон Ашкерц на български – наваксване на перспективи на четенето (Липчева, 2017).

се оказва пренасочено към ролята си на художествен текст, обвързан само с личността на една, при това много конкретна личност. И тъкмо защото мащабите на тази личност са респектиращи и обраснали със символна тежина, изнесеното в услуга на антологията от 2000 г. „пантеонно“ от Траянов тегне повече към модела на „пантеонното“ от списъка с великите бащи на нацията във Вазовата „Епопея на забравените“⁸. И двата текста пък заедно с Ботевата балада, поставени в художествената среда на разроеното в страниците соцреалистическо патриотично клише⁹, неминуемо са принудени да се сговорят с него, да изграждат заедно – именно заедно (!), един общ литературен образ на Апостола, въпреки че идват откъм твърде различни един от друг периоди в два различни века (XIX и XX век), откъм различни авторски стратегии, в които се мисли апостолическата емблематика, а книгата, която ги събира, да принадлежи пък с появата си към границата между миналия XX и сегашния XXI век. В някаква много изкривена перспектива и в контекста на една лесна аналогия вероятно бихме могли да провидим в съставителските намерения на Тиха Слава в „Живот през вековете“ някаква амбициозна версия на глобално „траяновското“ от „Пантеон“ – в събирането на всички тези поети и всички тези езици дали не се търси общ хоризонт, обединяващ ги през фигурата на Апостола, която – дали пък не? – може да ги изравни в някаква въобразена етика на културната памет... Разбира се, такова въобразяване ще трябва да признае на манипулацията, извършена тук, литературноисторическа адекватност и легитимност. С което – на друго ниво, би я потвърдило като уместна. Каквато тя, разбира се, не би могла да бъде.

Имам своята лична, макар и незащитима рационално убеденост, че подредената именно по този начин антология „Живот през вековете“ е следвала крайно емоционалните аргументи на съставителката, на която няма как по презумпция да вменяваме задължението, след като се е захванала с това, да

⁸ По някакъв начин към това води и заглавието, избрано за сборника – „Живот през вековете“, може да се чете и като съгласяваща се реплика към онзи добре познат Вазов финал „от урва на урва / и от век на век“ – на одата „Опълченците на Шипка“, но и на книгата „Епопея на забравените“.

⁹ В антологията от 2000 г. на каноничните страници им е отказан статутът на водещи, откриващи изданието. Те, както вече е споменато по-горе, са интегрирани из/между всичко останало. Сборникът „На изповед пред Дякона“ от 2017 г. обаче избира друга стратегия и тя, признавайки йерархиите, учредени от литературния канон, поставя текстовете на Ботев и Вазов като първи в списъка. Непосредствено ги следва „Господнята молитва на Дякона Игнатий“ на Балчо Балчев (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 15), въпреки че текст, който е включен и в антологията на Тиха Слава (Тиха Слава, 2000: 21). Всъщност с Ботев, Вазов и Балчо Балчев се изчерпват общите автори в двете антологии.

бъде литературен историк или добър академичен специалист по история на българската литература. Но дали не бихме могли все пак да пожелаем съставителите на такива издания да бъдат поне добри и знаещи читатели?

Подобно изискване – за специална подготовка, не бихме могли да имаме и към сборника „На изповед пред Дякона“, макар очевидно институционално заявените амбиции и ангажименти на фондация „Буквите“ към съвременната българска литература за разлика от инициативата на Тиха Слава да са твърде мащабни и далеч да не се изчерпват само с издаването на тематичната книга за Левски в юбилейна, отбелязваща рождението му година.¹⁰ Дали обаче обяснимото присъствие на каноничните стихове на Вазов и Ботев в едно антологично тематично издание може да бъде художествено алиби за всичко, отпечатано по страниците след това? И дали, ако посочваната и припознавана като удържаща висока естетическа мяра съвременна българска лирика очевидно не открива – а вероятно с основание – новия език, с който може/иска да пише на т.нар. патриотични теми, това, без да бъде ни най-малко драматично, би могло да ни попречи да виждаме как уж маргиналните литературни пространства компенсаторно, поне откъм количество запълват тази празнина без особена тревога за естетическата мяра и премислеността на посланията, които отправят?

„*Ти, Апостоле, си тест / по развихрено писателство...*“, констатира една от поетесите в сборника „На изповед пред Дякона“ (Господинова, Богданов, Калчев, съст., 2017: 101) вероятно без да подозира ни най-малко коварната авторerefлексия на собствената си констатация, изненадващо съотнасяйки както към актуалните, пронизани едновременно от гняв и възхита възторзи по Името, така и към (уж) останалите назад във времето носталгии по социален патриотизъм. И макар двете антологични издания, които ни занимават тук, да имат твърде различни нива на рецептивно огласяване в литературния живот – и почти невидимото участие на „Живот през вековете“, и достъпното през книжни и виртуални страници вметване в него на „На изповед пред Дякона“ изговарят симптоми на тенденции в начина, по който в съвременния лите-

¹⁰ Фондацията, основана през 2004 г., работи по програма „Нова българска литература“, с която поне от седем години се финансира издаването в електронен формат на годишни алманаси на българската поезия, годишни алманаси на прозата, както и на хумористични и сатирични творби. Във всеки един от алманасите участват средно между 30 и 70 автори, а обемът се движи между 300 и 500 страници. Фондацията поддържа електронен журнал, литературно студио, виртуална книжарница, виртуална библиотека. По нейна инициатива се провеждат вече традиционни литературни конкурси – тематични като „Жени и вино“, както и конкурси за фантастичен разказ, фантастичен роман, конкурси за приказки, есета и сценарии. Фондацията работи активно с МК.

ратурен и обществен живот се промисля националната памет; отварят зони, приканващи към изследователско проследяване, в което и актуалните спрямо най-днешното дискусии могат да открият свои аргументи.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Книги

Вълев (2015): Вълев, И. *Лошо време*. Пловдив, 2015. [Valev, I.: *Losho vreme*. Plovdiv, 2015.]

Господинова, Богданов, Калчев (2017): Господинова, Н., Богданов, И., Калчев, А., съст. *На изповед пред Дякона* (Сборник стихове). София, 2017. [Gospodinova, N., Bogdanov, I., Kalchev, A.: *Na izpoved pred Diakona*. Sofia, 2017.]

Дойнов (2013): Дойнов, П. Трагическа теория за нашия народ. В: *Българската литература и началото на XXI век. 2004 – 2012*. София, 2013, 125 – 130. [Doinov, P.: *Tragicheska teoria za nashia narod*. V: *Balgarskata literatura i nachaloto na XXI vek. 2004 – 2012*. Sofia, 2013.]

Донков (1970): Донков, К. *Априлски хълмове*. София, 1970. [Donkov, K.: *Aprilski halmove*. Sofia, 1970.]

Еленков (2008): Еленков, И. *Културният фронт. Българската култура през епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания, институционални режими*. София, 2008. [Elenkov, I. *Kulturniat front. Balgarskata kultura prez epochata na komunizma – politicheskо upravlenie, ideologicheski osnovania, institutsionalni rezhimi*. Sofia, 2008.]

Неделчев (201): Неделчев, М. Бележки. В: *Сариев, В. Събрани страници. Азбука от мигове*. Поезия. Том 1. Пловдив, 2011. [Nedelchev, M. Belezki. V: *Sariev, V. Sabrani stranitsi. Azbuka ot migove*. Tom 1. Plovdiv, 1993.]

Попов (2012): Попов, Вл. *Чупливо*. София, 2012. [Popov, V. *Chuplivo*. Sofia, 2012.]

Сариев (2011): Сариев, В. *Събрани страници. Азбука от мигове*. Том 1. Пловдив, 2011. [Sariev, V. *Sabrani stranitsi. Azbuka ot migove*. Tom 1. Plovdiv, 1993.]

Тиха Слава (2000): Тиха Слава, съст. *Живот през вековете (Поетична*

- антология). Ловеч, 2000. [Slava, T. *Zhivot prez vekovete*. Lovech, 2000.]
- Траянов (1934): Траянов, Т. *Съчинения*, том III, Пантеон. София, 1934. [Traianov, T.: *Sachinenia*, tom III, Panteon. Sofia, 1934.]
- Цанев (1968): Цанев, И. *Седмица*. София, 1968. [Tsanev, I. *Sedmitsa*. Sofia, 1968.]

Сборници

- Априлски сърца (1981): *Априлски сърца*. Варна, 1981. [*Aprilski sartsa*. Varna, 1981.]
- Спасова (2014): Спасова, Н. Стихотворението „19 февруари, пред паметника на Левски“ на Иван Цанев – една текстологична биография между „страниците“ на социалистическия реализъм. В: *Текстът ЛЕВСКИ – прочити в свой и в чужд контекст. Сборник доклади*. София, 2014, 97 – 111. [Spasova, N. Stihotvorenieto “19 fevruari, pred pametnika na Levski” na Ivan Tsanev – edna tekstologichna biografiya mezhdu “stranitsite” na sotsialisticheskiya realizam. V: *Tekstat LEVSKI – prochiti v svoi i v chuzhd kontekst. Sbornik dokladi*. Sofia, 2014, 97 – 111.]

Източници в интернет

- <http://novasocialnapoezia.eu/> (последно посетено на 25 януари 2018) (seen 25.01.2018)
- <http://apostola.free.bg/> (последно посетено на 25 януари 2018) (seen 25.01.2018)
- <http://vasil-levski.blogspot.bg/> (последно посетено на 25 януари 2018) (seen 25.01.2018)
- <http://vasillevski.start.bg/> (последно посетено на 25 януари 2018) (seen 25.01.2018)
- <http://www.forum.bg-nacionalisti.org/> (последно посетено на 25 януари 2018) (seen 25.01.2018)
- <http://www.bukvite.bg/fondation/> (последно посетено на 30 януари 2018) (seen)
- Пеев (2017): Пеев, Й. Отговор на писмото на Левски до мен в нощта на 18 срещу 19 февруари. – http://www.tryavna.biz/?aktualno_

novini&id=571 (последно посетено на 30 януари, 2018) [Peev 2017: Peev, Iordan. Otkovor na pismoto do men v noshta na 18 sreshtu 19 fevruari. [seen 30.01.2018]

Липчева (2017): Липчева, Л. Антон Ашкерц на български – наваксване на перспективи на четенето. – <https://fakel.bg/index.php?t=5943> (последно посетено на 30.01.2018) [Lipcheva 2017: Lipcheva, Liubka. Anton Ashkerca na balgarski – navaksvane na perspektivi na cheteneto. [seen 30.01.2018]

Петър Чухов да върне Славейковата награда, зове петиция. – <http://www.ploshtadslaveikov.com/petar-chuhov-sas-slavejkova-nagrada-petitsiya-zove-da-ya-varne/> (последно посетено на 1 февруари 2018) [Ploshtad Slaveikov 2016: Ploshtad Slaveikov. Petar Chuhov da varne Slaveikovata nagrada, zove peticia. [seen 01.02.2018]

Терзиев (2017): Терзиев, С. „На Изповед пред Дякона“ със стихове от цялата страна. – <http://bnr.bg/plovdiv/post/100885535/na-izpoved-pred-dakona-sas-stihove-ot-calata-strana> (последно посетено на 4 февруари 2017) [Terziev 2017: Terziev, Stoian. “Na izpoved pred Diakona” sas stihove ot tsialata strana. [seen 01. 02. 2017]

Христова (2017): Христова, В. Не мога да мълча – https://kulturni-novini.info/news.php?page=news_show&nid=26186&sid=23 (последно посетено на 30 януари, 2018) [Hristova 2017: Hristova, Viara. Ne moga da malcha. [seen 30.01.2015]

✉ **Гл. ас. д-р Гергина Кръстева**, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Филологически факултет, Катедра по история на литературата и сравнително литературознание, g.krysteva@gmail.com

✉ **Assist. Prof. Dr. Gergina Krysteva**, Plovdiv University “Paisiy Hilendarski”, Faculty of Philology, Department of Literary History and Comparative Literature, g.krysteva@gmail.com

Елена Рацеева

*Тараклийски държавен университет „Григорий Цамблак“
Приднестровски държавен университет „Тарас Шевченко“*

СИМВОЛИЗАЦИИ НА ОБРАЗА НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ В САМОСЪЗНАНИЕТО НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ

Elena Ratseeva

*University of Taraklia “Grigory Tsamblak”
State University of Transnistria “Taras Shevchenko”*

SYMBOLIZATIONS OF VASIL LEVSKI'S IMAGE IN THE SELF-CONSCIOUSNESS OF BESSARABIAN BULGARIANS

The article at hand deals with projections of Vasil Levski's image in the self-consciousness of Bessarabian Bulgarians. The resettlement to Bessarabia took place long before the formation of Bulgarian semiological system and significantly prior to the appearance of the Vasil Levski culturologem as its substantial construct. Even though historically the diaspora has come a long way full of assimilation threats with public education in Bulgarian only becoming possible by the end of 1980's, and the cultural processes together with the interethnic environment being very different from those in the metropolis, still the ethnocultural coordinate system of the young generation of Bessarabian Bulgarians (revealed by means of a directed associative experiment) holds the image of Vasil Levski as a key culturologem for the Bulgarian segment of personosphere of the 10th generation of Bulgarian immigrants in Bessarabia.

Keywords: Bessarabian Bulgarians; association experiment; ethnic consciousness; self-consciousness; personosphere; Vasil Levski's image; symbolization; values

През 2007 година българският социолог Михаил Мирчев провежда национално телевизионно допитване на тема „Великите българи“, което предизвиква в обществото нееднозначно, а понякога и скандално отношение. Стигна се до събиране на подписи против тази кампания на БНТ („Грешка е да се смесват живи и умрели, национални герои и естрадни изпълнители“). Обаче самите резултати от допитването сякаш устройват всичките страни: изведнъж спират всички протести и нападки в масмедияте. Начело на списъка на Великите българи е Васил Левски (със 70 % от гласовете, след него е Христо Ботев – 58 %, Иван Вазов – с

22%, и т.н.). Без да споря или да подкрепям някого, ще кажа, че резултатите ми се видяха много интересни, защото те по определен начин корелират с резултата на проучването на самосъзнанието на бесарабските българи, където също Васил Левски оглавява класации, последван от Ботев и Вазов.

За да говорим за менталността на потомците на българските преселници, трябва преди всичко да имаме предвид, че откъсването на бесарабските българи от етническото землище е станало преди повече от 200 години, т.е. много преди формирането на структурата на българската национална семиологическа система. Етнологът Тодор Иванов Живков, разсъждавайки по повод многообразието на формите на социалноантропологическото битие на българите в Банат, Украйна и Молдова, говори за своеобразието на системите им за възпроизводството на етническия идентитет, което се диктува според него не само и не толкова от промените в етническия хронотоп и интеркултурните влияния, колкото от самия факт, че откъсването от етническото землище е станало много преди формирането на значимите структури на българската национална семиологична система, сред които назовава и името на Васил Левски, като акцентира, че той е „централна фигура в националния български пантеон“ (Живков, Т. Ив., 1994: 116).

За да конкретизираме декларацията на Т. Ив. Живков и за да имаме контекст за осмисляне на този образ символ в самосъзнанието на бесарабските българи в сравнение с метрополията, нека изредим някои от твърденията на българските изследователи за ключовата позиция на образа на Васил Левски в българския културен контекст и за съдържанието на този образ символ в менталността на българите от метрополията.

1. Според Ив. Радев Васил Левски е органично вписан в самия център на митопоетическия и сакрален Пантеон, който българската литература започна да конструира още през XIX век (Радев, 1997: 184).

2. Процесът на символизацията и сакрализацията на Левски започва, както е известно, от фолклора. Още преди литературата да е „прочела“ подвига на Левски, още докато Левски е бил жив, вече се появявали легенди и фолклорни песни за подвизите на знаменосеца в отряда на войводата Панайот Хитов, а също така за неговите многобройни рисковани постъпки при създаване на мрежата от тайни революционни комитети (Радев, 1997: 184 – 185).

3. Левски е сред 4-те най-устойчиви културологеми в българската културна система наред с Ботев, Хитър Петър и Бай Ганьо. Той е най-позитивният герой на българското културно поле, „особено любима емблема на българското самосъзнание, която моделира, на свой ред, другите български имена емблеми“ (Трендафилов, 2001: 491).

4. В образа на Васил Левски рефлектират черти и на националния бит, и на националната борба, а характерният му неуловим трикстерски почерк „го превръща (емблематично) в хибридна фигура между хайдутин и народен закрилник от типа на Хитър Петър“ (Трендафилов, 2001: 491).

5. „Българската идея не е възможна без Вазовата безсмъртна троица – Дякон Левски, Баба Илийца, Дядо Йоцо“ (Велкова, 1997: 211).

6. Косвено интерпретира митологемата В. Левски и Н. Аретов в статията си „Национална митология и национална литература“ (Аретов, 2005). Съотнасяйки типологически българските персонажи с Библията, Н. Аретов подчертава, че в корпуса на българската митология отсъства фигурата на Месия и тази празнота създава условия за сакрализацията именно на В. Левски като всеобщ модел.

Разсъжденията за мястото и значението на образа на Васил Левски в етнокултурната координатна система на бесарабските българи по съществото си са в контекста на общите представи за следните категории – *картина на света, концептосфера* и тяхната неотменна съставка – *персоносфера*. Нека накратко да уточним някои теоретични положения въз основа на трудовете на М. Бахтин, В. С. Библер, В. и Г. Хазагеров (вж. цитираните заглавия в края на текста).

Коментирайки термина „персоносфера“, изследователите подчертават, че това е най-променливата част на картината на света, че всички културни открития и сътресения допълват и коригират контурите на персоносферата, която има своята априорно зададена ядрено-периферийна структура. За нашето наблюдение са важни такива свойства на персоносферата, като *диалогичност* и *метафоричност* (Хазагеров, Г., 2002: 131). Хората по различен начин съотнасят обектите на персоносферата (лица, личности, литературни и културни герои) със самите себе си – диалогизират с тях, спорят, съпреживяват, подражават им или се противопоставят на тях, моделирайки своето поведение. При оценката на Другите също „работят“ като метафори имена прецеденти – като съвсем определени знаци възприемаме имената Прометей, Хамлет, Дон Кихот, Дон Жуан, Бай Ганьо, Васил Левски.

Учените говорят не само за националната персоносфера, но и „за персоносферата на отделния човек, на социалната група, за транснационалната персоносфера, характерна за този или друг културен ареал и дори за персоносферата на цялото човечество“ (Хазагеров, Г., 2002: 133). Именно разликите в персоносферите на хора, групи, общности крият причините за различното разбиране на съдържанието на едни или други идентификационни категории. Как точно разбираме патриотизма или консерватизма, зависи от това, кои личности в персоносферата репрезентират за нас това качество. При всички положения персоносферата изпълнява ролята на идентификатор.

В тази публикация ще се опитам чрез наблюденията си върху поезията на бесарабските български автори и чрез интерпретиране на данните от изследването на културната идентификация на подрастващото поколение българи от Молдова накратко да засегна въпроса за мястото на образа на Васил Левски в персоносферата на бесарабските българи от Република Молдова.

Влиянието на българската литература и публицистика в диаспората през цялата ѝ история не е било така значимо както в метрополията поради факта, че етнокултурните процеси и интернетничната среда далеч не са същите (Рацеева, 2001), така че концептуализацията на образа символ Васил Левски става най-вече на нивото на легенди и предания, а също така благодарение на ентузиазма на учители, които независимо от ограниченията на властите (особено през 30-те години XX в.) споделят с учениците си важната информация за историята и културата на българите. В очерка на Мишо Хаджийски¹ „Училищата“ авторът изразява своето недоумение от съдържанието на образованието, което се е налагало от властите навсякъде без отчитане на етнокултурните особености на съветските народи. Името на Васил Левски заедно с имената на братята Кирил и Методий, а също на Отец Паисий се дават като пример на важно знание, без което не е възможно образованието и възпитанието на българите (Хаджийски, 1994: 223). Става ясно, че още през 30-те години на XX век в съветската диаспора, която е обхващала българската общност от Украинската и Молдовската съветска република, съществува представа за Левски като значим символ на българския дух, необходим за предаване на българщината на младото поколение.

През 60-те години на XX век (т.нар. „размразяване“), когато се възстановяват контактите на българите от диаспората и метрополията, се появяват първите поетически опити за самоизразяване на родния език, преди всичко стихотворенията на П. Бурлак-Вълканов, а после и на цяла плеяда бесарабски български поети. Творчеството им дава възможност да се проучват особеностите на картината на света на бесарабските българи, а и такава нейна част като персоносферата. Прави впечатление, че от българската история имената на хан Аспарух и на Левски се срещат най-често в бесарабската поезия. У Петър Бурлак-Вълканов образът на Васил Левски се проявява като етноидентификационен маркер „...*ти, земя на Левски и на Даме, / приеми ме като роден син...*“ или „*Роден край на Левски и на Даме, / ти си в **мойта** кръв и плът*“. Образът метафора „да смъкна аз бесилката на Левски“ същевременно се проявява и като един стремеж да се запълни празнотата на историческата памет в диаспората (Учебник по родолюбие, 2001: 90).

В по-късната творба „Нашият химн“, написана от Нико Стоянов през 1997 г. като текст на химна за Кишиневския български лицей „Васил Левски“, рефренът „*върви Апостолът на Свободата – на българската вяра и език*“ не толкова проявява историческата памет в съзнанието на днешните бесарабски българи, колкото дава представа за Васил Левски като ценностна културоло-

¹ Мишо Хаджийски е таврийски българин (1916 – 1944), писател, публицист, родолюбец. Автор на сборника „Пуста чужда чужбина“, „Чеда Божии“, „Стара Таврия“, „Българи в Таврия“ и др.

гема. „Кънтят в Буджака думите на Левски / над хълмове – в паланки и селца – / духът му тука бди над нас и днеска, / и пак разпалва български сърца.“ Ако у П. Бурлак-Вълканов името на Левски е емблема на прародината, с която диалогизира той лично, при Нико Стоянов намираме употребата на 1 лице множествено число: не АЗ, а НИЕ и не ТАМ, в България, а ТУК, в Буджака. И дори необходимият за жанра патос не пречи да се види колко се намалява дистанцията във възприятието на образа на Васил Левски, колко по-съдържателен и по-осезаем става този образ: „През светли дни и сред безсънни нощи / усещаме го – „...времето е в нас / и ние сме във времето“... и още: / „Ако загубя – губя само аз!“ (Учебник по родолюбие, 2001: 117).

Още една творба искам да спомена в този контекст – стихотворението „Защо?“ на бесарабската българска поетеса Таня Танасова-Тодорова, в което тя съзнателно засяга и изостря проблема за етнокултурната идентификация на българите – като процес и като резултат.

*Защо, Българийо, защо
от ден на ден все по си пуста?
Къде са твоите чеда?
Защо Родината напускам?*

(Танасова-Тодорова, 2014: 56).

Тя посочва като много сериозен проблем неизбежната качествена промяна на българските емигранти, „които ходят по света, отчаяно да търсят изход“ и „от Българи с голямо Б такива стават по произход“². Тя, говорейки за реалиите на българското дете на емигрантите, не само споделя горчивия си опит и добре познатите проблеми на живота далеч от родината, но и формулира конкретните знаци на идентификацията, където сред главните е името на Левски.

*То няма Вазова да знай и българче да се нарича
със чужди букви в чужди край
то чужди думички ще срича!
Че няма то на Трети март
със гордост да изкачва Шипка,
че няма във Балкана стар
да търси ягодка и китка.
Че с Левски не ще се гордее.*

² Практика на оформянето на българското гражданство актуализира за бесарабските българи документално доказване на българския им произход, което според Таня Танасова е слаб аргумент за българската идентификация.

*Че няма Ботева да жали.
„Върви народе“ не ще пее
„Мила Родино...“ – едва ли.*
(Танасова-Тодорова, 2014: 56).

Тези и други поетически текстове на бесарабските автори до голяма степен свидетелстват за ключовата позиция на образа символ Васил Левски в съзнанието на бесарабските български поети и проявяват определена многозначност във възприятието и тълкуването му.

Нека да видим какво е значението на този образ в самосъзнанието на подрастващото поколение българчета от диаспората днес, където 30 години вече в училищата се изучават българският език и литература, история, култура и традиции на българския народ. Ще ви представя някои резултати от комплексното проучване на особеностите на етнокултурната идентичност на бесарабските българчета в Молдова. Ще подчертаем, че българският сегмент на персониферата е само една от целите на това многоаспектно изследване сред учениците с български произход, което се проведе в 5 училища в Република Молдова – две градски и три селски (162 души); също така се проучваха различните аспекти на самосъзнанието сред участниците на няколко поредни републикански олимпиади (от 2006 до 2015 година). Освен това има и резултати от замервания на етнокултурното самосъзнание в една контролна група (Тараклийския лицей „Олимпий Панов“). Ще представя в таблица тези елементи от проведения комплексен анализ на самосъзнанието на бесарабските българчета, които имат пряко или косвено отношение към заявената тема, т.е. към анализа на българския сегмент на персониферата им.³

Какво се изследва? (предмет)	Инструментарий	Методика на проучването	Базово анкетиране (162 ученици: 80 селски, 82 градски)	Републикански олимпиади (РО) по български език и литература (В рамките на една РО се провеждаше само един АЕ).	Контролна група – 44 души (Тараклийски лицей „Олимпий Панов“)
---------------------------------	----------------	-------------------------	--	--	---

³ В таблицата не са включени изследванията на авто- и хетеростереотипи на бесарабските българи и ценностно-смысловото съдържание на концепта Родина.

СИМВОЛИЗАЦИИ НА ОБРАЗА НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ...

Съотношение на маркерите на етническата и гражданската идентичност	Тест на Кун – Макпартлънд „Кой съм аз“ (проявява съдържателни характеристики на личностната идентичност)	20 пъти трябва да се отговори на въпроса КОИ СЪМ АЗ в колонка от лявата страна на страницата, след което, за да се ранжират съзнателно характеристиките по значимост, отдясно да се допишат на номерата от 1 до 20.	+		+
Представите за българската типичност	Насочен асоциативен експеримент Стимул – етнотип Реакция – представа за характерното качество	Педантичен като немец Темпераментен като италианец като българин като българка <i>Вместо точки да напишат подходящите според тях характеристики.</i>	+		+
Персонализация на личностните качества	Насочен асоциативен експеримент <i>Предложеният стимул – характеристика, качество; реакция – име собствено.</i>	Силен като Херакъл Красива като..... Хитър като..... Трудолюбив като.... И т.н., в анкетата се изреждат всички характеристики на типичния българин, получени от предишния етап.		+	+
Символизация на имената на историческите личности, литературните и културните герои	Свободен асоциативен експеримент <i>Предложеният стимул – име собствено;</i>	Силен като Херакъл като Крали Марко като Хитър Петър като Бай Ганьо		+	+

	реакция – характеристика, качество	 като Благолаж като Серафим като Николчо като чорбаджи Марко като баба Илийца като Гергана като Албена като Стоян Глаушев като Иван Вазов като Васил Левски като Христо Ботев			
Литературни и културни герои-символи	Насочен асоциативен експеримент <i>Предложеният стимул – характеристи- ка, качество; реакция – име собствено.</i>	Да се назоват имената (не пове- че от 3) на исто- рически личности, литературни и културни герои, които символизи- рат предложените качества (в анке- тата се изреждат в колонка такива качества, като <i>мъжественост, женственост, трудолюбие, доброта, майчин- ство, родолюбие, храброст, ува- жение и почит към старите, пестеливост, вярност към традициите, вярна обич, решителност, обич към земята, добросъседство.</i> Срещу всяко ка- чество трябва да се запишат име/ имена.		+	+

Представите за йерархия на ценностите, отразени в програмните творби на българската литература	Насочен асоциативен експеримент с поэтапно ранжиране на ценностите	1. Да се изредят в колонка 5 ценности, които транслират програмните творби на българската литература. 2. Да ги ранжират по значимост, като запишат отдясно номерата от 1 до 5.		+	+
--	--	---	--	---	---

От таблицата се вижда, че основният инструмент за проучването е насоченият асоциативен експеримент (АЕ). Ж. А. Джембаева в статията си „Асоциативный эксперимент: методологические основы“ изрежда различни мнения и аргументи на специалистите относно същността на асоциативния експеримент, методиката на провеждането му и особеностите на интерпретацията на резултатите му (Джембаева, 2013). Мненията на различни учени (З. Д. Попова, И. А. Стернин, Н. В. Уфимцева и др.) съвпадат в преценките за възможностите на този инструмент, като посочват, че посредством АЕ може да се реконструират доминантните представи в определен етнокултурен социум, защото АЕ проявява реалните смислови връзки между думите и структурите на езиковата памет и съответно специфичния за дадените култура и език „асоциативен профил“ на система образи от съзнанието, интегриращи в себе си умствени и емоционални знания, присъщи на конкретния етнос.

АЕ се признава като един от най-ефективните методи, защото за участниците в експеримента с асоциациите се предоставя информация не само за нивото на владенето на езика, но и за системата от ценности и мотиви. Асоциативният експеримент се характеризира с достъпна методика на провеждане, която не изисква специални лабораторни условия и апаратура. Има възможност за въвличане на голям брой участници. Спецификата на тази методика е СТИМУЛ – РЕАКЦИЯ, като стимул е изолирана от контекста дума, което изключва влиянието на речевия контекст върху реакциите на участниците и позволява да се получат доста обективни данни. Съответно получените резултати демонстрират богата картина на семантични и формални връзки, обективно съществуващи в съзнанието на хората⁴.

⁴ Обикновено се различават три вида асоциативни експерименти: свободен, насочен и верижен. 1. При свободния АЕ на участниците се предлага при предявяването на думата стимул (S) да отговорят с първата дума, която се появява в съзнанието им (реакция – R) без никакви ограничения; 2. При насочения АЕ експериментаторът по някакъв начин ограничава избора на думата R (например да се отговаря само със съществителни имена и т.н.); 3. При верижния експеримент се предлага като стимул (S) да се отговаря с толкова думи (R), колкото идват наум, без никакви формални или семантични ограничения.

В нашия случай асоциативният експеримент (в различните му модификации) е приложен с цел да се проучат особеностите на етническото самосъзнание на бесарабските българчета, включително и персоносферата им. Изследването е представително, защото обхваща респонденти от различни молдовски селища с компактно българско население (това са не само селищата, в които е проведено базовото анкетиране – селата Кортен, Кайраклия, Колибабовка и градовете Тараклия и Кишинев; географията се разширява и от участниците в републиканските олимпиади по български език и литература от градовете Твардица, Комрат, Чадър Лунга и селата Стояновка, Викторовка, Паркани, Московей, Валя-Пержей, Кирсово, Константиновка). Анализът на резултатите на АЕ в тяхната динамика (от 2006 до 2015 година) ни позволява да говорим в общи линии за ядрото и периферията на етническото съзнание на подрастващото поколение българи от Република Молдова.

Нека коментираме тези от резултатите, които непосредствено са свързани с персоносферата и символизациите в самосъзнанието на бесарабските българчета.

Така например задачата за участниците на 17. републиканска олимпиада (2006 година) е да назоват до 3 имена на исторически личности, културни и литературни герои, които според тях символизират предложените качества (*мъжественост, женственост, трудолюбие, доброта, майчинство, родолюбие, храброст, уважение и почит към старите, нестеливост, вярност към традициите, вярна обич, решителност, обич към земята, добросъседство*).

Общо взето, от 612 имена на литературни и културни герои, които според участниците на Републиканската олимпиада са символи на посочените качества, 84 са български, 288 – руски, 15 – молдовски, 78 – от универсалната култура. Грубата статистика смущава с очевидния дисбаланс, а и с това, че почти всички предложени качества освен женственост и мъжественост проявяват дефицит на образите, а съответно и модели на поведението, важни за развитието на етнокултурната, на гражданската, а и на общочовешката културна идентичност.

Нека по-детайлно да разгледаме българския сегмент на персоносферата. От 84 споменавания на българските имена символи 7 са имената на исторически личности; 5 – имената на съвременни писатели (4 бесарабски български автори и 1 български поет – Атанас Стоев, няколко години работил в с. Паркани, Приднестровие, като учител по български език) и 17 образа символи са на литературни герои – общо 29 имена. Трябва да отбележим, че само 11 от тях се повтарят повече от 1 път.⁵

⁵ Методиката на провеждането на АЕ е детайлно описана в много трудове по психолингвистика и не предизвиква въпроси, по-сложно е да се изберат адекватните методи за анализ на асоциативните полета, за да се постигнат поставените цели. Според количествените характеристики асоциативните реакции се делят

Български идентификационни модели	Според участниците в 17. републиканска олимпиада по български език и литература (44 анкети)	Според резултатите от анкетирането на контролната група (44 ученици от Лицей „Олимпий Панов“ – Тараклия)
Най-предпочитани мъжки образи	Васил Левски – 9 Христо Ботев – 5 Иван Вазов – 4	Васил Левски – 20 Серафим – 15 Христо Ботев – 14
Най-предпочитани женски образи	Баба Илияца – 9 Султана – 8 Гергана – 5	Гергана – 60 Баба Илияца – 59 Ралица – 28

Центърът, ядрото на персониферата на подрастващото поколение бесарабски българи съставят най-предпочитаните от тях български образи символи – Васил Левски и баба Илияца, които са назовани по 9 пъти. 8 пъти се среща образът на Султана; 5 пъти – Хр. Ботев и Гергана, по 4 пъти – Иван Вазов, майката на Иван Вазов, Лазар Глаушев; по 3 пъти – Серафим, Бай Ганьо, Стоян Глаушев. Резултатите на контролната група, при която системно се прилага културологичният подход при изучаване на българската литература, дават определено отклонение при най-предпочитания женски образ (60 пъти е назована Гергана и 59 пъти – баба Илияца), но сред мъжките образи пак се налага Васил Левски.

Според участниците на 17. републиканска олимпиада по български език и литература образът на Васил Левски се възприема като символ на *мъжественост, решителност, обич към хората и обич към земята*. Интересното е, че по същите параметри се представя образът символ Васил Левски и според резултатите от анкетирането при тараклийските ученици от контролната група. Процентът на тези, които са назовали Васил Левски, е двойно по-висок, но характеристиките са същите.

За участниците на 19. републиканска олимпиада по български език и литература вече предложените стимули бяха собствени имена, дадени в сравнителна конструкция, която те трябва да довършат; очакваната реакция – характеристика, качество. Сред другите предложени стимули имаше и „...като Левски“. Стереотипните характеристики на образа символ Васил Левски, дадени от учениците, проявяват ядрото на асоциативното поле и представят цял спектър от символните значения на образа: *патриот – 7 пъти, родолюбец – 5 пъти, храбър – 5, горд – 5, смел – 4, борец за свобода – 4, революционер – 3, решителен – 3, будител – 3, самоотвержен – 3, умен – 2, целеустремен – 2,*

на стереотипни (честотни, стандартни – когато еднакви са 2 и повече реакции) и единични (индивидуални, нестандартни – те са интересни от гледна точка на потенциалното развитие на значението на концепта).

Апостол – 2, *талантлив* – 2. Очевидно е, че съвкупно те всички маркират представата за идеалния герой в българската история и ни дават основания да декларираме, че образът на Васил Левски заема ключова позиция сред другите образи символи, „населяващи“ българския сегмент на персоносферата на бесарабските българи със символизации на следните качества:

- обича хората и обича земята, патриот, родолюбец;
- борец за свобода, революционер, будител, Апостол;
- храбър, смел, решителен, самоотвержен, целеустремен;
- горд, умен, талантлив.

Подчертавам, става дума не за самата историческа личност, а за нейната проекция в етнокултурното самосъзнание на подрастващото поколение българчета от Молдова. Става дума за образа на В. Левски като културен концепт, ключова културологема, важен конструкт на менталното пространство на 10-ото поколение потомци на българските преселници в Бесарабия. Това е въпрос за духовното наследство, в основата на което е такава нравствено-етична емблема на българския дух и на българския характер.

В процеса на подготовката на материала за мястото на Васил Левски в самосъзнанието на бесарабските българи направих и още едно проучване: помолих студентите от Тараклийския университет аргументирано да посочат мястото на образа на Васил Левски в типологията на А. А. Налчаджан, според която етническите символи се разпределят „в зависимост от етнопсихологическото им съдържание“ (Налчаджан, 2004: 152) на няколко групи: 1. символи, изразяващи етническата Аз-концепция; 2. символи, изразяващи етническият характер; 3. символи, изразяващи етносублимационните процеси; 4. символи на защитните механизми и процеси, а също така техните резултати; 5. символи, изразяващи отношение към другите народи и свързани с хетеростереотипи; 6. символи, свързани с авторостереотипи; 7. символи, отразяващи идеята за държавната независимост.

Същото проучване направих и през ноември 2017 година по време на курсове за повишаване на квалификацията на учители българи в Кишинев. Резултатът е един и същ – образът на Васил Левски, познат от творбите на Хр. Ботев, Л. Каравелов и най-вече Ив. Вазов, аргументирано и убедително (и от студентите, и от учителите) е вписан във всяка една от позициите в типологията, т.е. налице е своеобразно потвърждение на извода за културно-митологическия образ на Левски като всеобщ модел.

В края на представеното проучване предлагам един цитат от академик А. Панченко, в който се отбелязва:

В паметта на всяка нация има хора символи и събития символи. Независимо от това колко са героите и подвизите, имената със символично значение винаги са ограничени: символите не могат да са много, както не могат да са

много гениите или нравствените заповеди, за да не се обезценят (Панченко, 2000: 260)⁶.

Ако става дума за паметта на българската нация и култура, било в метрополията, било в задграничните общности името символ Васил Левски винаги е сред първите. Относно българската диаспора в Република Молдова – със сигурност.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Аретов (2005). Аретов, Н.. Национална митология и национална литература. В: *Литература в дискусии (сборник публични лекции)*. <http://liternet.bg/publish8/naretov/nacionalna.htm> (видяно на 18.03.2017) [Aretov, N. Natsionalna mitologia i natsionalna literatura. V: *Literatura v diskusii (sbornik publiczni lektzii)*. <http://liternet.bg/publish8/naretov/natsionalna.htm> (seen 18.03.2017)]

Асман (2001): Асман, Я. *Културната памет*. София, 2001. [Asman 2001: Asman, I. *Kulturnata pamet*. Sofia, 2001.]

Бахтин (1975): Бахтин, М. Н. Эпос и роман (о методологии исследования романа). *Вопросы литературы и эстетики*. М., 1975, с. 447 – 483. [Bahtin 1975: Bahtin, M.N. Epos i roman (o metodologii issledovaniia romana). *Voprosy literatury i estetiki*. Moskva, 1975, p. 447 – 483.]

Библер (1991): Библер, В. С. Понятие культуры. Культура как общение культур. Мир впервые. В: В. С. Библер. *От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век*. Москва, 1991, с. 288 – 302. [Bibler, V. S. Poniatie kultury. Kultura kak obshtenie kultur. Mir vpervye. V: *Bibler V. S. Ot naukouchenia – k logike kultury: Dva filosofskih vvedenia v XXI vek*. Moskva, 1991, с. 288 – 302.]

Велкова (1997): Велкова, А. Митотворчество в разказите на Иван Вазов. В: *Критически текстове за Христо Ботев и Иван Вазов*. Велико Търново, 1997. [Velkova, 1997: Velkova A. Mitotvorchestvo v razkazite na Ivan Vazov. V: *Kriticheski tekstove za Hristo Botev i Ivan Vazov*. Veliko Tarnovo, 1997.]

Джамбаева (2013): Джамбаева, Ж. А. Ассоциативный эксперимент:

6. Преводът на цитата е мой – Е.Р.

- методологические основы. В: *Вестник Евразийского нац. ун-та им. Л. Н. Гумилева*. 2013. № 1 (92) с.17 – 21. <http://www.enu.kz> (видяно на 10.01.2018) [Dzhambaeva 2013: Dzhambaeva J. A. Assotsiativnyi experiment: metodologicheskie osnovy. V: Vestnik Evraziiskogo nats. Un-taim. L. N. Gumileva. 2013. № 1 (92). p.17 – 21. <http://www.enu.kz> (seen 10.01.2018)]
- Живков (1994): Живков, Т. Ив. *Етничният синдром*. София. 1994. [Zhivkov 1994: Zhivkov T. Iv. *Etnichniat sindrom*. Sofia. 1994.]
- Красных (2002): Красных, В. *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология*. Москва, 2002. [Krasnyh, V. *Etnopsiholingvistika i lingvokulturologia*. Moskva, 2002.]
- Налчаджан (2004): Налчаджян, А. А. *Этнопсихология*. Питер, 2004. [Nalchadzhan, A. A. *Etnopsihologia*. Piter, 2004.]
- Панченко (2000): Панченко, А. М. *Из истории русской культуры*. Т. 3 (XVII – начало XVIII века). Москва, 2000. [Panchenko 2000; Panchenko A. M. *Izistorii russkoi kultury*. T. 3 (XVII – nachalo XVIII veka). Moskva, 2000.]
- Радев (1997): Радев, Ив. *История на българската литература през Възраждането*. Велико Търново, 1997. [Radev 1997: Radev, Iv. *Istoria na balgarskata literature prez Vazrazhdaneto*. Veliko Tarnovo, 1997.]
- Рацеева (2001): Рацеева, Е. В. Относно етнокултурните особености на бесарабските българи. *Литературата*, 2001, № 1, с.191 – 200. [Ratseeva 2001: Ratseeva, E. V. Otnosno etnokulturnite osobenosti na besarabskite balgari. *Literaturata*, 2001, № 1, с. 191 – 200.]
- Танасова-Тодорова (2014): Танасова-Тодорова, Т. *За България с любов*. София. 2014. [Tanasova-Todorova 2014: Tanasova-Todorova T. *Za Balgaria s liubov*. Sofia. 2014.]
- Трендафилов (2001): Трендафилов, В. Конструирането на културния герой през българския XIX – XX век. В: *Балкански идентичности в българската култура от модерната епоха* (XIX – XX век). София, 2001. <https://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/491-konstruiraneto.html> (видяно на 10.01.2018) [Trendafilov 2001: Trendafilov, V. Konstruiraneto na kulturnia geroi prez balgarskia XIX – XX vek. V: *Balkanski identichnosti v balgarskata kultura ot modernata epoha* (XIX – XX vek).

Sofia, 2001. <https://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/491-konstruiraneto.html> (seen 10.01.2018).]

Учебник по родолюбие (2001): *Учебник по родолюбие. Поезия българска бесарабска* (XIX – XX в.) Антология. Съст. Н. Стоянов. Кишинев, 2001. [Uchebnik po rodoliubie 2001: *Uchebnik po rodoliubie. Poezia balgarska besarabska* (XIX – XX v.) Antologia. Sast. N. Stoyanov. Kishinev. Vector. 2001.]

Хаджийски (1994): Хаджийски, М. *Пуста чужда чужбина*. София, 1994. [Hadzhiiski, 1994: Hadzhiiski, M. *Pusta chuzhda chuzhbina*. Sofia, 1994.]

Хазагеров (2002: Хазагеров, Г. Персоносфера русской культуры. *Новый мир*. 2002 . № 1, с. 133 – 145. [Hazagerov 2002: Hazagerov, G. Personosfera russkoi kultury. *Novui mir*, 2002 . № 1, p. 133 – 145.]

✉ **Доц. д-р Елена Рацеева**, преподавател в катедра „Филология и обществени науки“ към Тараклийския държавен университет „Григорий Цамблак“; завеждащ катедра „Социокултурни комуникации“ към Приднестровския държавен университет „Тарас Шевченко“ – Тираспол, Молдова, raceeva@mail.ru

✉ **Assoc. Prof. Dr. Elena Ratseeva**, Department of Philology and Social Sciences, State University of Taraklia “Grigory Tsamblak”; Head of „Sociocultural Communication” Department at the State University of Transnistria “Taras Shevtshenko” – Tiraspol, Moldova, raceeva@mail.ru

Дора Чаушева

Национален музей „Васил Левски“ – Карлово

НОВИ ИЗДАНИЯ ЗА АПОСТОЛА, РЕАЛИЗИРАНИ ОТ НАЦИОНАЛНИЯ МУЗЕЙ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“

Dora Chausheva

Vasil Levski National Museum – Karlovo

NEW BOOKS FOR THE APOSTLE REALIZED BY VASIL LEVSKI NATIONAL MUSEUM

The current publication presents the activity of the Vasil Levski National Museum aimed at achieving two important tasks.

The first task is the formation of a truthful idea of the personality of Vasil Levski in the youngest visitors of the museum, aimed at creating a sound basis for the development of further knowledge of his personality and his role in Bulgarian history. This task is being realized by two books targeted at children and pupils, produced by the museum, as well as the work of the museum's children center.

The second task is popularizing the personality of Vasil Levski as one of the greatest European revolutionaries of the 19th century among the international audience. The emphasis here are two museum editions – a book for Levski translated in eight languages and a book (in Bulgarian only) about the greatest European revolutionaries and thinkers among his contemporaries, at the time when he lived and fought for Bulgarian freedom and for his democratic ideas.

Keywords: Vasil Levski; museum; children; foreigners; books

Всеки ден много деца прекрачват прага на родната къща на Васил Левски – със своите родители, със своите учители. Голяма част от тях идват за първи път в Музея. За много от тези деца тук се създава първата представа за Апостола. Тръгват си, запомнили портрета на синеокия герой от картините и разказите в Музея.

Малко са дните, в които в родната къща на Васил Левски влизат чужденци – доведени от българските си приятели или открили Музея в своя пътеводител. На някои от тях гостоприемните домакини вече са разказали по нещо за нашия Апостол на свободата, други са прочели кратките анотации в туристическия си указател.

Задачата на Музея и в двата случая не е лесна. Как да направим така, че детето, запечатало в своето съзнание образа на Васил Левски, да иска да научи още и още за Апостола – за него, за делата и подвизите му, за неговите идеи. Как да поставим началото на този процес, за да бъде това първо познание основата за по-нататъшното разбиране на личността на Васил Левски.

Трудно е и с чуждестранната публика в Музея, колкото и ограничена да е тя. Как да обясним на чужденеца, за да разбере какъв е Васил Левски, за какво се е борил, какви са били неговите идеи, защо ние, българите, толкова го почитаме.

И в двата случая първата стъпка е работата на уредника или екскурзовода. Това, което и малкият посетител, и чужденецът ще чуят, е изключително важно. Това, което като визуална представа от Музея ще запазят, също е от голямо значение. Много важно е какво ще могат да отнесат със себе си от Музея. Те имат възможност да изберат освен тривиалните сувенири и най-подходящото за своята възраст и на своя език четиво, което да задоволи интереса им към личността на Васил Левски. При дефицита на книжния пазар на издания за Васил Левски за най-малките читатели и на книги за Апостола на чужди езици Музеят осъществи два проекта, в които включи като отделни дейности създаването на подходящи издания за детска и чуждестранна читателска публика.

В рамките на проекта „Апостола в детските очи“ през 2015 г. са издадени две нови книги за Васил Левски, насочени към малките читатели.

Първото издание – „Левски в детските очи“, е нов опит за първа среща на най-малките читатели с личността на Апостола.

...приказката за Васил Левски и самият той се отличават много от всички други приказки и техните герои... Апостола на българската свобода е реална личност, която се ражда, израства, учи, твори в полза на българите и умира в името на тяхната свобода. Той не е приказан герой, който може да прави всичко... но той прави за българите тогава и днес много повече от всички други герои. Затова неговите сънародници – ние с Вас, го приемаме за единствената личност в българската история, която е уважавана от всички във всички времена (Стоянов, 2015: 16).

Това споделя нейният автор проф. Иван Стоянов. Книжката представлява кратка биография на Апостола, поднесена по приказен, разбираем за децата начин. В нея има много илюстрации и е подходяща за деца от детските градини и за ученици от начален курс на обучение.

Второто издание – „Уроците на Апостола“, представлява сборник и включва два раздела: разкази и стихотворения за деца, писани през годините от различни автори. В първия раздел са събрани разкази от Иван Вазов, Камен Калчев, Фани Попова-Мутафова, Серафим Северняк, Петър Стъпов, Георги Мишев, Христо Рудински и други писатели. Във втория са включени поетични творби на седем-

надесет автори, между които Христо Ботев, Иван Вазов, Любен Каравелов, Асен Босев, Цветан Ангелов, Дамян Дамянов, Найдено Вълчев и др. Идеята за създаването на такъв сборник е породена от факта, че в наши дни са единици детските издания с разкази и стихотворения за Апостола. В подготовката и подбора на материалите се включват специалисти от Националния музей „Васил Левски“ – Карлово, които получават съдействие от НБ „Иван Вазов“ – Пловдив. Съставители са Дора Чаушева и проф. Иван Стоянов. Всяка от тези литературни творби е свързана с отделна случка, с отделен епизод, с определено качество или идея – преживяна, проявявана или изповядвана от Апостола на българската свобода. Всеки разказ и всяко стихотворение дават основание и възможност на читателя да си направи извод за това какъв е бил и за какво се е борил големият за Карлово и за България Васил Левски, как животът и делото му се превръщат в пример за подражание. Именно поради тази причина съставителите на посоченото издание са избрали и заглавието „Уроците на Апостола“. Целта е с подбраните произведения да се представи Апостола като човек, подобен на всички други хора, преживяващ радости и скърби, изпитващ обич и омраза, умора и разочарование, болка и страдание. Той обаче е и човек, обичащ безкрайно родината си и ненавиждащ тираничната държава. В същото време личността и вътрешната му същност се отличават от голяма част от българите и във времето, в което живее, и от българите днес по своята целеустременост и готовност за саможертва в името на освобождението на народа и родината. Отличава се от своите съвременници и техните наследници по основната идея, която издига и изповядва – „Свобода и чиста република“. За всичко това той заплаща с най-свидното – заплаща със своя живот, но остава вечен пример за подражание на всички, обичащи България.

С двете издания се покрива част от сериозния дефицит на детска литература на книжния ни пазар, посветена на Васил Левски. Това показва и значителният интерес на посетителите към двете книги, което налага вече три пъти да бъдат печатани допълнителни тиражи и от двете издания.

Националният музей „Васил Левски“ осъществява проекта „Апостола в детските очи“ съвместно с Фондация „Васил Левски“. Той е подкрепен от „Райфайзенбанк“ в рамките на кампанията „Избери, за да помогнеш“. На 17 септември 2015 г. в Музея официално е открит нов детски образователен център, създаден по този проект. Той е разположен в Онбашиевата къща и всичко в него е съобразено с нуждите на най-малките посетители на Музея. Посредством специализирани занимания, разработени за деца от детски градини и ученици от начален курс, се представят животът и делото на Апостола на свободата. По забавен и увлекателен начин най-малките придобиват първите си представи за образа и личността на Васил Левски – чрез разказа и презентациите на екскурзовода, застъпените игрови елементи, чрез личното участие на децата, които изпълняват стихотворения и песни за Апостола, оцветяват картинки, редят пъзели и сами изработват картички с неговия лик. За учениците от начален курс занятията включват и кръстосло-

вици, въпроси, допълнителен разказ на екскурзовода, чрез който се разширяват формираните вече знания за Васил Левски.

През 2016 г. съвместно с едно от училищата в Карлово е разработена и специална образователна програма „Аз уча в музей „Васил Левски“ за ученици от първи клас. Тя включва четири посещения на първокласниците в Музея. Всяко занятие е свързано с важна дата или събитие от нашата история. Второто е посветено специално на живота и революционната дейност на Васил Левски. То включва разговор за личността, за живота на техния велик съгражданин – Апостола на българската свобода. Децата имат за задача да решат тематична кръстословица, да изпеят песни за Апостола и да рецитират стихотворения. Урокът завършва с подреждане на пъзели, след което всяка група трябва да обясни какво е изобразено на нейния пъзел. Учениците получават и задача за домашно изпълнение, свързана с разказа на Георги Мишев „Синеокият рибар“, включен в изданието по проекта сборник „Уроците на Апостола“. Децата трябва да прочетат текста на разказа и да подредят в последователност според съдържанието му четири илюстрации от карловския художник Атанас Сеизов, които получават в края на музейното занятие.

Работата на Музея по този проект продължава трета година и показва трайна устойчивост. Заниманията, които се провеждат в детския център, представляват интерес както за детските градини и началните училища в града и региона, така и за групи деца и ученици от други селища, посещаващи родната къща на Васил Левски. В определени периоди Музеят дори е затруднен да поеме ангажимент към всички, заявили интерес за провеждане на такива занимания. От друга страна, в дни, когато няма много посещения, Музеят осъществява изнесени занятия в други селища. Два пъти наши специалисти посещават Столичната библиотека. Музеят гостува със своята детска работилница и в Асеновград, Правец, Радомир, Сопот, Балчик.

Още в началото на 90-те години на XX век екипът на Музея на Апостола в Карлово решава, че трябва да се направят важни стъпки към представяне на личността на Апостола извън националните ни граници. Левски е голяма историческа личност. Сътвореното от него в идейно и практическо отношение е напълно съизмеримо с достиженията на европейската политическа мисъл през XIX век. Такава личност като него би правила чест на всяка европейска и световна нация и ако Васил Иванов Кунчев – Левски не беше роден в България, а в някоя западноевропейска или централноевропейска страна, той щеше да има известността на Гарибалди, на Кошут, на Мацини или на друг от редицата още известни политически и революционни дейци на Европа от XIX век. В няколко големи европейски столици, а също и в САЩ, е представяна вече изложбата, която Музеят подготвя под мотото „Всичко, каквото съм сторил, сторих го за Отецеството“, с превод на английски, френски и унгарски. Освен фотодокументалната изложба за Апостола едно издание на Музея от 2011 г. на 8 езика е нашият мисионер

по света – „Васил Левски – Апостола на българската свобода“ – на английски, френски, немски, испански, италиански, унгарски, норвежки и руски. Тази книга е реализирана в рамките на проект по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство.

„Реконструиране на Онбашиевата къща в рамките на Национален музей „Васил Левски“ в Карлово и популяризиране живота и делото на българския национален герой Васил Левски, като част от европейското културно наследство“ – това е пълното наименование на проекта BG0043-GAE-00068-E-V1 – EEA FM, в който Националният музей „Васил Левски“ участва като партньор на община Карлово. Основните дарители на тази програма са Кралство Норвегия, Исландия и Княжество Лихтенщайн. Бенефициент на проекта е община Карлово, а партньори са още Фондация „Васил Левски“, Общинската агенция за устойчиво развитие – Карлово, и Българо-норвежкото дружество в Осло.

Проектът е представен по Приоритетна област 4: „Опазване на европейското културно наследство“. Основната му цел, определена за постигане чрез изпълнение на всички дейности и реализиране на конкретните цели, е да се популяризират животът и делото на българския национален герой Васил Левски, както и демократичните ценности, които е изповядвал, като част от европейското културно наследство.

Чрез този проект за първи път Националният музей „Васил Левски“ получава реално финансиране от европейски фондове и програми. Сблъсква се с цялата сложна и дълга процедура от разработване на проекта, неговото одобряване, реализиране и отчитане. Работи в широка партньорска мрежа, включваща различни организации – администрацията на община Карлово, неправителствени организации от страната, като Фондация „Васил Левски“ и Общинската агенция за устойчиво развитие в Карлово, както и неправителствена организация от чужбина в лицето на Българо-норвежкото дружество в Осло.

В процеса на подготовка на проекта, пък и в по-нататъшната работа за осъществяване на всички дейности, включени в него, за Музея е истинско предизвикателство как да бъдат убедени норвежците и европейците във възможностите на управляващите органи на програмата, в значимостта на идеите и делото на Васил Левски за нашата национална история, а още повече и за европейската. Да разберат, че Васил Иванов Кунчев – Левски е един от онези политически мъже, които още приживе с целостта на личността и идеите си, с единството на думите и делата си печелят признание, а след героичната си гибел стават символ на всичко чисто, демократично и напредничащо в българското историческо развитие; че Васил Левски е последователен революционер – демократ и борец преди всичко за свобода: лична, национална, общочовешка; че той е борец за равноправието между народите, за политически и граждански права на етносите и малцинствата, за демократично устройство на обществото – българското, балканското, общочовешкото; че Вътрешната революционна организация, създадена и ръководена

от Левски, не само бележи връх в дълголетното освободително дело, но и стои в основата на по-нататъшното развитие на българската национална революция – на Априлското въстание и освобождението на България от османско владичество; че наред с националните си измерения тази организация е постижение и за европейското националнореволюционно и демократическо движение през XIX век.

Вторият сериозен аргумент в мотивацията на проекта е значимостта на Музея на Васил Левски в родния му град като важен елемент от националното недвижимо културно наследство и необходимостта от неговото съхраняване и развитие в естествената му архитектурно-историческа среда.

В настоящата публикация се акцентира върху четвъртата основна дейност, включена в Проекта – да се популяризират животът и делото на българския национален герой Васил Левски като част от европейското културно наследство в България и Норвегия. Изключително интензивна и разнообразна е работата на Музея за осъществяването на тази дейност – за разработване и издаване на материали за Васил Левски, чрез които, от една страна, да се популяризират личността и идеите на Апостола пред чуждестранната читателска публика, а от друга – да се представи Васил Левски като една от значимите европейски личности на XIX век.

За постигането на тази цел са планирани две отделни издания:

- книга за Васил Левски на чужди езици – английски, френски, унгарски, испански, италиански, немски и норвежки;
- сборник за европейски демократи, революционери, политически и обществени дейци през XIX век на български език.

Работата по подготовката и реализирането на двете издания е тази част от проекта, който Музеят осъществява, работейки в най-широка партньорска мрежа. Освен официалните партньори по проекта тук са привлечени за съвместна работа и ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, университетски преподаватели и учени изследователи, както и студенти.

Основната цел на първото издание – „Васил Левски – Апостола на българската свобода“, е да се популяризират животът и делото на българския национален герой Васил Левски в чужбина. Това е първият и единствен случай до този момент в българското книгоиздаване – книга за Васил Левски, Апостола на българската свобода, издадена на седем езика едновременно – немски, френски, английски, испански, италиански, норвежки и унгарски. Допълнително през следващата година е осъществено издание и на руски език. Предложеното четиво се базира изцяло на научно доказаните факти за живота и революционната дейност на Васил Левски. Книгата го представя като последователен революционер и демократ. Широко застъпени са идеите на Васил Левски за революцията и бъдещата българска държава като върхово постижение на българската обществено-политическа мисъл през XIX век. Повлияни в много отношения от европейската революционна и политическа практика, те се превръщат в основен двигател при

изграждането и конституирането на Вътрешната революционна организация – забележителното творение на българския Апостол на свободата.

Автори на текста са проф. д.и.н. Дойно Дойнов – председател на Общобългарския комитет „Васил Левски“, проф. д.и.н. Иван Стоянов – преподавател по история на Българското възраждане във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, и Дора Чаушева – директор на Националния музей „Васил Левски“ – Карлово. Преводачи на книгата са Паисий Христов (френски), Саркис Асланян (английски), Ивета Милева (немски), Пенка Данова (италиански), Мария Пачкова (испански), Роланд Гриндхейм и Йовка Тишева (норвежки), Пенка Пейковска (унгарски) и Благовест Благоев (руски).

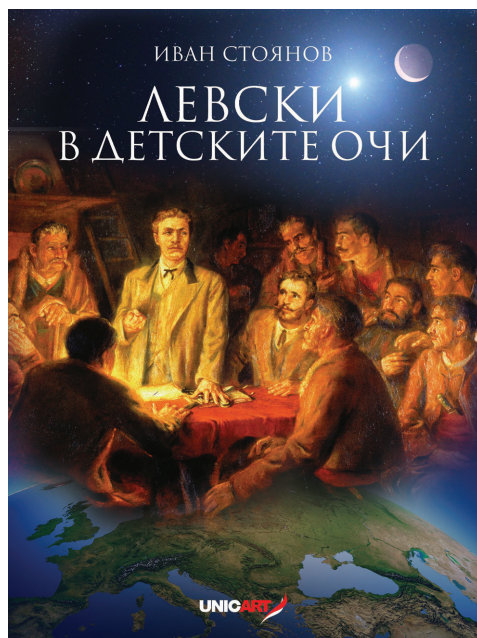
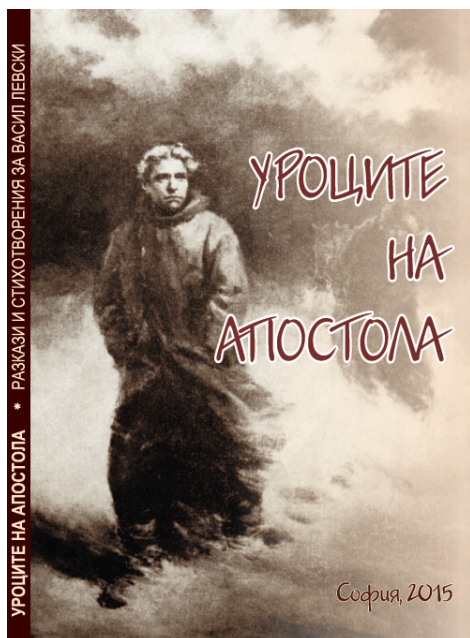
Второто издание включва материали за Васил Левски, Джузепе Мацини, Джузепе Гарибалди, Ригас Велестинлис, Лайош Кошут, Шандор Петьофи, Александър Херцен, Михаил Бакунин, Фритьоф Нансен. В отделни очерци за всяка от споменатите личности се разглеждат идеите и борбата им за национална свобода. Тези идеи намират отражение и сред образованата част на българското възрожденско общество. И не само това – ръководителите на българската национална революция, които заимстват опита на европейските народи, доразвиват и адаптират тези идеи към българската политическа реалност. Приносът на Васил Левски в тази посока е тема на основната статия в изданието „Европейските измерения на Васил Левски“, чието заглавие носи и целият сборник. Със своите идеи Васил Левски се нарежда в пантеона на най-достойните българи. Те и неговата практическа дейност му отреждат достойно място и сред най-изявените европейски революционни дейци, поради което с пълно основание може да се каже, че той е и българин, и гражданин на Европа – и тогава, през XIX век, и днес – през XXI век.

Сборникът е подготвен и съставен с участието на широк авторски колектив – проф. д.и.н. Иван Стоянов, Дора Чаушева, доц. Мариана Йовевска, доц. Йонка Найденова, ас. Антон Дончев, студенти третокурсници от специалност „История“ при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ – Константин Рацов, Иван Антонов, Събина Петрова, Маргарита Русева, Цветелина Стефанова, Ралица Петкова и Габриела Христова.

Той представя пред българската публика едни от най-значимите европейски революционни дейци и мислители на XIX век, един от които е Васил Левски.

Чрез тези издания на Музея целим да провокираме желание у всеки българин да чете за Васил Левски, още от съвсем ранна възраст да го научим да мисли за Апостола по нов начин – не само като за личност с огромно значение в историческото ни развитие в миналото, но и личност, чиито виждания за изграждане на демократично устройство на обществото трябва да бъдат наш стремеж и в по-нататъшното ни развитие. Да не остава той само един приказен герой за децата, за съжаление, понякога и за възрастните.

Искаме да направим Васил Левски по-известен и в европейски, и в световен мащаб най-вече с неговите идеи и мечти за освобождение на бълга-

рите, за изграждане на демократично и справедливо общество от свободни хора. Да заеме той своето достойно място сред другите големи европейци на XIX век.

Васил Левски може да бъде най-добрата визитна картичка на България пред целия свят.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Дойнов, Стоянов, Чаушева (2012): Дойнов, Д., Ив. Стоянов, Д. Чаушева [пер. Благовест Благовест] *Васил Левски: Апостол българской свободы*. София, 2012. [Doinov D., Iv. Stoyanov, D. Chaushcheva. *Vasil Levski: Apostol bolgarskoy svobodai*. Sofia, 2012.]

Стоянов, Чаушева (2011): Стоянов, И. & Дора Чаушева, съст. *Европейските измерения на Васил Левски*. София, 2011. [Stoyanov, I. & D. Chausheva. *Evropeiskite izmereniya na Vasil Levski*. Sofia, 2015.]

Стоянов (2015): Стоянов, И. *Левски в детските очи*. София, 2015. [Stoyanov, I. *Levski v detskite ochi*. Sofia, 1993.]

СТОЯНОВ, Чаушева (2015): Стоянов, И. & Д. Чаушева, съст. *Уроците на Апостола. Разкази и стихотворения за Васил Левски*. София, 2015. [Stoyanov, I. & D. Chausheva. *Urotsite na Apostola. Razkazi i stihotvoreniya za Vasil Levski*. Sofia, 2015.]

Doinov, Stojanov, Chausheva (2011): Doinov, D., Iv. Stojanov, D. Chausheva. [oversettelse: Roland Grindheim, Yovka Tisheva] *Vasil Levski: Apostele nav bulgarias frihet*. Sofia, 2011.

Dóinov, Stoyanov, Chausheva (2011): Dóinov, D., Iv. Stoyanov, D. Chausheva. [trad. Maria Páchkova] *Vasil Levski: Apóstol de la Libertat Bùlgara*. Sofia, 2011.

Doynov, Stoyanov, Chausheva (2011): Doynov, D., Iv. Stoyanov, D. Chausheva. [transl. Sarkis Aslanian] *Vasil Levski: the Apostle of the Bulgarian freedom*. Sofia, 2011.

Doynov, Stoyanov, Chausheva (2011): Doynov, D., Iv. Stoyanov, D. Chausheva. [trad. Penka Danova] *Vassil Levski: L'Apostolo della libertà bulgara*. Sofia, 2011.

Dóinov, Stoïanov, Tchaouchéva (2011): Dóinov, D., Iv. Stoïanov, D. Tchaouchéva. [trad. Païssy Hristov] *Vassil Levski: l'Apôtre de la liberté Bulgare*. Sofia, 2011.

Dojnov, Sztojanov, Csauseva (2011): Dojnov, D., Iv. Sztojanov, D. Csauseva. [ford. Penka Pejkovszka]. *Vaszil Levszki: abolgár szabadság Apostola*. Sofia, 2011.

Dojnov, Stojanov, Tschauscheva (2011): Dojnov, D., Iv. Stojanov, D. Tschauscheva. [Übers. Ivetta Mileva]. *Wassil Lewski: der Apostel der bulgarischen Freiheit*. Sofia, 2011.

✉ **Дора Чаушева**, директор на Националния музей „Васил Левски“ – Карлово, dora.chausheva@abv.bg

✉ **Dora Chausheva**, Vasil Levski National Museum – Karlovo, Director, dora.chausheva@abv.bg